

Govor banjalučkih doseljenika u Zagrebu

Šalić, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:622726>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-28**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za fonetiku
Odsjek za kroatistiku

Matea Šalić

GOVOR BANJALUČKIH DOSELJENIKA U ZAGREBU

Diplomski rad

Komentorice: doc. dr. sc. Elenmari Pletikos Olof i doc. dr. sc. Marija Malnar Jurišić

Zagreb, rujan 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za fonetiku
Odsjek za kroatistiku

Matea Šalić

GOVOR BANJALUČKIH DOSELJENIKA U ZAGREBU

Diplomski rad

Komentorice: doc. dr. sc. Elenmari Pletikos Olof i doc. dr. sc. Marija Malnar Jurišić

Zagreb, rujan 2021.

PODACI O AUTORU

Ime i prezime:

Matea Šalić

Naziv oba studija:

Kroatistika – nastavnički smjer

Fonetika – smjer Rehabilitacija slušanja i govora

PODACI O RADU

Naslov rada na hrvatskome jeziku: Govor banjalučkih doseljenika u Zagrebu

Naslov rada na engleskome jeziku: The Speech of the Inhabitants of Banjaluka Settling in Zagreb

Datum predaje rada: 1. rujna 2021.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisala diplomski rad pod naslovom

Govor banjalučkih doseljenika u Zagrebu

i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

Ime i prezime studentice
Matea Šalić

Zagreb, rujan 2021.

Zahvala

Zahvaljujem svojim profesoricama i mentoricama – doc. dr. sc. Elenmari Pletikos Olof i doc. dr. sc. Mariji Malnar Jurišić na pomoći, strpljenju i svakom savjetu danom prilikom izrade ovoga rada.

Također, od srca zahvaljujem svim svojim ispitanicima, a posebno onima iz Banjaluke, koji su rado pristali na istraživanje svoga govora, nesebično dijeleći svoje, uglavnom teške i tužne, životne priče, a jednoj od ispitanica – J.P., koja je u međuvremenu preminula želim počivanje u miru Božjem.

Hvala vam jer ste svojim sudjelovanjem obogatili zbirku hrvatskih dijalektoloških zapisa i jer ste mi pomogli napisati ovaj rad i time uspješno završiti moje fakultetsko obrazovanje.

Sadržaj

0. Uvod.....	1
1. Banjaluka – grad triju naroda.....	2
1.1. <i>Opći podaci</i>	2
1.2. <i>Novija povijest grada</i>	2
2. Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini.....	4
3. Štokavsko narječje.....	5
3.1. <i>Povijest štokavskoga narječja</i>	5
3.2. <i>Osnovne značajke štokavskoga narječja</i>	6
3.2.1. <i>Vokalizam</i>	7
3.2.2. <i>Konsonantizam</i>	7
3.2.3. <i>Prozodija</i>	8
3.3. <i>Dijalekti štokavskoga narječja</i>	10
3.4. <i>Istočnohercegovačko – krajiški dijalekt ili novoštokavska (i)jekavica</i>	10
4. Dosadašnja istraživanja banjalučkih govora.....	11
5. Zagreb – multikulturalno središte.....	13
5.1. <i>Opći podaci</i>	13
5.2. <i>Kompleksnost zagrebačke govorne slike</i>	14
5.3. <i>Općezagrebački govor i najnovije promjene</i>	16
6. Utjecaj gradskoga govora na manje govore.....	21
7. Istraživanje govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu.....	23
7.1. <i>Opis metodologije, cilj i pretpostavke istraživanja</i>	23
7.2. <i>Fonološki opis govora banjalučkih doseljenika</i>	24
7.2.1. <i>Vokalizam</i>	25
7.2.2. <i>Konsonantizam</i>	33
7.2.3. <i>Prozodija</i>	40
7.3. <i>Izloženost novoštokavskih govornika standardnome tekstu</i>	51
7.3.1. <i>Zanaglasne dužine</i>	51
7.3.2. <i>Posuđenice</i>	59
7.3.3. <i>Pomicanje naglaska na prednaglasnicu</i>	64
8. Zaključak.....	68
9. Ogled govora.....	69

9.1. Govori eksperimentalne skupine.....	69
9.2. Govori kontrolne skupine.....	72
10. Literatura.....	76
11. Sažetak na hrvatskome i engleskome jeziku.....	79
12. Prilozi.....	81

0. Uvod

Pri proučavanju čovjeka kao misaonoga i društvenoga bića posebno važnu ulogu oduvijek su imale jezikoslovne znanstvene discipline, odnosno one koje se, između ostaloga, bave i govorom – temeljnom ljudskom odlikom koja razlikuje čovjeka od ostalih živih bića. Govor se tako u fonetici određuje kao „optimalna čovječja zvučna komunikacija oblikovana ritmom rečenica, riječi i slogova” (Škarić, 1986: 5). Navedena fonetska definicija govora ukazuje upravo na činjenicu kako je govor, kao sredstvo komunikacije i sporazumijevanja te izražavanja složenih ljudskih emocija i apstraktnih pojmova, svojstven samo čovjeku, a tomu je tako upravo zbog njegova vrlo razvijena mozga.

Govoreći o govoru i njegovu razvoju od najranije djetetove dobi, važno je spomenuti pojam materinskoga jezika ili idioma. Materinski idiom podrazumijeva onaj jezik koji dijete usvaja od svoje najranije dobi, nesvjesno i spontano, od njegova primarnoga skrbnika, najčešće majke. To je prvi jezik koji čovjek prihvaća i kojim se služi, izražavajući njime sve svoje potrebe, želje, stavove i osjećaje, što ga čini jednim od najvažnijih dijelova njegova identiteta. Materinskome je idiomu značenjem blizak i tzv. organski idiom. Organski idiom podrazumijeva onaj idiom kojime se služi određena zatvorena i homogena etnička zajednica u određenome mjestu. Takav idiom također predstavlja dio njihova zajedničkoga identiteta te se njegovim korištenjem čuva njihova kulturna baština. S obzirom na to da su se tijekom povijesti događale brojne migracije stanovništva, došlo je do ispreplitanja različitih idioma, a posljedica toga jest šarolika govorna slika i poprilično kompleksno stanje na terenu. Pretpostavka je kako u čovjeku oduvijek postoji prirodna težnja za očuvanjem organskoga govora, no s druge strane u njemu postoji i, vjerojatno je i snažnija, težnja za vječitom prilagodbom novoj sredini kako bi bio prihvaćen u novoj društvenoj zajednici.

U ovome radu analizirat će se jedan takav organski govor koji je migracijama stanovništva dospio u novu, gradsku sredinu, gdje je doživio neke jezične promjene. Riječ će biti o (i)jekavskome govoru (novo)štokavskoga narječja kojim govore doseljenici iz susjednoga bosanskohercegovačkoga grada Banjaluke, a koji se, zbog migracijskih razloga s kraja prošloga stoljeća, dok je još bio pod utjecajem srpskoga i bošnjačkoga govora, nastanio te supostoji s mnoštvom ostalih govora na zagrebačkom području. Opisat će se fonološke osobitosti toga govora, dakle vokalizam, konsonantizam i prozodija, pri čemu će se uzimati u obzir i generacijske razlike, te će ih se usporediti s fonološkim osobitostima govora kontrolne skupine, odnosno stanovnika Banjaluke koji su cijeli svoj život proveli u rodnome mjestu i na

taj način, koliko je to danas moguće, očuvali svoj organski govor. Sve će se to analizirati snimanjem i preslušavanjem snimki spontanoga govora ispitanika, dok će se neki prozodijski problemi analizirati posebno, putem unaprijed pripremljenog teksta za čitanje. Ukratko, riječ će biti o usporedbi govora novoštokavskih Hrvata koji su prije živjeli u Banjaluci, a sada žive u Hrvatskoj, odnosno u Zagrebu, i govora novoštokavskih Hrvata iz Banjaluke koji govore hrvatskim jezikom, a žive izvan Republike Hrvatske, odnosno u Bosni i Hercegovini.

1. Banjaluka – grad triju naroda

1. 1. Opći podaci

Grad Banjaluka drugi je po veličini grad Bosne i Hercegovine, a najveći je grad u jednom od dvaju bosanskohercegovačkih entiteta – Republici Srpskoj, te se nalazi na sjeverozapadu zemlje, gdje je središte Bosanske Krajine. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine Banjaluka ima 138 963 stanovnika, no daljnje statistike pokazuju značajno opadanje toga broja (Banja Luka, Hrvatska enciklopedija, 2021). Banjaluka se proteže duž obale rijeke Vrbas u duljini od oko 11 kilometara te zauzima položaj od 150 km² (*isto*). Neka od naseljenih mjesta Banjaluke su: Agino selo, Banjaluka, Bistrica, Barlovci, Debeljaci, Dragočaj, Kuljani, Lokvari, Motike, Obrovac, Potok, Priječani, Ramići, Rekavice, Subotica, Šargovac, Zalužani itd. Banjaluka je, kao i ostali gradovi Bosne i Hercegovine, oduvijek bila mjesto prebivanja triju konstitutivnih naroda – Hrvata, Bošnjaka i Srba, a u današnje vrijeme Srbi čine većinu stanovništva. Međutim, treba napomenuti kako Ustav Republike Srpske strogo zagovara ravnopravnost svih triju naroda što se posebno vidi u činjenici da Bosna i Hercegovina ima tri službena jezika: „jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda” (Službeni glasnik Republike Srpske: 3), a u ovome radu analizirat će se upravo jedan od hrvatskih govora s tamošnjega područja.

1. 2. Novija povijest grada

Najstariji dio grada Banjaluke razvio se oko nekadašnje srednjovjekovne tvrđave na izlazu Vrbasa iz klisure, koji se nalazi u današnjem Gornjem Šeheru, a jača izgradnja počela je tijekom turskoga osvajanja u 16. stoljeću (Banja Luka, Hrvatska enciklopedija, 2021). Nakon Turaka, koji su bili na vlasti sve do 19. stoljeća, Bosna i Hercegovina pala je pod austro-ugarsku vlast, a potom je za vrijeme Drugoga svjetskog rata bila u sastavu Nezavisne Države Hrvatske.

U vrijeme austro-ugarske vladavine došlo je do različitih migracija stanovništva pa je tako velik broj dotadašnjeg hrvatskog stanovništva iselio na zapad, preostalo hrvatsko stanovništvo bilo je pod pritiskom islamizacije, a u Banjaluku, kao i sve ostale gradove koje su osvojili Turci, dolazio je veliki broj Vlaha, kasnije pravoslavnih Vlaha (*isto*). Banjaluka je u 19. stoljeću, zahvaljujući svome povoljnom prometnom i klimatskom položaju, bila gospodarski vrlo razvijen grad u kojemu se 10% stanovništva bavilo trgovinom i obrtom i zbog toga je, prema pisanju jednoga ruskoga konzula u Sarajevu, privukla mnoge srpske obitelji (*isto*). Osim toga, već tada bila je povezana s ostatkom Europe željeznicom.

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata Banjaluka je bila dijelom Nezavisne Države Hrvatske i upravo taj rat zaustavio je njezin razvoj. Struktura stanovništva ponovno se mijenjala jer su u tome razdoblju mnoge obitelji bile protjerane, a židovska je zajednica gotovo sasvim bila nestala s banjalučkoga područja. Osim rata, na propast gospodarstva utjecao je i veliki potres koji je pogodio Banjaluku u listopadu 1969. godine i tako izazvao brojne ljudske žrtve i materijalne štete zbog čega je uskoro počela obnova grada. Nakon potresa, kada se grad obnavljao i kada je izgrađen velik broj naselja, ponovno se mijenjala struktura stanovništva. Naime, tada su grad naselili brojni Srbi koji su došli većinom iz Srbije pa je grad 1991. godine imao čak 49% Srba, a taj se broj s vremenom povećavao (*isto*).

Krajem prošloga stoljeća, točnije u travnju 1992. godine, srpske su paravojne postrojbe, protiveći se međunarodnom priznanju Bosne i Hercegovine, zauzele grad i započele progon nesrpskoga stanovništva. Bio je to samo dio velikosrpske agresije koja se provodila u sklopu rata koji je bio dijelom raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. To je opet dovelo do značajnih promjena u nacionalnoj strukturi stanovništva jer je u grad došao veliki broj izbjeglih Srba, a iz njega je protjeran, izbjegao ili iseljen veliki broj Hrvata i Bošnjaka. 1995. godine Daytonskim je sporazumom došlo do unutarnje podjele države na dva entiteta – Republiku Srpsku i Federaciju Bosne i Hercegovine, a Banjaluka je postala glavnim gradom Republike Srpske u kojemu danas većinu stanovništva čine Srbi. (*isto*).

2. Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini

Rijetka je pojava u svijetu podudaranje jezičnih i etničkih granica s političkim. Naime, češća je pojava govorenje jednoga jezika u dvjema ili više zemalja ili govorenje više jezika u jednoj zemlji (Samardžija, 2004: 55). Hrvatska je jezična zajednica, zbog različitih neprilika u prošlosti, iskusila obje sociolingvističke situacije (*isto*). Nadalje, činjenica je da političke promjene mogu utjecati na promjenu „jezičnoga pejzaža neke etničke zajednice” (*isto*: 56) i to na način izazivanja migracija stanovništva izvan teritorija Republike Hrvatske gdje nastaju hrvatske dijaspore.

Hrvatima u Bosni i Hercegovini Daytonskim sporazumom zajamčen je status jednoga od konstitutivnih naroda, čime im je omogućeno i služenje hrvatskim jezikom kao jednim od triju službenih. Međutim, tomu nije uvijek bilo tako. Naime, Hrvati u Bosni i Hercegovini u cijeloj svojoj povijesti do 1990. godine samo su se jednom zakratko mogli služiti hrvatskim jezikom – od 1941. do 1945. godine, dok su za cijelo vrijeme druge Jugoslavije političkim diktatom bili prisiljavani koristiti se političkim konstruktom zvanim *bosanskohercegovački književnojezični izraz* (*isto*: 61). On je bio smatran službenim idiomom SR Bosne i Hercegovine, a zapravo je predstavljao ijekaviziranu inačicu srpskoga jezika (*isto*). Dakle, tek nakon rata, koji je početkom 1990.-ih vođen na tamošnjem području i zbog kojega se broj Hrvata tamo bitno smanjio, preostali Hrvati dobili su svoj službeni jezik koji je uz bošnjački bio jedan od dvaju službenih jezika u federalnom dijelu Bosne i Hercegovine. Osim službenoga jezika, imali su i svoj radio, televiziju, kulturne ustanove te osnovne i srednje škole u kojima je službeni jezik bio upravo hrvatski. Međutim, pitanje jezika Hrvata u Bosni i Hercegovini i danas je problematično jer im s bošnjačkih strana neprestano pristižu prigovori i težnje za uspostavljanjem *jedinstvenih škola* što će zasigurno ugroziti prava tamošnjih Hrvata kao malobrojnijega naroda (*isto*: 62).

Pitanjem hrvatskoga jezika u Bosni i Hercegovini bavio se, među ostalima, i hrvatski jezikoslovac Dalibor Brozović koji je zastupao tezu da svaki narod ima pravo na vlastiti jezik, što je Hrvatima bilo dugo osporavano, no oštro se protivio ideji tamošnjih muslimana da svoj jezik nazovu bosanskim umjesto bošnjačkim. Tim bi činom Hrvati, a i Srbi, koji su bili ionako zaštićeni, bili prisiljeni prihvatiti bošnjački jezik kao domaći i općeprihvaćeni jezik u čitavoj Bosni i Hercegovini, dok bi se hrvatski i srpski jezik smatrali „uvoznima” (Brozović, 1999: 13). Dakle, takva njihova tendencija imenovanja svoga jezika bosanskim zapravo bi bosanskohercegovačke Hrvate stavila u drugi plan, a sve to kako bi Bošnjaci pokušali nametnuti svoju tezu o Hrvatima kao doseljenicima i Bošnjacima kao starosjediocima. Međutim tu tezu Brozović je (*isto*) demantirao svojim dijalektološkim istraživanjima koja su

potvrdila kako su i Hrvati i Bošnjaci starosjedioci, dok su Srbi bili većinom doseljenici nakon osmanskih osvajanja Bosne i Hercegovine. Dakle, Brozović se zalagao za proglašenje triju službenih jezika u Bosni i Hercegovini – hrvatskoga, bošnjačkoga i srpskoga jer svaki narod ima pravo na vlastiti jezik, no nitko nema pravo nametati svoj standardni jezik drugima.

3. Štokavsko narječje

3.1. Povijest štokavskoga narječja

U predmigracijsko vrijeme, točnije prije prodora Osmanlija na balkanska područja u 16. stoljeću, srednjojužnoslavenski dijasistem, koji označava skupinu genetsko-lingvistički srodnih narječja i dijalekata koji obuhvaćaju prostor srednjojužnoslavenskih jezika hrvatskoga, srpskoga, crnogorskoga i bošnjačkoga (Štokavsko narječje, Hrvatska enciklopedija, 2021), imao je već formirana narječja sa svojim dijalektima. Naime, u to su vrijeme na ovim prostorima postojala četiri narječja – štokavsko, kajkavsko, čakavsko i torlačko narječje. Čakavci, kajkavci i zapadni štokavci oformili su hrvatsku naciju uglavnom katoličke vjere, istočni štokavci i torlaci oformili su srpsku naciju pravoslavne vjere, dok je bošnjačka nacija uglavnom zapadnoštokavskoga podrijetla, manjinom istočnoštokavskoga i uglavnom islamske vjere (Lisac, 2011a). Međutim, prodorom Osmanlija započele su velike seobe stanovništva koje su utjecale i na hrvatske idiome i time izazvale brojne promjene u tipičnoj slici srednjojužnoslavenskih narječja.

Štokavsko se narječje prije migracija stanovništva dijelilo na zapadnoštokavsko i istočnoštokavsko, no nakon seoba više se nije govorilo o dvjema štokavštinama, nego o štokavcima jednoga ili drugoga podrijetla (*isto*). Zapadna je štokavština, dakle, prije migracija graničila s kajkavskim i čakavskim narječjem te s istočnom štokavštinom. Granica s kajkavcima bila je otprilike od ušća Une u Savu prema sjeveroistoku, istočnije od današnje Virovitice, i dalje u današnju Mađarsku (Lisac, 2003b). Za čakavsko – zapadnoštokavsku granicu uzima se područje istočno od Une, zatim Dinara uz izbijanje na more istočno od Cetine (*isto*). Neki otoci također su bili čakavski, a neki zapadnoštokavski, dok je obala bila zapadnoštokavska. Što se tiče granice između dviju štokavština, ona je najvjerojatnije išla Dunavom pa zatim do područja zapadnoga od Drine, dalje nedaleko Foče pa prema Neretvi, ali je Neretva s okolicom pripadala zapadnoj štokavštini, zatim je odlijelila zapadnoštokavsko dubrovačko primorje od zaleđa i izlazi na more u Boki kotorskoj. Istočna se štokavština prostirala od područja zapadne štokavštine do područja torlačkoga narječja, točnije do zone od Albanije preko Kosova do današnjega Donjeg Milanovca na Dunavu (*isto*).

Nakon velikih seoba naroda uslijedilo je doba novoštokavskih inovacija, čije je središte bilo oko Neretve u Hercegovini, no te inovacije ni danas nisu provedene na mnogim područjima, ali može se reći da su u nekoj mjeri zahvatile brojne terene, uključujući i neštokavske. Dakle, te su inovacije snažno prožele mnoge središnje štokavske idiome i zapadnoga i istočnoga podrijetla, a ti su se štokavski idiomi širili i dalje migracijskim kretanjima (Lisac, 2011a).

Danas se štokavskim narječjem govori u cijeloj Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini, u polovici Hrvatske te u velikom dijelu Srbije (Štokavsko narječje, Hrvatska enciklopedija, 2021). Što se tiče hrvatskih štokavskih govora, njih je moguće naći u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji, Italiji, Austriji, Mađarskoj i Rumunjskoj, dok su nehrvatski štokavski govori karakteristični za Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Hrvatsku, Sloveniju, Mađarsku, Rumunjsku, Makedoniju itd (*isto*).

3.2. Osnovne značajke štokavskoga narječja

U istraživanju štokavskoga narječja potrebno je ponajprije ukazati na neke njegove najznačajnije osobitosti, no također je potrebno napomenuti kako se te osobitosti ne moraju pojavljivati u svim štokavskim govorima, kao niti isključivo u štokavskim govorima. Sve ove osobitosti preuzete su iz Lišćeve knjige *Hrvatska dijalektologija 1* nastale 2003. godine. Prvo što Lisac (2003) navodi jest uporaba zamjeničke riječi *što* ili *šta*. Potom navodi kako je za štokavsko narječje karakteristično razlikovanje dvaju kratkih (uz razlikovanje dvaju ili triju dugih) akcenata – uzlaznih i silaznih, no napominje kako ovo obilježje nije karakteristično za svakoga štokavca. Nadalje, značajke su štokavskoga narječja i sačuvane nenaglašene duljine, no to nije slučaj u svim govorima, potom pojava u kojoj refleks stražnjega nazala i samoglasnoga *l* u štokavskome narječju uglavnom daje *u*, ponegdje i diftong *uo*, zatim nastanak glasa *a* od šwa, uz poneka odstupanja. Također je značajka štokavskoga narječja i prijelaz *čr-* u *cr-*, potom promjena *-l* na kraju riječi ili sloga u *o* ili *a*, potom promjena praslavenskoga *d'* u *ʒ*, a *cr* u *tr*. Nadalje, karakteristična je i pojava nastanka *ć* i *ǰ* od *jt* i *jd*, što je vidljivo u primjeru *po(ć)i-po(ǰ)em*. Osim toga, također je prisutno i tzv. novo jotovanje dentalnih i labijalnih suglasnika koje je moguće uočiti u riječima poput *grožđe* ili *snoplje*, potom gubljenje fonema *x*, potom pojava nastavka *a* u genitivu množine imenica muškoga i ženskoga roda i nastavka *u* u lokativu jednine imenica muškoga i srednjega roda. Nadalje, prisutan je i umetak *-ov/-ev-* u množini većine jednosložnih imenica muškoga roda te dolazi do izjednačenja dativa, lokativa i instrumentala množine imenica. Također je prisutno i čuvanje nastavka *-og(a)* u genitivu i akuzativu jednine muškoga i srednjega roda zamjeničko-

pridjevske deklinacije kao i čuvanje aorista te su u tim govorima prisutne posebne konstrukcije uz brojeve od dva do četiri te znatan broj turcizama. Osim svih navedenih obilježja koja je Lisac istaknuo, važno je napomenuti i činjenicu kako se dvojina izgubila iz jezika već u 16. stoljeću, osim primjera *očiju* ili *ušiju* te kako se počinju kratiti nenaglašene duljine i sve rjeđe upotrebljavati imperfekt. Kao što je već napisano, mnoge ove značajke nisu karakteristične za sva štokavska govorna područja, a osim toga, mnoge se te značajke pojavljuju i u drugim organskim idiomima pa tako i onima sličnima štokavskima, na primjer torlačkim govorima, zbog čega se pri usporedbi takvih govora moraju detaljno analizirati sve njihove značajke.

3.2.1. Vokalizam

Vokalizam štokavskoga, ali i svih ostalih srednjojužnoslavenskih narječja, podrazumijeva sustav vokala koji se razvio iz praslavenskoga jezika. Tako se za današnji vokalski sustav štokavskoga narječja može reći da je peteročlan, odnosno da se sastoji od pet vokala: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, no česti su i šesteročlani sustavi, a tomu je tako jer se „u govorima s velikim brojem akcenata najčešće nalazi samo pet tzv. klasičnih vokala i uz njih slogotvorno *r*, dok se specifični vokali obično pojavljuju u govorima s manjim brojem akcenata” (Lisac, 2003b: 19 – 20). Osim toga, bitno je štokavsko obilježje i povećanje udjela vokala u govoru do kojih dolazi zbog raznih novoštokavskih inovacija poput prijelaza dočelnoga *l* u *o* ili *a*, gubljenja glasa *x* ili nove jotacije u kojoj dolazi do stapanja jednoga od konsonanata u jedan. Također, važno je spomenuti i „načelo maksimalne slobode” (*isto*: 20) za koje Lisac kaže da ono znači da svaki vokal može stajati na bilo kojem mjestu u riječi, da svaki može biti i dug i kratak, da svaki može stajati u naglašenu ili nenaglašenu položaju, da može dolaziti ispred i iza svih suglasnika i da može doći i u prefiksima, sufiksima, proklitikama i enklitikama. Međutim, unatoč toj slobodi, u brojnim dijalektima postoji tendencija izbjegavanja slijedova vokala pa se onda javljaju ili sažimanja, ili pretvaranja vokala u neslogovan glas, ili ubacivanja glasova *j* ili *v*.

3.2.2. Konsonantizam

Za štokavski konsonantski sustav značajno je gubljenje glasa *r'* te prijelaz glasova *t'* i *d'* u *ć* i *đ*. Međutim, taj prijelaz nije karakterističan za sve govore jer u nekima *d'* daje *j* koje se onda naknadno postupno gubi (Lisac, 2003b: 20). Zapadni štokavci pretežno čuvaju staro stanje, odnosno šćakavizam, dok je novo stanje, odnosno štakavizam, rjeđe, a zanimljivo je i to što je broj suglasnika u štokavskim organskim idiomima malobrojniji od suglasnika u

standardnom jeziku. Suglasnici se mogu analizirati s obzirom na stupanj njihove stabilnosti pa je utvrđeno kako su najstabilniji okluzivi, dok su frikativi i afrikate vrlo nestabilni (*isto*). Nadalje, bezvučnim afrikatama *c* i *č* često se priključuju zvučni *ž*, a nešto rjeđe *ʒ*. Osim toga, često je ukinuta opozicija glasova *č* i *ć* te *ž* i *ʒ*, a često je i gubljenje glasova *x* i *f* (*isto*). Međutim, ako govor čuva glas *x*, tada je prisutan i glas *f*. Iz toga vidimo kako u konsonantskom sustavu postoji tendencija simetričnosti, odnosno nastoji se da svaki bezvučni suglasnik ima i svoj zvučni par. Ono što razlikuje štokavsko narječje od čakavskoga ili kajkavskoga jest brojnost afrikata (*isto*: 21). Naime, štokavski konsonantski sustav može ih imati čak šest, uključujući ne tako česte glasove poput *ʒ*, *ž* i *ś* koji se pojavljuje samo u određenim situacijama. Što se tiče sonanata, česta je promjena *ʎ* u *l* ili *j*, a *i* i *v* se često ponaša kao zvučni parnjak glasu *f*. Kada je riječ o distribuciji suglasnika, treba napomenuti da je ona neovisna o susjednim vokalima. Naime, „svi suglasnici, pa i zvučni, mogu stajati u dočetnu položaju riječi (*zub*), dok je desonorizacija dočetnih zvučnih opstruenata puno rjeđa (*grep* ”grob”, *mit* ”mjed”)” (*isto*). Također, važno 'pravilo' štokavskoga narječja kaže kako na kraju riječi ne može stajati više nego jedan suglasnik, a to je postignuto otpadanjem okluzivnoga suglasnika. Slično je i u inicijalnim skupinama kada također dolazi do ispadanja okluziva. Osim tih karakteristika, česta je i pojava gubljenja slijeda dvaju nazala, ali nekada je tendencija i suprotna pa dolazi do slijeda dvaju uzastopnih nazala na mjestima gdje ih inače nema (*isto*). Štokavske su pojave i nova i najnovija jotacija zbog kojih su slijedovi sastavljeni od suglasnika i glasa *j* sve rjeđi (*isto*: 22).

3.2.3. Prozodija

Štokavska prozodija razvila se iz starohrvatskoga troakcenatskog sustava (Lisac, 2003b: 22). Naime, takav je sustav bio sastavljen od kratkosilaznoga naglaska, dugosilaznoga naglaska i akuta. Akutom su se bavili brojni jezikoslovci, a prvi od njih bio je ruski slavist Šahmatov (*isto*). On je, naime, pisao o praslavenskome podrijetlu akuta još krajem 19. stoljeća te je kasnije utvrđeno kako je akut u hrvatskom jeziku dijelom praslavenski ostatak, a dijelom dolazi i u nekim drugim situacijama, na primjer kod provođenja nekih glasovnih promjena (*isto*). Što se tiče izgovora akuta, on se u svim narječjima jednako fonetski realizira – uzlazno. Dakle, ono što ga razlikuje od silaznoga naglaska jest upravo ton koji u njega nije silazan kao u cirkumfleksa. Međutim, akut se razlikuje i od dugouzlaznoga naglaska u tome što je u akuta sljedeći slog niskoga tona, dok je slog nakon uzlaznoga naglaska visoka tona. Nadalje, brojni hrvatski govori izgubili su akut koji je u tim slučajevima davao dugosilazni naglasak, no metatonijski akut dulje se čuvao (*isto*).

Većina hrvatskih štokavskih idioma ima naglasni sustav jednak onome u hrvatskome standardnom jeziku i takvi se govori smatraju novoštokavskim govorima. Oni pripadaju ikavskom novoštokavskom dijalektu ili zapadnome i (i)jekavskom novoštokavskom dijalektu ili istočnohercegovačko-krajiškom. Novoštokavski govori nastali su iz dvoakcenatskih sustava, dakle nakon gubljenja akuta, pomicanjem silaznih naglasaka prema početku izgovorne cjeline, pri čemu su svi slogovi zadržali kvantitetu – duljinu ili kratkoću, dok su se prednaglasne duljine izgubile (*isto*: 23). Silazni su se naglasci prenosili, dakle, s nepočetnih slogova na početak izgovorne cjeline. Iznimke su, naravno, bile one riječi koje su već imale silazni naglasak na prvome slogu te jednosložne riječi koje su uvijek naglašene silazno. Međutim, akcenatsko pomicanje nije svugdje dosljedno provedeno, niti se akcenatskim prenošenjem naglasaka uvijek dobiva novoštokavska akcentuacija (*isto*). Kod prenošenja naglasaka lakše se prenosi onaj sa zadnjega sloga od onoga s unutarnjega sloga. Također, lakše se prenosi naglasak s posljednjega otvorenoga sloga, nego s posljednjega zatvorenoga sloga te se lakše preosi kratkosilazni od dugosilaznoga naglasaka (*isto*). Osim toga, lakše se naglasak prenosi u okviru riječi, nego u okviru izgovorne cjeline, koja se sastoji od proklitike i sljedeće naglašene riječi (*isto*). Što se tiče dvosložnih i višesložnih izgovornih cjelina, one mogu imati silazan naglasak samo na prvome slogu, dok uzlazni naglasak može stajati na svakome slogu, osim na posljednjemu, a nakon naglašenih slogova može se, a i ne mora, javiti i zanaglasna dužina. Govoreći dalje o uzlaznima naglascima, važno je napomenuti kako se on često smatra dvosložnim naglaskom i to zato što je u slogu neposredno nakon uzlaznoga akcenta ton visok, a intenzitet jak (*isto*).

Iz svega može se zaključiti kako je politonija bitna karakteristika brojnih štokavskih govora, ali i to da je iz većine štokavskih govora najprije ukinuta naslijeđena politonija (*isto*: 24). Iako je najviše novoštokavskih govora, postoje i govori koji još uvijek čuvaju troakcenatski sustav, kao i oni koji čuvaju dvoakcenatski sustav, koji je nastao prijelazom akuta u dugosilazni naglasak. Nadalje, promjene koje su donijeli novoštokavski govori izazvali su „ograničenu distribuciju akcenata” (*isto*) koja podrazumijeva povećanje akcenatskih mogućnosti na prvome slogu, ali i istodobno smanjenje tih mogućnosti na zadnjemu slogu na nulu (*isto*).

3.4. Dijalekti štokavskoga narječja

Štokavsko se narječje može podijeliti na svoje dijalekte s obzirom na tri kriterija – prvi se kriterij tiče razvoja akcentuacije, drugi refleksa jata, a treći suglasničkoga skupa *šč/št* (Lisac, 2003b: 29). Naime, ako neki govor ima četveronaglasni sustav i ako se unutar njega događa pomicanje silaznih naglasaka s nepočetnih slogova, tada je riječ o govoru koji pripada novoštokavskom dijalektu, a ako ima sustav od svega nekoliko naglasaka i ako nema pomicanja naglasaka, riječ je o govoru koji pripada nenovoštokavskom ili staroštokavskom dijalektu. Lisac (2011a) ističe kako nije jasno što je uzrokovalo novoštokavsku akcentuaciju određenih dijalekata, no siguran je da je taj sustav nastao od dvoakcenatskoga, odnosno od dvaju silaznih naglasaka. Nadalje, ako govor ima ijekavski refleks jata, riječ je o ijekavskom štokavskom govoru, ako ima ikavski refleks jata, riječ je o ikavskom štokavskom govoru i ako ima ekavski refleks jata, riječ je o ekavskom štokavskom govoru. Kriterij postojanja određenoga suglasničkoga skupa u govoru također je važan pri klasifikaciji štokavskoga narječja. Naime, ako govor sadrži suglasnički skup *-št-*, to znači da je riječ o govoru štokavskoga dijalekta, a ako sadrži skup *-šč-*, riječ je o govoru šćakavskoga dijalekta.

Lisac (*isto*) navodi četiri glavna dijalekta kojima govore Hrvati a to su: slavonski, kao nenovoštokavski šćakavski dijalekt, zapadni, kao novoštokavski ikavski dijalekt, istočnobosanski kao nenovoštokavsko ijekavski šćakavski dijalekt te istočnohercegovačko – krajiški, kao novoštokavsko ijekavski dijalekt. U nastavku će se detaljnije opisati novoštokavski ijekavski dijalekt, odnosno istočnohercegovačko-krajiški dijalekt jer je on po svojim značajkama temeljni dijalekt banjalučkih govora. Međutim, u banjalučkim govorima ne smije se zanemariti ni utjecaj zapadnoga ikavskog dijalekta upravo zbog činjenice da su ova dva dijalekta, zbog svoje geografske blizine, bila u dodiru.

3.3. Istočnohercegovačko-krajiški dijalekt ili novoštokavski (i)jekavski

Istočnohercegovačko-krajiški dijalekt jedan je od triju novoštokavskih dijalekata na srednjojužnoslavenskom području i jedan od dvaju novoštokavskih dijalekata kojim govore Hrvati. Uz njega, kao novoštokavski dijalekt, tu su još i zapadni dijalekt te šumadijsko-vojvođanski dijalekt. Istočnohercegovačko-krajiški dijalekt najveći je srednjojužnoslavenski dijalekt koji se migracijama najviše proširio po hrvatskim, crnogorskim, bosanskohercegovačkim i srpskim područjima (Lisac, 2011a: 64). Ovaj je dijalekt utemeljen na području istočno od Neretve – u Humu i oko Trebinja, i to vjerojatno već u 14. stoljeću (*isto*). Njegova glavna osobitost, uz novoštokavske inovacije, jest (i)jekavski refleks jata, no treba uzeti u obzir i činjenicu da su (i)jekavci živjeli u dodiru s ikavcima pa ta dva dijalekta

imaju i neke sličnosti. Međutim, Lisac (*isto*) napominje kako nisu samo ikavci djelovali na (i)jekavce u Lici, Dalmaciji ili u zapadnoj Bosni, nego su i (i)jekavci djelovali na ikavske govore, ojačavajući pritom njihove „hercegovačke značajke” (*isto*). Razlike između ikavaca štakavaca i (i)jekavaca nerijetko su malene, a „obično je sustavna razlika tek akcenatska opozicija ženskoga i srednjega roda u neodređenu obliku kod nekih pridjevskih riječi u ikavskim govorima, npr. *blâg – blâga – blâgo*” (*isto*). U Liščevu osvrtu na Vukušićevu tvrdnju kako je zapadni dijalekt jedini novoštokavski potomak zapadne štokavštine, Lisac ga ispravlja ističući kako je istočnohercegovačko-krajiški dijalekt dijelom sastavljen od nekadašnjega istočnohumskog dijalekta koji je istočnoštokavskoga podrijetla, ali i od nekadašnjih zapadnoštokavskih dijalekata – poneretvanskoga i dubrovačkoga (Lisac, 2011b: 151). Istočnohercegovačko-krajiškim dijalektom govore u najvećem broju Srbi, a on se, osim u istočnoj Hercegovini, odakle je potekao, govori i u Hrvatskoj južno od Neretve, dakle u Dubrovniku te na dijelovima Pelješca i Mljeta. Osim na područjima južno od Neretve, njime se govori i u sjevernoj Dalmaciji, Lici, na Kordunu i Baniji, u eklavi na Žumberku te sjeveroistočno od Zagreba, sve do granice s Vojvodinom (Matica hrvatska). Što se tiče područja izvan Hrvatske, ovim se dijalektom govori i u sjevernoj i sjeverozapadnoj Bosni, gdje je pomiješan, dakle, sa zapadnim ikavskim dijalektom, te u sjevernoj i sjeverozapadnoj Crnoj Gori i u jugozapadnoj Srbiji (*isto*).

Iz svega navedenoga daje se zaključiti kako se govor Banjaluke temelji upravo na novoštokavskom (i)jekavskom dijalektu, no mogući su i tragovi zapadnoga ikavskoga dijalekta s kojima je (i)jekavski dijalekt, zbog geografske blizine, u neprestanom dodiru.

4. Dosadašnja istraživanja banjalučkih govora

Dosada se nitko nije bavio detaljnijim istraživanjem banjalučkih govora, nego su ti govori obično bili samo spominjani u kontekstu Liščevih teorija o štokavskom narječju te u kontekstu proučavanja sjeverozapadnih bosanskohercegovačkih govora u radu Dalibora Brozovića.

Naime, Brozović je svojim djelovanjem najviše bio vezan za proučavanje štokavštine i bosanskohercegovačkih govornih područja i to u okvirima dijalektologije i poredbene lingvistike (Hrnjica, 2017), a posebno je važno njegovo uočavanje i dokazivanje da je istočnobosanski (ijekavskošćakavski) poseban štokavski dijalekt (Lisac, 2017: 177). Naime, u svojim je dijalektološkim istraživanjima bosanskohercegovačkih govora, u kojima je uz hrvatski analizirao i bošnjačke i srpske organske idiome (*isto*), ustanovio kako sva četiri

dijalektna tipa, koja je tamo zatekao, pripadaju štokavskom narječju, a štokavsko je narječje podijelio na istočno i zapadno, uzevši dolinu Drine i Neretvu kao granicu (Hrnjica, 2017). Dakle, prostore koji uključuju dolinu Drine i prostore istočno od Neretve smatrao je istočnoštokavskim, a sve ostale prostore zapadnoštokavskim. Nadalje, Brozović je proučavao i akcenatske značajke u govorima sjeverozapadne Bosne i zaključio kako ti govori, pa tako i govor Banjaluke, pripadaju ikavskome i ijekavskome novoštokavskom dijalektu (Brozović, 1979: 193). Taj je zaključak o njihovom novoštokavskom karakteru izveo iz činjenice da se „u pregledanih stotinjak odgovora na akcentološki relevantna pitanja nije našao nijedan nepreneseni silazni naglasak, ne samo kratki, nego ni dugi” (Brozović, 1979 prema Hrnjica, 2017: 44). Osim toga, kao akcenatsko obilježje govora sjeverozapadne Bosne Brozović je naveo i „nepostojanje strukturno-pozicionih ograničenja za postakcenatske dužine” (Brozović, 1979: 193). Nadalje, Brozović je (*isto*) u svojim istraživanjima uočio bolje čuvanje morfonoloških prozodijskih alternacija u tipičnim novoštokavskim govorima nego u štokaviziranim te da u tim istraživanim govorima nema alternacija tipičnih za istočnobosanske govore već su sve više ili manje tzv. istočnohercegovačkoga tipa. Budući da je Brozović proučavao i istočnobosanske govore, on je nastojao usporediti te govore sa zapadnobosanskim pa je proučavao kvantitetu samoglasnika ispred konsonantske skupine u kojoj je prvi suglasnik sonant, ili je slog zatvoren sonantom. Na primjer, za oblike kao što su *òpānci* i *òpānci* ustanovio je da se na terenu javljaju dubletno. Nadalje, ustanovio je da je aoristni nastavak *-še* tipičan za istočnobosanski dijalekt, dok se u zapadnobosanskim govorima javlja najčešće kod Bošnjaka. Također, zaključio je i da prisutnost dužine u nastavcima prezenta ovisi o vrsti glagola.

Osim Brozovića, bosanskohercegovačkim govorima bavio se i već navedeni Lisac. On je u svome radu objavljenomu u *Hrvatskom dijalektološkom zborniku* – „Dosadanja proučavanja hrvatskih štokavskih dijalekata”, u kojemu se bavio štokavskim narječjem, donio prikaz proučavanja hrvatskih štokavskih idioma sve od 19. stoljeća. Tamo je nabrojao brojne autore i štokavska područja kojima su se bavili, a jedan od njih, koji je bio najznačajniji za bosansko područje, bio je upravo Brozović. Osim Brozovića, Lisac (2005) je istaknuo i bosanskoga jezikoslovca Asima Pecu te njegov izniman doprinos bosanskohercegovačkoj dijalektologiji.

Asim Peco detaljno se bavio ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne, tvrdeći pritom kako je najizrazitija govorna osobina bosanskih govora upravo šćakavština (Peco, 1974: 49). Peco tvrdi kako je najveći dio bosanskih govora šćakavski, i to od fojničko-tuzlanske regije, koju su ispitali Brozović i Brabec, pa sve do republičke granice prema SR

Hrvatskoj (*isto*). Dakle, riječ je o velikom šćakavskom govornom kompleksu, ali je pritom Peco izuzeo štokavce ijekavce jer su, kako kaže, oni kasnije dospjeli na ta područja. Kada je riječ o zapadnoj Bosni, Peco tada misli na područja koja su povezana karakterističnim jezičnim osobinama te je istraživanjima potvrdio kako to područje čine: Bosanska Kostajnica, Blagaj, Bosanski Petrovac, Kulen Vakuf i republička granica SR Bosne i Hercegovine i SR Hrvatske. Dakle, kod Pece se banjalučki govori ne spominju izravno, no oni su jedni od zapadnobosanskih govora tamošnje štokavske ijekavice koju spominje tek usput kako bi ih odvojio od šćakavskih govora.

5. Zagreb – multikulturalno središte

5.1. Opći podaci

Grad Zagreb najveći je i glavni grad Republike Hrvatske u kojemu, prema podacima iz 2018. godine, živi više od 800 000 stanovnika, a ako se u grad Zagreb uključe i okolna njegova područja, tada broj stanovnika premašuje jedan milijun. Prema narodnosti većinu stanovnika čine Hrvati (92%), a od nacionalnih manjina najznačajnije su skupine Srbi, Slovenci, Bošnjaci i Albanci (Zagreb, Hrvatska enciklopedija 2021). Kao takav, Zagreb je kulturno, znanstveno, gospodarsko i upravno središte te je već više od sto pedeset godina gospodarski najrazvijeniji grad Republike Hrvatske (Šojat i dr., 1998). Unatoč tome, Zagreb je stoljećima bio stiješnjen na malom području Gradeca i Kaptola, a tek u 19. stoljeću proširen je dijelovima Donjega grada, dok se u 20. stoljeću naglo povećavao zbog prirasta stanovništva.

Povijesno gledajući, Zagreb je nastao iz dvaju naselja na susjednim brežuljcima Medvednice – Gradeca (Griča) i Kaptola, koji danas čine gradsku jezgru i povijesno središte grada. Geografski gledano, grad se nalazi na jugozapadnom rubu Panonske nizine podno južnih obronaka Medvednice, na lijevoj i desnoj obali rijeke Save i upravo mu je taj njegov povoljan položaj, koji podrazumijeva mjesto spajanja alpske, dinarske, jadranske i panonske regije, omogućio veliku gospodarsku razvijenost (Zagreb, Hrvatska enciklopedija, 2021). Grad ima nekoliko četvrti, a najveće su Trešnjevka, Novi Zagreb i Dubrava. U ovome radu posebno je važno istaknuti gradsku četvrt Novi Zagreb u kojoj žive gotovo svi ispitanici eksperimentalne skupine ovoga istraživanja, a koja je poznata po tome što su njezini stanovnici većinom doseljenici iz Bosne i Hercegovine¹ i stoga se ona može promatrati i kao

¹ Prema podacima o migracijama Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske, od ukupnoga broja doseljenih osoba u posljednjih 20-ak godina najviše je doseljenih osoba iz Bosne i Hercegovine, a najnaseljenija je županija Grad Zagreb (*Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske*)

svojevrsna zajednica bosanskohercegovačkoga naroda za koju se može pretpostaviti da će u takvoj sociolingvističkoj situaciji bolje čuvati značajke svojih organskih govora od onih koji, primjerice, žive u sredini s većinskim domaćim stanovništvom.

Zagreb je, dakle, posljednjih desetljeća postao novim domom brojnim njegovim doseljenicima koji su se doseljavali zbog egzistencijalnih razloga iz različitih ruralnih krajeva Hrvatske, ali i susjednih država, u potrazi za boljim životom. Nakon radnih migracija potaknutih ekonomskom krizom u razdoblju od Drugoga svjetskog rata do početka 90.-ih godina prošloga stoljeća, najviše se ljudi doselilo u Zagreb 90.-ih godina prošloga stoljeća, kada su tijekom rata bili protjerani iz rodni krajeva susjedne Bosne i Hercegovine (*isto*). Dakle, istraživanja su pokazala kako su doseljeni ljudi na teritoriju Republike Hrvatske u najvećem udjelu etnički Hrvati upravo iz Bosne i Hercegovine. Naime, prema podacima iz 2011. godine 13,7% ukupnoga stanovništva činili su oni koji su rođeni u inozemstvu, a od toga je broja većina, odnosno 70% doseljenika rođeno u Bosni i Hercegovini (Klempić-Bogadi i dr., 2018). U ovome je radu važno spomenuti gore navedene podatke, kao i već spomenutu činjenicu o Novome Zagrebu kao dijelu grada u kojemu u velikom broju žive upravo bosanskohercegovački doseljenici, kako bi se u sljedećim poglavljima jasnije mogle prikazati značajke novoštokavskih ijekavskih govora u odnosu na zagrebački govor i činjenica da se brojne njihove značajke u takvim sociolingvističkim uvjetima i dalje čuvaju.

5.2. Kompleksnost zagrebačke govorne slike

Kao što je već spomenuto, grad Zagreb veliko je i razvijeno gospodarsko i industrijsko središte u kojemu se odvijaju sva važnija politička, gospodarska, kulturna, umjetnička, znanstvena, književnojezična i druga zbivanja. Osim toga, u Zagrebu se, kao industrijskom središtu, oduvijek tražila radna snaga zbog čega su brojni njegovi doseljenici, bilo hrvatski, bilo bosanskohercegovački, odlučili napustiti svoja mjesta prebivališta i trajno se preseliti u Zagreb. Rezultat je tih migracija stanovništva, koje se doseljavalo iz raznih hrvatskih i susjednih područja, kompleksnost zagrebačke govorne slike. Naime, Zagreb je, kao i svaka svjetska metropola, multikulturalno i višejezično središte u kojemu supostoji nekoliko različitih idioma, uz one manje doseljeničke koji su često podložni utjecaju govora velikih gradova.

Antun Šojat je, proučavajući zagrebački gradski govor iz polovice prošloga stoljeća, 1998. godine ustanovio kako je do tada u Zagrebu postojao „jedan jedinstveni gradski kajakavski govor, ali je u nekim pojedinostima [...] bilo i ponešto razlika” (Šojat i dr., 1998: 3). Jedna od najvažnijih razlika bila je mogućnost pojave dvoakcenatskoga prozodijskog

sustava, kao faze prijelaza autohtonih troakcenatskih govora u jednoakcenatski gradski zagrebački kajkavski govor (*isto*). Zagrebačka gradska kajkavština bila je osnovicom kajkavskoga književnog jezika koji se ostvarivao i u brojnim djelima stare kajkavske književnosti od 17. st. do sredine 19. st. te u ponekim djelima 20. st. (*isto*). Zagrebačka se urbana kajkavština stoga smatrala društveno prestižnim idiomom te se, preko mlađih školovanih generacija, počela nametati i u prigradskim selima koja su administrativno pripadala gradu. Tamo se ispreplitala s organskim govorima pripadnika zagorske i turopoljsko-posavske grupe kajkavskih govora, samoborsko-medvedničke grupe, turopoljske i vukomeričko-pokupske grupe kajkavskih govora (*isto*: 4). U tome su se procesu sve više gubili autohtoni seoski govori, osobito kod mlađih naraštaja, dok su ih stariji naraštaji većinom i dalje čuvali. S vremenom se zagrebačka gradska kajkavština sve više mijenjala, a uzrok tome bile su migracije stanovništva, odnosno nagli porast stanovništva svih triju narječja, a osobito štokavskoga. Unatoč naglom porastu broja doseljenika na zagrebačkom području, zagrebačka je gradska kajkavština, iako ponešto izmijenjena, i dalje smatrana prestižnim govorom. Tada se, uz takvu izmijenjenu gradsku zagrebačku kajkavštinu, u Zagrebu formirao još jedan značajan idiom – zagrebačka štokavština koja se kod Zagrepčana miješala s osobinama zagrebačke kajkavštine. Konačan idiom koji je nastao tim miješanjem Šojat naziva „supstandardn(om) zagrebačk(om) štokavštin(om)” (*isto*: 5) jer je nastala pod utjecajem standardnoga jezika (*isto*), a uz nju navodi i zagrebačku razgovornu varijantu književnoga jezika kojom su najčešće govorili visokoobrazovani kajkavci, čakavci, ali i štokavci koji su dugi niz godina prebivali u Zagrebu (*isto*).

Osim Šojata, zagrebačkim gradskim govorom bavio se i Mate Kapović. Kapović u svojim radovima navodi tri glavna jezična idioma koja supostoje u „složenoj [...] zagrebačkoj sociolingvističkoj situaciji” (Kapović, 2006: 2): općezagrebački idiom, konzervativni kajkavski govori te zagrebački štokavski idiom (*isto*). Kada govori o općezagrebačkom govoru, Kapović pod njim podrazumijeva suvremeni govor mlađih naraštaja rođenih i odraslih u Zagrebu. Takav govor, dakle, nije više stari zagrebački kajkavski govor, iako se po svome podrijetlu može takvim smatrati, nego suvremeni gradski govor s brojnim štokavskim osobinama. Tomu je tako jer, osim što je u bliskom dodiru sa starim zagrebačkim kajkavskim govorima, on je u kontaktu i sa standardnim jezikom, a i sa štokavskim supstandardnim idiomom kojim govore štokavski doseljenici u Zagrebu (*isto*). Dakle, općezagrebački govor tipičan je primjer miješana idioma koji se često javlja u gradskim sredinama zbog priljeva stanovništva i ne može se smatrati pravim kajkavskim govorom, nego miješanim kajkavsko-štokavskim idiomom (*isto*). Osim općezagrebačkoga idioma, u Zagrebu se govori i tzv.

konzervativnim kajkavskim idiomom i to na područjima stare gradske jezgre, gradske periferije i prigradskih naselja (*isto*). Konzervativni kajkavski idiom, dakle, podrazumijeva stare kajkavske govore kojima se govorilo u prošlosti prije priljeva stanovništva. To su rijetki govori koje danas čuvaju samo starije generacije i to najčešće u ruralnijim naseljima izvan grada gdje nisu došli pod utjecaj standarda i govora nekajkavskoga stanovništva. Treći idiom koji Kapović navodi jest zagrebački štokavski idiom. On se odnosi na govor štokavaca doseljenih u Zagreb koji svojim osobinama sve više mijenja zagrebačke kajkavske govore, čineći ih pritom „standardnijima”. Iako je Kapović donio jasnu podjelu idioma na području grada Zagreba, ipak napominje kako postoje brojni prijelazi između tih idioma koji nastaju prebacivanjem koda kod nekih govornika zbog čega postoje, dakle, i mješavine navedenih idioma. Osim toga, Kapović navodi i supstandardnu varijantu hrvatskoga standardnoga jezika kojom govore Zagrepčani kada pokušavaju govoriti standardno (*isto*).

Iz svega navedenoga o zagrebačkom govoru, jasno je kako se on ne može jednostavno odrediti ni definirati upravo zbog utjecaja različitih govora i narječja koji supostoje u specifičnoj sociolingvističkoj situaciji metropole. Međutim, činjenica je kako upravo zbog sve većih priljeva nekajkavskoga stanovništva stari kajkavski govori polako odumiru zapadajući pod utjecaj nekajkavskih, odnosno doseljeničkih štokavskih govora koji ih polako mijenjaju.

5.3. Općezagrebački govor i najnovije promjene

Da bi se bolje razumjele razlike u rezultatima istraživanja govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu i govora kontrolne skupine Banjalučana, najprije treba navesti temeljne značajke općezagrebačkoga govora s kojima je govor doseljenih Banjalučana u svakodnevnom doticaju.

Općezagrebački govor jedan je od nekoliko temeljnih idioma grada Zagreba koji supostoje s doseljeničkim štokavskim idiomima i s kojima se isprepliće čineći tako novu vrstu kajkavsko-štokavskih govora. O takvim su štokavsko-kajkavskim odnosima pisali Lončarić i Zečević (2008: 25) navodeći kako štokavsko-kajkavski odnosi mogu biti dviju vrsta – ili prirodni jezični, koji podrazumijevaju dijalektni razvoj u prostoru i vremenu, kao što su, na primjer, štokavsko-kajkavske izoglose u Slavoniji, ili mogu nastati kao sekundarni kontakt bliskosrodnih idioma. Potonja vrsta štokavsko-kajkavskih odnosa obuhvaća različite situacije u kojima dolazi do promjena u njihovim organskim strukturama, a razlozi su tim kontaktima bili izvanjezične naravi, dakle, u ovome slučaju, migracije stanovništva kojima su nastali prijelazni i miješani štokavsko-kajkavski govori (Lončarić i Zečević, 2008: 25). Lončarić i Zečević tvrde kako se s obzirom na intenzitet kontakata između štokavskih i kajkavskih

govora mogu razlikovati tri vrste govora: oni govori koji nemaju bliži kontakt s kajkavskim govorima, potom oni govori u kojima štokavski govori nemaju kontakt u istome mjestu, već imaju kontakt s kajkavštinom iz susjednoga mjesta te oni govori između kojih je kontakt ostvarivan u najvećem opsegu jer supostoje u istom mjestu, što je slučaj s općezagrebačkim i štokavskim govorom banjalučkih doseljenika u Zagrebu (*isto*: 25 – 26). Dakle, ta dva idioma, s obzirom na zadanu ljestvicu Lončarića i Zečević, imaju najveći intenzitet kontakata. Međutim, u ovome je radu važno napomenuti kako brojni bosanskohercegovački doseljenici, a osobito oni starije generacije, pa tako i ovi koji čine stariju eksperimentalnu skupinu ovoga istraživanja, nisu u čestom kontaktu sa Zagrepčanima pa tako ni s njihovim govorom zbog činjenice da brojni od njih žive upravo u onim zagrebačkim četvrtima čiji je većinski dio stanovništva upravo bosanskohercegovački, odnosno novoštokavski. Dakle, doseljenici, osobito stariji, koji su neprestano okruženi svojom obitelji, rodbinom i susjedima štokavcima ni nemaju mogućnost značajnijega mijenjanja svoga organskoga govora, unatoč činjenici da žive u zagrebačkoj metropoli. Oni, dakle, u međusobnom dodiru čuvaju osobine svojih organskih govora.

Prema rezultatima Kapovićeve istraživanja iz 2006. godine, za općezagrebački govor karakterističan je prozodijski sustav koji čini tek jedan dinamički naglasak bez opreke u duljini, dok kvaliteta naglasaka varira (Kapović, 2006: 3). On je, naime, obično poludug, ali može biti i jako kratak ili produžen, no bez razlikovnosti (*isto*). O zagrebačkome je prozodijskom sustavu iz polovice 20. stoljeća pisala i Pletikos (2008) navodeći kako je to sustav bez razlikovnosti u kvantiteti i tonu te kako „zagrebački naglasak može biti na bilo kojem slogu u riječi” (*isto*: 25). Pletikos navodi i da „zagrebački naglasak, koji se još naziva dinamički, udarni, ekspiratorni, poludugi ili tromi, od standardnoga hrvatskog sustava najviše odudara po tendenciji naglašavanja dvosložnih imenica na drugom slogu (pek'ar, mlin'ar, stud'ent)” (*isto*). S druge strane, Šojat (1998), istražujući stari zagrebački govor, iz kojega današnji općezagrebački vuče podrijetlo, tvrdi kako prozodija navedenoga govora podrazumijeva „troakcenatski sustav s fonološkom funkcijom akcenata” (*isto*: 16). To je značilo da su se ti akcenti međusobno razlikovali po svojoj kvantiteti koja se bilježila samo kada je ona određivala značenje riječi. Stoga je Šojat zaključio kako se i u starome zagrebačkom govoru može utvrditi barem ta opreka. Međutim, i Šojat u svojim daljnjim istraživanjima, tada suvremene zagrebačke kajkavštine, zaključuje kako su se ta tri kajkavska akcenta – kratkosilazni, dugosilazni i akut, kasnije stopila u jedan „irelevantne intonacije, ponajčešće poluduge kvantitete, s ponekim tragovima starijega stanja” (*isto*: 17).

Što se tiče mjesta naglasaka u općezagrebačkome govoru, ono je uglavnom ujednačeno i potpuno predvidljivo, osobito u glagola i pridjeva (Kapović, 2006: 3). Nadalje, jedna od fonoloških odlika općezagrebačkoga govora jest i redukcija nenaglašanih slogova u brzemu govoru, a također i nerazlikovanje glasova *č* i *ć* te *ž* i *ẓ̌* koji se u njemu izgovaraju kao srednji *č̣* i *ẓ̌* (*isto*). Osim toga, za općezagrebački konsonantski sustav karakterističan je frikativni glas *v*, umjesto standardnoga štokavskoga labiodentalnog aproksimanta (*isto*). Za vokalski sustav Kapović (*isto*) ističe kako je glas *e*, kao odraz staroga poluglasa, ograničen na pojedinačne lekseme tipa *pes* ili *dotepènec* te se općenito javlja i u vrlo čestim sufiksima *-ec* i *-ek*. Glas *e* redovno se javlja i u glagolskom pridjevu radnom ako je u njemu zadržano staro *-l* kao što je u riječi *išel*, no ta je pojava u zagrebačkome govoru sve rjeđa (*isto*). Međutim, glasa *e* više nikako nema u primjerima poput *gladen*, *sedem* ili *den*, nego je to danas odlika samo starih zagrebačkih kajkavskih govora (*isto*).

U općezagrebačkom govoru postoji neprestana težnja za obezvučenjem dočetnih zvučnih suglasnika. Međutim, Kapović (*isto*) tu naglašava kako je u općezagrebačkom govoru, pod utjecajem štokavskih govora, nestalo pravoga kajkavskog obezvučenja. Što se tiče vokalizacije u glagolskom pridjevu radnom, ona je danas sve češća u zagrebačkih govornika, dok je prije bio češći nastavak *-l*. Međutim, Kapović (*isto*) napominje kako se nastavak *-l* ipak još uvijek može čuti i u mladih govornika i to u ekspresivnim govorima. Nadalje, odraz staroga jata uglavnom je jekavski, a staro se *-e* čuva još u pojedinim leksemima poput *dve*, *deca*, *mesec* i *leto*, no i te varijante variraju od osobe do osobe. Zanimljiva je i kajkavska pojava u zagrebačkome govoru koja podrazumijeva pojavu kajkavskoga *-e* u posebnim slučajevima kada se izriče emotivan odnos prema nečemu, na primjer, u riječi *dečec*. Uпитno-odnosna zamjenica općezagrebačkoga govora najčešće je *kaj*, no s njom supostoji i štokavska zamjenica *što*, odnosno *šta*.

Što se tiče izricanja budućega vremena, koristi se futur, i to kao i u substandardu, dakle, *nosiću* i *doću*, no, osim štokavskoga oblika, u zagrebačkome govoru često se koristi i kajkavski oblik futura poput *došel bum* ili nešto standardnije rečeno – *budem došao*. U izricanju predbudućih radnji, za općezagrebački govor karakteristična je uporaba futura prvoga umjesto standardnoga futura drugoga, a česta je pojava i uporaba svršenoga prezenta umjesto futura, na primjer, *dožem sutra* umjesto *doći ću sutra*. Štokavski utjecaji vidljivi su i u zamjeni kajkavskih oblika poput *dojdem*, *nosiju*, *tučeju* i *reči* u *dožem*, *nose*, *tuku* i *reci*, a od izrazitih kajkavizama koje Kapović spominje, posebno ističe glagolske nenaglašene oblike koji dolaze i na početku izgovorne cjeline, na primjer u upitnim sintagmama poput *si bio?* ili *bi išo?* Na kraju napominje i čuvanje germanizama poput *gumba*, *štengi* ili *haustora* kao

jedno od važnijih obilježja općezagrebačkoga govora, no upozorava da je takvih riječi sve manje prisutno u govoru Zagrepčana (*isto*: 4).

Kapović je 2006. godine istraživao i najnovije jezične promjene koje su zahvatile općezagrebački urbani govor, a iznio ih je u cijelosti u članku objavljenom u časopisu *Kolo* pod naslovom „Najnovije jezične promjene u zagrebačkom govoru”. Tu je on, dakle, pisao o onim promjenama koje se još uvijek odvijaju u zagrebačkom govoru, samo što su se neke promjene počele odvijati ranije, a neke kasnije, a sve zaključke donosi, kako kaže, nesustavnim opažanjem (*isto*). Kao prvu jezičnu promjenu navodi ujednačavanje naglaska u paradigmi riječi *ime*. Naime, Kapović je ustanovio kako se u 21. stoljeću, za razliku od prijašnjih vremena, kada je riječ *ime* imala naglasni obrazac jednak standardnom (osim vrste naglaska), u toj riječi u jednini počeo javljati novi naglasak koji je nastao analogijom prema množini te riječi. Dakle, genitiv jednine imenice *ime* po novoj varijanti glasi *imèna*, što je nastalo prema genitivu množine spomenute imenice. Takav je „inovativni” naglasak Kapović uočio još i u riječi *prezime* te djelomično u riječi *vrjeme*, a predviđa kako bi se takav naglasni obrazac mogao proširiti i na druge riječi te klase, no smatra kako nije nemoguće ni da inovacija nestane (*isto*: 5). Sljedeća najnovija jezična promjena koju Kapović spominje jest emfatično povlačenje naglaska na prijedlog, odnosno predmetak. Naime, krajem 20. stoljeća uočio je kako govornici općezagrebačkoga govora pri izgovoru pojedinih govornih cjelina, koje nose preneseno značenje, prebacuju naglasak na prethodni slog, pa tako ne govore više *zabòli me*, nego *záboli me*. Ta bi se pojava stoga mogla smatrati rezultatom utjecaja standardnoga, odnosno (novo)štokavskoga govora jer je prebacivanje naglaska jedna od njegovih temeljnih karakteristika (*isto*). Međutim, ovakva naglasna varijanta u njihovu govoru nije jedina, već supostoji s onom kajkavskom. Kapović ovu pojavu zaključuje mišlju da „općezagrebački od štokavskoga posuđuje prenošenje naglaska kao mogućnost radi stvaranja dodatne ekspresivnosti ili promjene značenja” (*isto*: 5). Nadalje, Kapović (*isto*) govori o pomaku naglaska u pridjevima s naglaskom na zadnjemu slogu osnove, pa se tako, umjesto nekadašnjega zagrebačkog pridjeva *filozòfski*, sve češće može čuti *filozofski*. Osim takvoga pomaka, u novije vrijeme došlo je i do pomaka naglaska i u primjerima u kojima toga prije nije bilo, pa se danas u Zagrepčana sve češće može čuti riječ tipa *fàkultetski* umjesto *fakultètski* ili *àvionski* umjesto *aviònski*. Međutim, Kapović upozorava na nestabilnost takvih pridjeva kao i na činjenicu da njihovo prebacivanje ovisi o govorniku i situaciji u kojoj se govornik nalazi. Osim navedenih jezičnih promjena koje su u 21. stoljeću počele zahvaćati općezagrebački govor, Kapović navodi i redukciju samoglasnika te gubljenje intervokalnih suglasnika. Što se tiče redukcije samoglasnika, ona se javlja u nekih govornika u riječima

poput riječi *pitam* koja se s tom pojavom izgovara s nešto reduciranijim vokalom a. Gubljenje intervokalnih suglasnika podrazumijeva pojavu gubljenja suglasnika koji se nalaze između samoglasnika, u brzom spontanom govoru. Kapović (*isto*: 6) navodi kako se najčešće gube sljedeći suglasnici: *d, m, v, g, b, ž, t, j* i *k*, a iz toga se može zaključiti kako se češće gube zvučni suglasnici. Međutim, važno je napomenuti kako gubljenje suglasnika nije obilježje samo zagrebačkoga govora, nego se ono javlja i u mnogim drugim govorima, primjerice u govorima Dalmacije, kada se govornici nalaze u nekoj neformalnoj govornoj situaciji. Od svih navedenih glasova najčešće ispada glas *d* pa tako govornici umjesto *gledati* kažu *gleati*, ili umjesto *jedan* – *jean*. Ta je jezična promjena toliko ustaljena u govoru da se često ni ne percipira pa se često javlja i u formalnim situacijama, a nije ni nova, nego postoji u jeziku već neko vrijeme. Nadalje, za općezagrebački govor karakteristična je i slengovska afereza koju Kapović objašnjava kao kraćenje riječi u slengovskom jeziku. Naime, to je pojava u kojoj se od riječi oduzme jedan ili više početnih slogova kako bi se dobila nova, slengovska riječ, pa tako od riječi *Močvara*, koja označava poznati alternativni noćni klub u Zagrebu, nastane slengovska riječ *čvara*, ili od riječi *muzika* nastane nova riječ – *zika*. Općezagrebački govor poznat je i po širenju nastavka *-i* u genitivu množine *a*-osnova, dok je u standardu nastavak *-ī* i *a*-osnovama ograničen na osnove koje završavaju na dva suglasnika, a i ondje je fakultativan (*isto*: 7 – 8). Tako se, dakle, u općezagrebačkom govoru češće kaže *primjedbī* nego *primjedābā* ili *primjēdbā*, no Kapović navodi kako se ova pojava širi u govorima diljem Hrvatske, a ne samo u Zagrebu. Međutim, ono što je najnovije u zagrebačkom govoru jest pojava širenja nastavka *-i* i u onim riječima koje ne završavaju na dva suglasnika – na primjer, Zagrepčani će često reći *žvaki*, *pivi* ili *pljugi* umjesto standardnih *žvakā*, *pivā* i *pljugā*. Zanimljivo je tu primijetiti kako se novi genitiv najprije proširio na kolokvijalne riječi i riječi prenesenoga značenja, a Kapović navodi kako se u budućnosti može očekivati širenje toga nastavka i na druge imenice². Sljedeća promjena koju Kapović navodi jest upotreba zalihosna obrasca koji čine riječi *manje* / *više* i komparativ. Naime, Zagrepčani bi prema tome rekli *manje jasnije* umjesto starije varijante *manje jasno*, te *više jasnije* umjesto *jasnije*. Nadalje, Kapović (*isto*: 8) spominje uporabu prefiksa *-pre* u značenju 'jako', pa tako Zagrepčani u svome govoru često kažu *predobro* u značenju 'jako dobro' ili *prelud* u značenju 'potpuno lud'. Dakle, tom se jezičnom pojavom naglašava osnovno značenje pridjeva, odnosno priloga. Zanimljivo je spomenuti i englesku riječ *ful* (eng. *full*) koja znači 'jako, vrlo, veoma', a koja se

² Kapović (2006) ovu jezičnu pojavu objašnjava tendencijom govornika za razlikovanjem nominativa jednine ovakvih imenica od genitiva množine, jer poznato je kako su one, s obzirom na to da nemaju opreku po duljini, u zagrebačkome govoru jednakih oblika.

u zadnje vrijeme ustalila u zagrebačkom govoru. Ta riječ najčešće dolazi u primjerima poput *ful dobro*, *ful korisno* ili *ful puno ljudi*. Međutim, Kapović napominje kako se ta riječ, prema engleskoj gramatici, uopće ne može tako upotrebljavati, a također napominje i da je riječ *ful* ušla u hrvatski jezik već oko 2003. godine kada se počela brzo širiti. Što se tiče leksika, Kapović navodi samo nekoliko primjera koje je uočio nesustavnim opažanjem. Naime, on tu spominje glagol *brijati*, koji se u zagrebačkom govoru počeo javljati već 70-ih godina prošloga stoljeća, potom glagol *pričati*, koji je dobio značenje glagola *razgovarati* i *govoriti*, potom spominje novije kolokvijalne izraze poput izraza *burki*, koji je nastao od izraza *buraz*, a znači 'brat'. Nadalje, Kapović spominje i anglizme koji su svakodnevna pojava u općezagrebačkom govoru, ali i u svim ostalim hrvatskim, ali i svjetskim govorima. Primjeri anglizama koji su česti u Zagrepčana su: *dejt*, *fensi*, *stejdž*, *bed(ara)* itd. Na kraju Kapović donosi još dvije jezične promjene, a to su uporaba bezličnih glagola, poput *pije se (kava)*, *ima se (para)* ili *ide se (na more)*, te davanje prijedlozima *iza* i *ispred* priložno značenje, na štetu priloga *odostraga*, *odozada*, *nazad* i *naprijed*.

Dakle, iz svega gore navedenoga lako se može zaključiti kako se i općezagrebački govor, kao i stari kajkavski govor nekad, sve više mijenja pod utjecajem doseljeničkih štokavskih govora, gubeći pritom svoje kajkavske elemente, a prisvajajući štokavske. Također, vidljivo je da na njega, kao i na druge govore, utječu i strani jezici, a osobito engleski. Međutim, neke temeljne razlike, poput, na primjer, prozodijskoga sustava, i dalje su uvelike prisutne između ovih dvaju narječja jer taj je dio govora, s obzirom na to da se usvaja od najranijih dana čovjekova života, najteže promijeniti i naučiti, a osim toga, vidi se kako općezagrebački prozodijski sustav teži pojednostavljenju.

6. Utjecaj gradskoga govora na manje govore

Jezičnim utjecajem velikih gradova bavio se Kapović u istoimenome članku iz 2004. godine. U tome je radu Kapović proučavao jezični utjecaj četiriju hrvatskih gradova – Zagreba, Splita, Rijeke i Osijeka, na manja mjesta koja ih okružuju. Tako Zagreb, kao gradsko kulturno središte, utječe na svoje okolne regije poput Hrvatskoga zagorja, Međimurja te kajkavskoga područja na istoku prema Slavoniji. Stanovnici se tih područja, dakle, povode za određenim obrascima govora grada Zagreba, koji smatraju uglednim, misleći da tako govore standardnije. Međutim, oni tako ne govore samo kada dođu u Zagreb, nego kada odu i u druga područja Hrvatske. Kapović (2004: 98) dalje navodi kako se kod preuzimanja osobina dominantnoga središnjeg grada najviše preuzimaju njegove prozodijske i fonološke osobitosti,

no zanimljivo je kako se pri takvim postupcima ti govornici često upravo udaljuju od standardnoga jezika.

Utjecaj zagrebačkoga govora na njegova okolna područja najvidljiviji je u prozodiji (*isto*). Naime, kajkavski su govori govori tronaglasnih prozodijskih sustava, dok je zagrebački urbani naglasni sustav jednoglasan, dinamički u kojemu postoji samo jedan silinski naglasak. Takvome se jednoglasnom dinamičkom sustavu priklanjaju govornici kajkavskih organskih idioma, ali pritom zadržavaju, kao i Zagrepčani, nestandardno mjesto naglaska. Što se tiče banjalučkih govornika u Zagrebu i njihova priklanjanja zagrebačkome govoru, poznato je kako oni najčešće ne mijenjaju svoje naglaske jednim zagrebačkim dinamičkim, nego samo pomiču naglasak na nestandardno zagrebačko mjesto, vjerujući također da, govoreći (uglednim) zagrebačkim govorom, govore standardnije. Pomicanje naglaska na nestandardno mjesto događa se najčešće u nekim formalnim situacijama, kada žele govoriti kulturno, odnosno standardno, no o tome će više riječi biti u sljedećim poglavljima. Nadalje, Kapović (*isto*: 100) navodi kako govornici okolnih područja grada Zagreba preuzimaju i njegov refleks jata, koji se posljednjih desetljeća štokavizirao i postao jekavski. Kapović ovdje iznosi i zanimljivost o onim kajkavcima koji žive u doticaju s novoštokavcima. Naime, on smatra kako takvi kajkavci, kada žele govoriti standardnije, preuzimaju radije novoštokavski naglasni sustav, nego zagrebački, jer im je on blizak iz svakodnevnoga života, ali i iz medija u kojima se nastoji govoriti standardno. Dakle, u tim se kajkavsko – štokavskim prožimanjima može uočiti s jedne strane utjecaj štokavskoga na zagrebački govor, pa tako i na okolne kajkavske govore koji se povode za zagrebačkim, a s druge strane, u doseljeničkim štokavskim govorima vidljiv je utjecaj kajkavskoga dijela zagrebačkoga govora kada štokavci, koji nastoje govoriti standardno, preuzimaju njihova nestandardna mjesta naglaska.

Iz svega navedenoga o utjecaju gradskoga govora na manje govore, vidljivo je da je riječ o složenoj jezičnoj situaciji u kojoj se različito percipira poimanje standarda kao idealnoga govora. Naime, jezikoslovci ga smatraju kodificiranim sustavom sa skupom pravila koji uglavnom počiva na novoštokavskoj osnovici, dok ga ljudi, osobito stariji i manje obrazovani, shvaćaju kao govor velikoga grada kojemu administrativno pripadaju, zbog čega ga nastoje oponašati i prilagoditi mu se, vjerujući da tako govore standardnije i da se tako i oni, barem jezično, uklapaju u gradsku sredinu. Isto se događa i s doseljenicima iz manjih mjesta u veliki grad. I oni se, naime, pokušavaju prilagoditi novoj sredini te žele biti prihvaćeni u društvu i stoga, kako bi govorili „standardnije”, svoj organski govor u formalnim situacijama pokušavaju zamijeniti gradskim. Međutim, činjenica je da postoje različite

sociolingvističke situacije kao i različiti govornici i stoga se neće svatko u svakoj situaciji govorno prilagođavati na jednak način.

7. Istraživanje govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu

7.1. Opis metodologije, cilj i pretpostavke istraživanja

Istraživanje govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu odvijalo se u vremenskom razdoblju od lipnja do kolovoza 2021. godine u dvama dijelovima. Prvi dio bio je istraživanje spontanoga govora ispitanika, a drugi dio bio je čitanje unaprijed pripremljenoga teksta (Prilog 1) za dodatnu provjeru nekoliko prozodijskih problema, poput naglašavanja posuđenica, ostvaraja zanaglasnih dužina i prenošenja naglasaka na prednaglasnicu te za provjeru odnosa njihova organskoga govora prema standardu. Osim toga, pojedine su se riječi iz teksta, s obzirom na to da su ih morali pročitati svi ispitanici, koristile i u svrhu akustičke analize vokala, naglasaka i zanaglasnih dužina kako bi rad bio utemeljen i na objektivnim podacima, a ne samo na perceptivnim opažanjima. U ispitivanju spontanoga govora ispitanici su najviše govorili o svojoj prošlosti, odnosno o sjećanjima na njima posebne dane poput dana djetinjstva, prvih izlazaka, mladosti, prvih poslova, vjenčanja, običaja na blagdane i slično. Svima njima zajednička je sudbina rata koja ih je zadesila 90.-ih godina prošloga stoljeća i zbog koje su došli u Hrvatsku, stoga je svatko od njih pričao i o tome nezaobilaznom dijelu svojega života. Njihov govor sniman je pametnim telefonom, a snimke, koje su poslužile kao materijal za opis govora, kasnije su preslušavane i obrađivane na računalu u programu Adobe Premiere Pro, dok je za potrebe fonetske analize korišten računalni program Praat. Na kraju su neke snimke transkribirane i priložene u poglavlju *Ogled govora*. Čitavo se istraživanje provodilo uzimajući u obzir i govore kontrolne skupine koju su činili ispitanici koji cijeli svoj život žive u Banjaluci, a koji su također sudjelovali u svim zadacima istraživanja. Međutim, istraživanje se njihova govora, zbog trenutne korona-situacije odvijalo putem telefona. Govori kontrolne skupine sastavni su dio istraživanja kako bi se s obzirom na njih moglo lakše zaključivati o govoru banjalučkih doseljenika, odnosno o onome što je ostalo očuvano, a što se promijenilo pod utjecajem zagrebačkoga govora i općenito svih ostalih govora koji supostoje u jednoj gradskoj sredini.

U istraživanju eksperimentalne skupine sudjelovalo je četvero ispitanika koji su pri obradi rezultata podijeljeni u dvije dobne skupine – stariju i srednju generaciju, a u svakoj je skupini bilo po dvoje ispitanika. U starijoj je skupini jedan ispitanik bio M. Š., rođen 1937. godine u mjestu Dragočaj pored Banjaluke, a druga ispitanica bila je D. L., rođena 1947.

godine u mjestu Vujnovići pored Banjaluke. Oboje su u Republiku Hrvatsku došli 90.-ih godina prošloga stoljeća, točnije 1995. U srednjoj je skupini jedna ispitanica bila G. Š., rođena 1971. godine u mjestu Trn pored Banjaluke, a druga ispitanica bila je A. P., rođena 1967. godine također u Trnu pored Banjaluke. Ove su se ispitanice doselile u Zagreb 1993. godine, što znači da su u Hrvatskoj, odnosno u Zagrebu provele već više od pola svojega života. I ispitanice kontrolne skupine bile su podijeljene u dvije generacije – stariju i srednju te su u svakoj od njih bile po dvije ispitanice. Međutim, važno je napomenuti kako je jedna od starijih ispitanica u međuvremenu preminula i stoga je u dijelu istraživanja, koji je zahtijevao čitanje teksta, u starijoj generaciji sudjelovala samo jedna ispitanica. U starijoj su dobnoj skupini bile dvije ispitanice: J. P., rođena 1935. godine u Dragočaju te D. J., rođena 1941. godine također u Dragočaju, dok su srednju dobnu skupinu činile S. P., rođena 1958. godine u Česmi i D. J., rođena 1968. u Budžaku. Sve su ove ispitanice, dakle, rođene i živjele cijeloga života u svome rodnome mjestu koje administrativno pripada gradu Banjaluci.

Cilj je ovoga istraživanja sustavno opisati fonologiju govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu, uspoređujući ga s fonologijom govora kontrolne skupine Banjalučana koji su cijeli svoj život proveli u Banjaluci. Time bi se pokazalo je li se i u kojoj mjeri, te na kojim jezičnim razinama, promijenio novoštokavski govor banjalučkih doseljenika u Zagrebu, koji se našao pod utjecajem gradskoga zagrebačkog govora.

Glavne pretpostavke istraživanja bile su da ispitanici doseljenici neće znatnije mijenjati svoj organski govor, osobito starija generacija, s obzirom na povoljnu sociolingvističku situaciju u kojoj se nalaze, odnosno s obzirom na to da je Zagreb priljevima stanovništva postao središte različitih nekajkavskih govora. Sljedeća pretpostavka bila je da će ga ispitanici srednje generacije mijenjati tek u maloj mjeri i to najčešće u formalnim situacijama u kojima će se željeti prilagoditi gradskoj sredini i govoriti standardno³, dok će sa svojim obiteljima govoriti na organskome govoru. Pretpostavka je i da će se unutar fonologije njihovih govora najviše mijenjati vokalizam, dok će prozodija, s obzirom na to da se usvaja spontano i nesvjesno već od prvih dana čovjekova života, ostati najočuvanija. Očuvanju prozodije u prilog ide i činjenica da standardni jezik, kojemu su ispitanici često izloženi putem medija, počiva upravo na novoštokavskoj osnovici.

³ Kao što Kapović (2004) navodi, težnja govornika manjih doseljeničkih govora, koji su u dodiru s govorom velikih gradova, jest govoriti što standardnije kako bi se uklopili u novu sredinu, no njihovo je poimanje standarda iskrivljeno jer ga oni poistovjećuju s govorom velikoga grada kojemu pripadaju. Stoga se neki od njih, a osobito govornici novoštokavskih govora, koji se povode za zagrebačkim nestandardnim izgovorom, zapravo nesvjesno udaljavaju od standardnoga izražavanja.

7.2. Fonološki opis govora banjalučkih doseljenika

Fonološki opis govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu temelji se na proučavanju triju njegovih fonoloških razina – vokalizma, konsonantizma i prozodije, koji će se u sljedećim poglavljima usporediti s fonološkim razinama govora kontrolne skupine Banjalučana i tako zaključiti do kojih je sve promjena došlo u eksperimentalnoj skupini, koja je u doticaju sa zagrebačkim i ostalim govorima grada Zagreba.

7.2.1. Vokalizam

Kao što je već spomenuto, Lisac (2003) navodi da se „u govorima s velikim brojem akcenata najčešće nalazi samo pet tzv. klasičnih vokala i uz njih slogotvorni *r*, dok se specifični vokali obično pojavljuju u govorima s manjim brojem akcenata” (isto: 19 – 20). Prema gore navedenome Liščevu zaključku, vokalski bi inventar govora banjalučkih doseljenika trebao biti jednostavan, odnosno imati samo pet vokala, s obzirom na to da se radi o novoštokavskom govoru s četiri naglasaka, i to i jest tako. Naime, u njihovu vokalskom sustavu javlja se pet standardnih vokala: *a*, *e*, *i*, *o* i *u*, a osim njih, dio sustava čini i glas *r* kada ima slogotvornu ulogu. Za vokalizam ispitanika kontrolne skupine, koji također imaju četveronaglasni sustav, također se može reći kako imaju standardnih pet vokala koji mogu biti dugi i kratki te naglašeni ili nenaglašeni. Njihov se inventar može prikazati kao što je na slici 1.

i/ī	u/ū
e/ē	o/ō
a/ā	

Slika 1. Vokalski inventar govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu

S obzirom na položaj jezika u prednjem dijelu usne šupljine pri njihovu izgovoru, riječ je o dvama prednjim vokalima – *i* i *e*, o jednome srednjem vokalu – *a*, te o dvama stražnjim vokalima – *o* i *u*. Također, s obzirom na stupanj otvorenosti, odnosno visine jezika, dva su vokala visoka – *i* i *u*, dva su srednja – *e* i *o* i jedan je niski – *a*. Gledano fonetski, odnosno akustički, svaki od ovih vokala ima svoja karakteristična obilježja koja ih određuju. Naime, svaki je vokal određen frekvencijama svojih formanata, a za stupanj otvorenosti i prednosti osobito su informativna prva dva, što će se i prikazati u nastavku rada (Bakran, 1996).

Svaki od ovih vokala, kao i slogotvorni *ɣ*, može biti kratak ili dug te naglašen ili nenaglašen, i to u bilo kojemu položaju u riječi. Međutim, ipak postoje neke razlike u realizaciji pojedinih vokala između ovih dviju skupina ispitanika. Naime, u jedne od ispitanica srednje kontrolne skupine perceptivnom je analizom uočen nestandardan izgovor vokala *e* i *o*, odnosno u nekim je situacijama uočeno njihovo zatvaranje i otvaranje. Zatvaranje se događalo i u naglašenih i u nenaglašenih vokala, no samo kada je vokal dug, dok se otvaranje događalo samo u kratkim naglašenim vokalima i to kada su se nalazili u prvome slogu u riječi. Navedene pojave perceptivnom analizom nisu zamijećene ni u jednoga ispitanika doseljenika. Stoga, kako bi se i akustički potvrdile gore spominjane razlike u izgovoru vokala u ispitanica⁴ jedne i druge skupine, uz perceptivnu se analizu izvršila i akustička analiza svih vokala i to na temelju nekoliko riječi uzetih iz unaprijed pripremljenoga teksta za čitanje koji su sve ispitanice morale pročitati u drugome dijelu istraživanja, a koji se nalazi u prilogu ovoga rada (Prilog 1). U nastavku rada prikazane su tablice s rezultatima akustičke analize dobivenima u Praatu, odnosno prikazani su prvi i drugi formant za svaki vokal posebno i svaku ispitanicu posebno. Vrijednosti formanata uspoređene su potom međusobno, ali i u odnosu na referentne vrijednosti formanata koje je Bakran (1996) dobio iz svojih istraživanja, a koje su prikazane u tablici u nastavku. Osim brojčanih podataka koji slijede u nastavku, rad u priložima (1 – 10) sadržava i slike sonograma svake ispitanice na kojima su prikazani položaji formanata svakog pojedinog vokala.

			EKSPERIMENTALNA SKUPINA			KONTROLNA SKUPINA			
			A. P.	G. Š.	/	D. L.	D. J.	S. P.	D. J.
i	<i>tisuću</i>	F1 (Hz)	312	345		260	361	408	374
		F2 (Hz)	2299	2241		1548	2322	2404	2330
e	<i>fakultetu</i>	F1 (Hz)	433	497		418	427	488	540
		F2 (Hz)	2126	2261		2214	2106	2176	1860
a	<i>satima</i>	F1 (Hz)	617	922		808	883	834	668
		F2 (Hz)	1629	1660		1441	1480	1402	1694
o	<i>šok</i>	F1 (Hz)	476	568		509	691	574	634
		F2 (Hz)	1107	1085		927	1211	1050	1272
u	<i>studij</i>	F1 (Hz)	313	316		353	444	382	430

⁴ S obzirom na to da su referentne vrijednosti formanata vokala različite za mušku i žensku populaciju (Bakran 1996), pri akustičkoj analizi vokala u Praatu uspoređivali su se samo vokali ispitanica, dok se izgovor ispitanika M. Š. u ovome slučaju nije uzimao u obzir.

		F2 (Hz)	1031	1080		1001	924	870	1277
--	--	---------	------	------	--	------	-----	-----	------

Tablica 1. *Vrijednosti prvoga i drugoga formanta vokalā dobivene u Praatu u ispitanica eksperimentalne i kontrolne skupine*

	i	e	a	o	u
F1	302	493	884	576	353
F2	2623	2360	1393	980	758
F3	3246	2930	2709	2776	2764

Tablica 2. *Referentne vrijednosti formanata vokala ženske populacije (prema Bakran 1996)*

Kao što je vidljivo iz tablice, u formantima vokala ispitanica ovih dviju skupina nema značajnijih razlika. Međutim, manje razlike postoje, primjerice, u prvome formantu vokala *i* ispitanice S. P. u odnosu na druge ispitanice, gdje joj je taj formant nešto viši u odnosu na njihove formante, ali i u odnosu na referentne Bakranove vrijednosti, što ukazuje na otvoreniji izgovor navedenoga vokala. Također, vidljiva je i razlika u izgovoru vokala *i* kod ispitanice D. J. iz srednje generacije kontrolne skupine čiji je prvi formant nešto niži u odnosu na formante ostalih ispitanica, kao i u odnosu Bakranovih referentnih vrijednosti, što ukazuje na zatvorenost toga vokala u njezinu izgovoru. Također, u iste je ispitanice – D. J. uočena niža vrijednost drugoga formanta u izgovoru vokala *i* u odnosu na ostale ispitanice i referentne vrijednosti, što ukazuje na činjenicu da je vokal *i* u njezinu izgovoru izgovoren stražnjije nego je uobičajeno. Nadalje, u realizaciji vokala *e* nešto drugačije vrijednosti prvoga i drugoga formanta uočene su u ispitanice starije kontrolne skupine – D. J. Naime, vrijednost prvoga formanta u izgovoru ovoga vokala poprilično je povišena u odnosu na ostale ispitanice i referentne vrijednosti, zbog čega se može reći kako ona navedeni vokal izgovara otvorenije nego je očekivano. Međutim, vrijednosti su drugoga formanta u izgovoru vokala *e* ove ispitanice nešto niže od ostalih i prosječnih, zbog čega se može reći da je njezin izgovor vokala *e*, uz to što je otvoreniji, i stražnjiji. Što se tiče vokala *a*, analiza je pokazala kako su njegove vrijednosti odstupale u ispitanice A. P. te u ispitanice D. J. (r. 1941). Naime, u obiju je ispitanica uočena niža vrijednost prvoga formanta koja iznosi 617, odnosno 668 Hz, dok su prosječne vrijednosti ostalih ispitanica kao i referentne vrijednosti gotovo 900 Hz. Navedeni podaci ukazuju na zatvoreniji izgovor vokala *a* u ovih dviju ispitanica. Osim prvoga, od prosječnih vrijednosti odstupao je i drugi formant u ovih dviju ispitanica, ali i u ispitanice G. Š. gdje se on ostvario u nešto višoj vrijednosti od prosječne, čineći tako vokal *a* prednijim vokalom nego što je uobičajeno. S obzirom na povišen prvi i drugi formant u izgovoru vokala *o* u ispitanica se kontrolne skupine D. J. i D. J. (r. 1941) može reći da je izgovoren nešto

otvorenije i prednjije, što je i uočeno perceptivnom analizom, osobito u mlađe ispitanice. U istih se dviju ispitanica uočava odstupanje i u izgovoru vokala *u* čiji su im prvi formanti također povišeni, što također ukazuje na otoreniju realizaciju navedenoga vokala. Iz svega navedenoga o formantima analiziranih vokala može se zaključiti kako su odstupanja od referentnih vrijednosti češća u ispitanica kontrolne skupine, dok su odstupanja u ispitanica eksperimentalne skupine zapažena tek u izgovoru vokala *a* kada su ga ispitanice srednje dobne skupine izgovarale zatvorenije i prednjije.

Zatvaranje se vokala u ispitanica eksperimentalne skupine može smatrati i utjecajem nekih govora na zagrebačkome području, ali i utjecajem bošnjačkih govora koje je puno češće u ispitanica kontrolne skupine, osobito ispitanice D. J. Naime, poznato je kako su takvi specifični izgovori vokala karakteristični za bosanskohercegovačke čaršije koje su do rata s kraja prošloga stoljeća imale važnu ulogu u očuvanju starijih bosanskih dijalekatskih osobina (Jahić i dr., 2000). Primjeri u kojima je uočeno zatvaranje vokala bili su sljedeći: *plēs, ténis, Nēšo, ispočetka, družē, bázēn, škōla, prōslave, telefōnā, korōnē, òdbōjka, onākō, òpštīnskō*, itd., a primjeri u kojima je uočeno otvaranje vokala, i kojih je znatno manje, bili su sljedeći: *čètri, òtīc, òtišli, òčèk, gòste* i slično. Međutim, važno je napomenuti kako se ove pojave nisu pojavljivale u svim takvim i sličnim primjerima, nego su bile proizvoljne.

Ostvaraji navedenih standardnih i nestandardnih vokala detaljno su prikazani u tablicama eksperimentalne i kontrolne skupine.

vokal	naglašen		nenaglašen	
	dug	kratak	dug	kratak
<i>a</i>	<i>rāja, Zàgreb, znám, vlák, jáko, fārbānu, jája, mále, vrātīmo</i>	<i>nāvečēr, znāō, spāli, vātra, dāt, sàznale, ràta, pāz</i>	<i>sprēmām, kōštā, svrāčāne, šljivikā,</i>	<i>próstora, rijéka, dēka, kòrizma, tàta, bíla, Ròka, Rébrovac,</i>
<i>e</i>	<i>Péro, rēc, svētōm, prošéne, sprēmī, posvécéne</i>	<i>vesélile, djèca, čekali, čekō, špèk, sjèdli, jèli</i>	<i>dóžē, izājdē, ùvijèk, òdē, svākē, ponèsēmo, mòlitvē</i>	<i>Zàgreb, kífle, nèdeļōm, većinōm</i>
<i>i</i>	<i>stríca, slatkíše, dobívali, razbjāna, pítat, kífle</i>	<i>izmoreno, Ísus, ìmā, ìdē, ìstjerali, išlo, većinōm</i>	<i>górñī, ùlazīš, òtīc, vèlī, ùžtvāš</i>	<i>bíli, vrācali, zórnice, dòmovine,</i>
<i>o</i>	<i>bombóne, bóra,</i>	<i>pòklone, kòšaru,</i>	<i>većinōm, tètķōm,</i>	<i>něšto, stānovāli,</i>

	<i>Nòvskū, džòē, vòz, tó, zórnice</i>	<i>Bòžíc, nòsili, dòbīli, òbūc, pòslī</i>	<i>sékōm, znāō, djécōm, šātōrā, pòsō</i>	<i>Ròkovo, jělo, dòmovine</i>
<i>u</i>	<i>kúpt, okúpłalo, pútu, Bañalúci, trenúci</i>	<i>Ūskrs, tūcaña, krūx, ùtučeni, ìvijěk, ùvečē</i>	<i>nāļūti, òbūc, zòvū, Nòvskū</i>	<i>Slàvoniju, àuto, Ānu, mīsu, sjěcañu, òtud, kùcu</i>

Tablica 3. Realizacija vokala u govoru banjalučkih doseljenika

vokal	naglašen		nenaglašen	
	dug	kratak	dug	kratak
<i>a</i>	<i>slávļe, neimáština, garáži, generácija</i>	<i>sād, drugárce, Drägca,</i>	<i>Bùdžāk, òbičāj, restòrān, zànāt</i>	<i>pòsao, Dragòčaj, zàbavļali,</i>
<i>e (e, ė)</i>	<i>dvé, fěr'je, kršténe, veséļe, plésat // Něš^u, plēs, šēst, ténis</i>	<i>vjěncali, pedēsēt, djětīnstvo, žèna // četři</i>	<i>djécē, svàdbē, bàzēn, gòdnē, tètķē // pedēsēt, fakültēt</i>	<i>cřkvenō, rázred</i>
<i>i</i>	<i>sīna, firmu, ubīstāvā, kafícima, píca</i>	<i>ìspracāj, ìgrāne, hīt, Vīd, žīto</i>	<i>òtīc, rádnicķī, stùdīrā</i>	<i>čētri, vjěncāli, ùtakmice</i>
<i>o (o, ȯ)</i>	<i>škòla, mòst, próc, telefónu // pròslave, stò</i>	<i>kòmšije, Bògu, òduška // òtīc, òtišli, dòček, gòšte</i>	<i>bīrō, pomágō, kontròlōr, uglàvnōm // òdbōjka</i>	<i>pòslom, pèriod, drúštvo</i>
<i>u</i>	<i>rúčak, drúzili, minútā, drúzīmo</i>	<i>cūrce, rūpcu, kùrs, cùre</i>	<i>òdsūtan, nāšū, žīvotnū</i>	<i>trgòvnu, gòdnu, sprātu, bášcu, krāvu</i>

Tablica 4. Realizacija vokala u govoru Banjalučana

Dakle, kao što je vidljivo iz tablica, svaki se vokal u govoru banjalučkih doseljenika, kao i u govoru Banjalučana, može ostvariti u svakom položaju u riječi – početnom, središnjem ili dočetnom, i to kao dugi ili kratki vokal te kao naglašen ili nenaglašen. Osim vokala, nositelj sloga može biti i slogotvorni sonant *r*, koji se javlja općenito u štokavskim, ali i kajkavskim i čakavskim govorima pa tako i u govoru banjalučkih doseljenika, kao i u govoru kontrolne skupine. Navedeni se glas javljao relativno često i to u riječima poput: *Vřbaña, dřvėca, pròstřt, pretřp'ò, cřkvu, Vřbánma, Ūskrs, Třn, zavřšla, Xřvātskū*, dok se u govoru kontrolne skupine javljao u riječima poput: *Vřbāsa, Vřbañu, třžřštem, přvė,cřkvenō, krřtili, zavřšla*,

ùmřt, čètvr̃tē, ù cřkvi. Dakle, može se reći da se i taj glas javlja na bilo kojemu mjestu u riječi, da može biti dug ili kratak i naglašen ili nenaglašen te da se javlja u različitim vrstama riječi.

S obzirom na to da svi ovi glasovi mogu stajati na bilo kojemu mjestu u riječi, Lisac je tu pojavu (2003b: 20) nazivao „načelom maksimalne slobode” iz čega proizlazi da je distribucija vokala ovoga govora poprilično slobodna. Međutim, činjenica je da svaki vokal ipak ne može stajati uz svaki konsonant i to zbog glasovne promjene prijeglasa. Tako, na primjer, vokal *o* u govoru ovih dviju skupina ne može stajati uz palatalne konsonante, nego uz njih, zbog prijeglasa, stoji kratki nenaglašeni vokal *e*, što se vidi i u primjerima poput: *nóžem, cvijécem* i *třžištem*. Međutim, kod jednoga je ispitanika iz eksperimentalne starije dobne skupine uočeno i narušavanje navedenoga distribucijskoga ograničenja i to u riječi *kònom*, što je vjerojatno nastalo pod utjecajem novoštokavskih ikavskih govora, kada je ispitanik živio u Banjaluci. Naime, poznato je da neki novoštokavski ikavski govori često ne provode navedenu glasovnu promjenu, nego se stražnji vokali mogu naći uz palatalni konsonant (Galić, 2019: 78). Nadalje, unatoč Liščevu „načelu maksimalne slobode” (Lisac, 2003b: 20) i na prvi pogled slobodnoj distribuciji vokala, u novoštokavskim su govorima, česte i tendencije izbjegavanja slijeda dvaju vokala pa se oni onda sažimaju, tako da vokalska skupina *ao* daje *ō*, ili se između skupine *io* umeće *j*, uz redukciju vokala *i* (*isto*). Ta je tendencija vrlo zastupljena i u promatranom govoru, i to najčešće u glagolskom pridjevu radnom, u jednini muškoga roda: *mògō, pòšō, dòšō, òtišō, pričō, čekō, ùpoznō, pòkušō, čúvō, imō, ùzorō, nàvikō, òstō, utúšjō, sjèdjō, pàzjō, pretřpjō, ljútjō, vrátjō, otkupjō, kúpjō, dōlazjō, dovòzjō, pràvjō, izgùbjō* itd. Navedena je tendencija češća kod ispitanika starije dobne skupine, dok su ispitanici srednje dobne skupine težili očuvanju vokala, vjerojatno pod utjecajem standardnoga jezika. Osim glagolskoga pridjeva radnog, izbjegavanje slijeda dvaju vokala često je i u riječima poput *pòsō, źàvō* i *jedànēst* (uz *jedanađst*). Izbjegavanje slijeda dvaju vokala česta je, ako ne i nešto češća, pojava i u govorima kontrolne skupine i to također u već navedenim oblicima riječi, a konkretni primjeri u njihovim govorima su sljedeći: *dōlazjō, zàdesjō, ráđ'o, rádjo, vđjō, imō, išō, lұлō* i *pomágō, pètnēst, šēsñēst* i *kō* ('kao'). Međutim, u govoru mlađih ispitanica kontrolne skupine uočene su i neke riječi bez te tendencije u primjerima *pòsao* (uz *pòsō*) i *othrániō*. Distribucijskim ograničenjima u ovome govoru pridonosi i redukcija kratkoga i nenaglašenoga vokala *i*. Naime, riječ je o vrlo čestoj pojavi koja najčešće zahvaća infinitivne glagolske oblike, odnosno vokal u njegovu tvorbenu nastavku *-iti*, potom nastavke glagolskih pridjeva radnih ženskoga i srednjega roda te imenice s nastavcima *-ica* i *-ina*. Međutim, važno je napomenuti kako u nekim slučajevima ne dolazi do potpune redukcije vokala, nego tek do djelomične, kada je riječ samo o oslabljenoj

artikulaciji navedenoga vokala. Kod takve se djelomične redukcije čuva boja samoglasnika, ili kratki nenaglašeni vokal može prijeći u ə (Redukcija, Hrvatska enciklopedija, 2021). Ta je jezična pojava česta u govorima zapadne Hercegovine, Dalmatinske zagore i sjeverne Bosne (*isto*), pa se tako našla i u brojnim riječima banjalučkih doseljenika, kao i u ispitanika kontrolne skupine. Primjeri ove pojave prikazani su u tablici 5.

	EKSPERIMENTALNA SKUPINA		KONTROLNA SKUPINA	
	Potpuna redukcija	Djelomična redukcija	Potpuna redukcija	Djelomična redukcija
Infinitiv – sufiks –i	<i>vòjt, pògìnt, òstajt, zaráđt, dòbt, potrošt, srùšt, kúpt</i>		<i>izlast, rát:, vòst, povrijét, rùšt, stàvt, vrát:, ùmřt, sàstavt, snàlast</i>	
Infinitiv – dočetni vokal iz obličnoga nastavka	<i>čìstit, cijépat, pòpēt, pòjest, pòmoć, ispeć, rěć (i rēc), izāć, dōć, òtīć, ìć</i>		<i>zapòslit, smijat, rekreírat, pīt, ìgrat, izmijéšat, plésat, ìć, prijéc, próć</i>	
Glagolski pridjev radni	<i>prisèl:i, završla, krénle, nòsle, bāvla, rádla, ròdla, pätla, prävla, preživla, bòl:o, dólazle, živle</i>	<i>zavřš'la, vesèl'li</i>	<i>vòzli, dólazla, vòdli, ròdla, ùčli, naučli, ulètla, zabòravla, prävli, nàpravla, drúzla, izlázli, vòl:e, izgùbla, zavřšla, vrátla, rádla, krénla, dogovórla</i>	

Imperativ	<i>rèc, pomòz, pàz, izrež</i>			
Imenice s nastavcima –ica i –ina	<i>grànci, dvòjcu kapélca, Jèlca, bubùlce, cùrce, slàn:e, travùrna</i>	<i>prijatèlj'cama, gòd'nē</i>	<i>kolègca, drugàrce, rùpcu, ùlcu, Drägca, cùrce, gòdnē (uz gòdinē), trgòvnu čètvrcè</i>	
Ostalo	<i>čètri, ljúdma, mèn, komàdc</i>	<i>ròd'tèlā,</i>	<i>kùc, mèn, sèb, kòlkō, nēkolkō, ròdtèlā, sélma čètri</i>	

Tablica 5. Redukcija vokala /i/ u govoru eksperimentalne i kontrolne skupine s obzirom na oblik riječi

Kao što se vidi iz tablice, vokal *i* u obiju se skupina najčešće reducirao u glagolskom pridjevu radnom glagola u jednini i množini ženskoga roda, u jednini srednjega roda, u množini muškoga roda, potom u imenica koje završavaju sufiksima *-ica* ili *-ina* te u infinitivnim i imperativnim oblicima. Izgovor riječi s nenaglašenim kratkim vokalom *i* često je ovisio o situaciji u kojoj se ispitanik nalazio, pa je tako češća težnja očuvanja toga vokala bila na početku snimanja govora, dok se ispitanici još nisu bili opustili, a kada su se opustili i nešto brže govorili, počeli su ga sve više gubiti iz svoga govora. Također, redukcija vokala *i* ovisila je i o temi o kojoj se govorilo, pa se tako vokal *i* najčešće čuvao kada je riječ bila o nekim učenijim temama ili uglednim ljudima (npr. *dòktorica*), a gubio se kada je riječ bila o npr. životu na selu. Očuvanje vokala *i* ovisilo je svakako i o samom ispitaniku pa je tako primijećeno da se on više čuva kod mlađih ispitanika, dok se u starijih ispitanika češće gubi. Osim redukcije vokala *i*, u ovome se govoru, kao i u govoru kontrolne skupine, često reduciraju i drugi kratki nenaglašeni vokali, što je vidljivo u sljedećim riječima: *émo, djèttu, šezdèst, pedèst* i *nèdljē*. Također, redukcija takvih vokala česta je i kada se oni nalaze na dočetnom položaju u nepromjenjivim i zamjениčkim riječima: *tàm, vàm, gòr, dòl, nàm, vàm, mòg, mèn, sèb, nèg, tòg, tàk, ništ*. Osim toga, česta je i u imperativnim glagolskim oblicima: *nèk*, a osobito je česta i u zanaglasnim riječima poput: *štáj* ('šta je'), *kàkoj, tój, tàmoj, dalèkoj, mòjaj, imōj* ('imao je'), *próbōj* ('probao je'), *nòsloj se* ('nosilo je se'), *kraj čègāj, ònis* ('oni su'),

imāl ('ima li'), *znāl* ('zna li'), *dāl sam*, a one se u takvu reduciranu obliku često javljaju i u govoru kontrolne skupine: *kòjaj*, *ònaj*, *kàkoj*, *odàklej*, *kàkob*, *štáj*, *bilaj*, *dòbrōj* ('dobro je'), *tàkōj*, *tòlkōj*, *pròšlaj*, *bílas*, *bílaj*, *bìōj*, *bíloj*, *htjèōj*, *Márej*, *Zvónkoj* i *ìdidaj*.

Svi su se navedeni vokali hrvatskoga jezika, kao i vokali ostalih slavenskih jezika, razvili iz starijih praslavenskih vokala, pa je tako vokal *ə* (šva), koji je nastao stapanjem dvaju poluglasova – jera *ɛ* i jora *ɔ*, u štokavskome narječju dao novi vokal – *a* (Lisac, 2003b: 18). Nadalje, vokal jeri *y* reflektirao se u današnji *i*, stražnji nazal *ɔ* redovito je davao vokal *u* (koji je još nastajao i od slogotvornoga *l*), a u nekim govorima davao je i *o*, dok se prednji nazal *ɛ* u štokavskome narječju redovito reflektirao u *e* (*isto*). U tim su, dakle, preobrazbama navedena dva nazalna vokala gubila svoju nazalnost i izjednačila se s vokalima koji nisu bili nazalni.

Što se tiče refleksa staroga jata *é*, u govoru je banjalučkih doseljenika prevladao (i)jekavski refleks, koji se, kada je dug, izgovara jednosložno. Međutim, važno je naglasiti kako se u nekim riječima javljaju i ikavski te nešto rjeđe ekavski refleks jata, osobito u ispitanika M. Š., koji je dio starije dobne skupine, a koji je od svih ispitanika najduže boravio u Banjaluci – gotovo 60 godina. Ikavski i ekavski refleksi jata prisutni su u govoru ovoga ispitanika vjerojatno zbog jakoga utjecaja novoštokavskoga ikavskoga govora, s kojim je govor ispitanika M. Š. u Banjaluci bio u doticaju, te zbog susjednih srpskih govora. (I)jekavski refleks jata javlja se u riječima poput: *vrijéme*, *lijépo*, *pjèšma*, *bijéda*, *mjèsto*, *mijéñō*, *cijépat*, *svijét*, *djèca*, *mlijéka*, *bijéle*, *sjème*, *sjèō*, *čövjèk*, *vjèrnīk*, *mjèštāni* i *grijèh*, dok su se ikavski i ekavski refleks jata javljali nešto rjeđe i to u riječima poput: *pòslī*, *pripísat*, *prisèl:i*, *prìdvečē*, *priko* (*púta*), *prīko* (*brda*), *prizīmī*, *sikiru*, *prid* (*kuću*), *nèdeļom*, *prélaz*, *nè sečām*, *čövèk*, *ozlédjō* (uz *òzlijēdī*). (I)jekavski refleks jata dominantan je i u govorima ispitanica kontrolne skupine: *vrijéme*, *vjèñčāli*, *vjenčāne*, *djècu*, *sjèčā*, *lijépo*, *cijéltī*, *ùvijèk* kao i činjenica da se njegove ikavske (*dīda*, *prisèl:i*) i ekavske (*dvè*, *dèda*, *nèdeļōm*, realizacije javljaju većinom u starijih ispitanica.

7.2.2. Konsonantizam

Konsonantizam govora banjalučkih doseljenika također je jednak standardnohrvatskome. Naime, on podrazumijeva sustav od dvadeset i pet jedinica koje se mogu prikazati kao što je u tablici 6.

	BILABIJALNI	LABIODEN- TALNI	DENTALNI	ALVEOLARNI	POSTALVE- OLARNI	ALVEOLO- PALATALNI	PALATALNI	VELARNI
OK L	<i>p b</i>		<i>t d</i>					<i>k g</i>
AFR			<i>c</i>		<i>č ž</i>	<i>ć ĵ</i>		
FRI		<i>f</i>	<i>s z</i>		<i>š ž</i>			<i>x</i>
APR		<i>v</i>						
NA Z	<i>m</i>			<i>n</i>		<i>ń</i>		
LAT			<i>l</i>			<i>ʎ</i>	<i>j</i>	
VIB				<i>r</i>				

Tablica 6. Konsonantski sustav govora banjalučkih doseljenika

Konsonantski se sustav, dakle, sastoji od sedamnaest šumnika ili opstruenata i osam sonanata, odnosno od sljedećih glasova: dvaju bilabijalnih okluziva – *p* i *b*, bilabijalnoga nazala *m*, labiodentalnoga frikativa *f* i afrikate *v*, dentalnih okluziva *t* i *d*, afrikate *c*, frikativa *s* i *z* te laterala *l*, alveolarnoga nazala *n* i vibranta *r*, postalveolarnih afrikata *č* i *ž* i frikativa *š* i *ž*, alveolo – palatalnih afrikata *ć* i *ĵ*, nazala *ń* i laterala *ʎ*, palatalnoga laterala *j* te velarnih okluziva *k* i *g* i frikativa *x*. Što se tiče konsonantskoga sustava govora Banjalučana, on je jednak ovome, no važno je upozoriti na različite realizacije standardnih frikativa *š* i *ž* koje starije ispitanice kontrolne skupine gotovo uvijek izgovaraju umekšano, dakle kao *ś* i *ź*, dok afrikate *č* i *ž* najčešće izgovaraju umekšano, a ponekad i kao *ć*, odnosno *ĵ*. Do takvih je izgovornih varijanata došlo vjerojatno zbog utjecaja govora okolnih bošnjačkih govora s kojima su ispitanice u neprestanom doticaju.

Jedna od najznačajnijih karakteristika novoštokavskih (i)jekavskih govora, pa tako i govora banjalučkih doseljenika jest čuvanje razlike između afrikata *č* i *ć*. Naime, svi su ispitanici dosljedno čuvali tu razliku bez obzira na dobnu skupinu i bez obzira na položaj afrikate u riječi, što je vidljivo u tablici 7.

	<i>č</i>	<i>ć</i>
	<i>čètri, čèšĵā, čèšāgijōm, čàrap,</i>	<i>ćérka, kùću, fìću, svrāćane,</i>

M. Š. (r. 1937.)	<i>s̃iročād, Dragòcaju, rúćak, ùćī, òdskočī, krpènače</i>	<i>òkrēcē, pròljeće, òćeš, izāc, òtīc, pòmōc</i>
D. L. (r. 1947.)	<i>čètri, čúvajū, čòvjēk, pričala, ìvečē, krpènačē, ùtućeni, rèce, pòččēlo, drēcē, jàučū</i>	<i>čàca, bràca, òćeš, òce, većinōm, kùcu, svèćenīk, nòcas, rēc, dòc</i>
A. P. (r. 1967.)	<i>čèkali, čèkō, čúvala, čùdno, òbično, nàvečēr, djèčijīh, razvlàčla, odlúćile, dòčekao, vjenčàna, vèčera, rúćka</i>	<i>posvéceñe, trēcē, kùcē, krēcē, pròljeće, Bòžic, òbūc, izāc, ìc, òtīc, dòc, Pàlic</i>
G. Š. (r. 1971.)	<i>čètri, čùla, rúćke, palaćinke, sestrićne, pòčēō, pòčiñalo, Òkučānma</i>	<i>trēcī, većinōm, òdječē, kùca, òbuću, vràćali, kafīcā, píce, izāc, vēc, òtīc</i>

Tablica 7. Realizacija afrikata č i ć s obzirom na dob ispitanika i položaj afrikate u riječi u govoru eksperimentalne skupine

Međutim, s obzirom na umekšanu realizaciju standardne afrikate č, starije ispitanice kontrolne skupine u svome govoru ipak nemaju jasno naznačenu tu razliku između navedenih afrikata. Ipak, iz slušne analize može se zaključiti kako ona u većini slučajeva, odnosno onda kada se afrikata č realizira umekšano, postoji, jer se iz njihovih govora čuje razlika između tih glasova. Primjeri ostvaraja takvih afrikata prikazani su u sljedećoj tablici.

	č	ć
J. P. (r. 1935.)	<i>mráćak, djèčiji, ùćī, naućli, slàstićarskī, básću</i>	<i>ćùpriji, kùcu, sjècā, ìc, próc</i>
D. J. (r. 1941.)	<i>četrđēsēt, ù Česmi, drugàćijē, náročito, s̃iročād / četvero, cètri, cètvtētē, Dragòcaju</i>	<i>ìspraćāj, kùcu, ćérku</i>

Tablica 8. Realizacija afrikata č i ć u starijih ispitanica kontrolne skupine

Ispitanici promatranoga govora, za razliku od govora starijih ispitanica kontrolne skupine, čuvaju i razliku između afrikata ž i ź, no te se afrikate nisu često pojavljivale u njihovim snimljenim govorima, osim u nekoliko riječi poput: *žāvō, dóžē, ròžena, mlàžā, Měžugōrje, nàžēmo, vížali, něžē, źē*, dok se u riječi *žābē* kod ispitanika M. Š. javio oslabljeni glas *žj*, što može biti posljedica utjecaja bošnjačkih govora s kojima je njegov govor u Banjaluci bio u doticaju. Naime, poznato je da je kod Bošnjaka prijelaz iz ž u ź gotovo redovit

(Lisac, 2003a), a to je vjerojatno razlog nerazlikovanja navedenih zvučnih afrikata i u starijih ispitanica kontrolne skupine koje su izgovorile riječi *žip* i *Bùžāk*.

Što se tiče frikativa *x* i *f*, oni su međusobno povezani jer se u govoru banjalučkih doseljenika, osobito starijih, glas *x*, kada je u konsonantskoj skupini – *xv*, često zamjenjuje upravo glasom *f*, dok je u govoru mlađih banjalučkih doseljenika, koliko se moglo uočiti sa snimki njihova spontana govora, uglavnom ostao sačuvan ili ispada iz riječi kada se nalazi na početnom ili dočetnom položaju u riječi. Osim zamjene *x* u *f*, glas *x* kod starijih ispitanika često prelazi i u glasove *v*, *j* i *s* ili najčešće ispada iz riječi. Sve su uočene promjene ispisane u tablici 9.

	<i>xv > f</i>	<i>x > v</i>	<i>x > j</i>	<i>x > s</i>	ispadanje glasa <i>x</i>	očuvan glas <i>x</i>
Starija generacija	<i>prìfatli</i> , <i>prìfatīm</i> , <i>fála</i> , <i>fātali</i>	<i>sküvat</i>	<i>njijā</i>	<i>òras</i>	<i>òćeš</i> , <i>òcē</i> , <i>řpu</i> , <i>ùrānī</i> , <i>odrānli</i> , <i>svātit</i> , <i>ùvatjō</i> , <i>krū</i> (uz <i>krūx</i>), <i>ńí</i> , <i>lijépī</i> , <i>òtrgo</i>	<i>Xřvátā</i> , <i>xřvātskō</i> , <i>xarmòniku</i> ,
Srednja generacija	/	/	/	/		<i>kùxińi</i> , <i>krūx</i> , <i>Xřvātskū</i> , <i>rāznorāznīx</i> , <i>djèčijīx</i>

Tablica 9. Realizacija glasa *x* u ispitanika doseljenika

Dakle, može se reći da je frikativ *x* poprilično rijedak glas u konsonantskom sustavu banjalučkih ispitanika doseljenika, a nešto je češći glas *f* koji se javlja kao njegova zamjena ili u tuđicama poput: *tèlefōnskī*, *fārbanju* ili *fíco*. S druge strane, u govoru kontrolne skupine frikativi *x* i *f* također su međusobno povezani zbog činjenice da *f* često zamjenjuje konsonantsku skupinu *-hv*, primjerice u riječi *fála*, dok je u riječi *prìhvatla* konsonantska skupina ostala nepromijenjena. Nadalje, konsonant *x* u govoru je kontrolne skupine, kao i u govoru eksperimentalne skupine, podložan ispadanju iz riječi, dok se u bosanskim govorima

dosljedno čuva (Jahić i dr., 2000: 108 – 109). Ispadanju iz riječi u govoru kontrolne skupine osobito je podložan kada se nađe na njezinu inicijalnome ili dočetnome položaju i to najčešće u genitivu množine pridjeva i zamjenica, kao što je prikazano u primjerima: *òce, òdmā, Lòžārovī, òkòlnī, djèčijī, sìtnī, mùškī, ženskī, tí, kòd njī*. Međutim, u riječima poput *hr̂pu, othránio, práznih* i *nājvèčih*, ovaj je konsonant ostao očuvan. Što se tiče frikativa *f*, on se u govoru kontrolne skupine, osim umjesto suglasničke skupine *-hv* u domaćim riječima, javlja najčešće preko tuđica kojima se u njemu i ustalio, kao što je slučaj i u govoru eksperimentalne skupine. Primjeri takvih riječi stranoga podrijetla uočene su i u ovih ispitanica u riječima poput: *fīrmu, fakùltēt, fīno, fòlklor, tifus, kafícima, sòftvere, telefónu, prekvàlifikovala, kafānu* i *Stěfān*.

Za ovaj je govor, kao i za sve novoštokavske govore, karakteristična vokalizacija dočetnoga laterala *l*. Naime, ta je pojava najčešća u glagola, odnosno u glagolskih pridjeva radnih muškoga roda kada gramatički nastavak *-l* prelazi u *-o* pa nastanu sljedeće riječi: *stídjō, bìō, dòlazzjō, plésō, mijénjō, dovòzjō, tòvarjō, ugúšjō, vrátjō, prāvjō, vòljō, izgùbjō, dòšaō, trážiō* itd. Ta je pojava karakteristična za obje dobne skupine, bez iznimke, a, očekivano, uočena je i u ispitanica kontrolne skupine u riječima *zàdesjō, rád'ō, rádjo, vīdjō, imō, išō, ljúljō* i *pomágō* i *pòsao*. Osim vokalizacije glasa *l*, u ovome je govoru često i njegovo ispadanje kada se nalazi na dočetnome položaju, što je vidljivo u riječi *stō* ('stol'). Važno je napomenuti i da se konsonant *l* u najstarijega ispitanika ponekad izgovara i palatalizirano u riječima poput: *sl'ab* i *išl'i*, a u svih ispitanika uočena je i depalatalizacija konsonanta *ʎ* u riječi *dòl* ('dolje'), kada se konsonant *ʎ* ostvaruje kao *l*.

Distribucijskim ograničenjima pridonose i glasovne promjene jednačenja po zvučnosti i mjestu tvorbe. Naime, kada se, na primjer, zvučni glas nađe ispred bezvučnoga, tada on prelazi u svoj bezvučni parnjak, ili se barem djelomično obezvuči, bilo to unutar riječi ili izvan njezinih granica. Također, kada se, na primjer, nepalatalni glas nađe ispred palatalnoga, tada će on prijeći u palatalni i tako se, s obzirom na mjesto tvorbe, izjednačiti s onim sljedećim, što također može biti unutar riječi ili izvan njezinih granica. Navedene glasovne promjene prikazane su u tablici 10.

	Jednačenje po zvučnosti	Jednačenje po mjestu tvorbe

	Unutar granica riječi	Preko granica riječi	Unutar granica riječi	Preko granica riječi
Starija generacija	<i>šnjêg, Bòšć, zarát: (< zaratt < zarađt), sjećam se, Šřbinom</i>	<i>kòđ nās, ić dòктору</i>	/	<i>š nóm</i>
Srednja generacija	<i>Šveckoj (<Švetskoj), dobt 'dobiti',</i>	<i>kot stríca, kàt smo, kàt sam, is kućē, kò tetkē (<kođ tetke), tåg da, ispre crkvē (<ispret crkve)</i>		

Tablica 10. Jednačenja po zvučnosti i mjestu tvorbe u govoru eksperimentalne skupine

Što se tiče zvučnosti i bezzvučnosti glasova, važno je spomenuti i nešto rjeđu, ali značajnu pojavu obezvučenja završnih konsonanata, koja je također prisutna u ovome govoru, a koja može biti potpuna ili djelomična: *grát, mlad, sàđ*. Navedena se pojava najčešće javlja u onim situacijama kada je takva riječ posljednja u rečenici ili kada je izgovorena samostalno. Dakle, ona tu ne ovisi o okolnim glasovima koji bi na nju mogli utjecati, kako unutar granica riječi, tako ni izvan njezinih granica, a moguće je da je to jedan od utjecaja zagrebačkoga govora na ovaj novoštokavski govor. Naime, činjenica je da se u kajkavskim govorima, pa tako i u zagrebačkome čije je podrijetlo kajkavsko, obezvučuje završni konsonant kada se nađe na kraju rečenice, odnosno kada je nakon njega apsolutna pauza (Kajkavsko narječje, Hrvatska enciklopedija, 2021). Do jednačenja po zvučnosti i mjestu tvorbe unutar i izvan granica riječi često je dolazilo i u govoru ispitanica kontrolne skupine (*ispočétka, izlast, kàcmo (< kat smo), ùs tū, kros cèstu, rát: (< radt), vòst, snàlast; išli šmo za život i už kuću*), no, očekivano, nije zabilježen nijedan primjer obezvučenja završnoga konsonanta u posljednjoj riječi u rečenici.

Nadalje, u starijih ispitanika eksperimentalne skupine uočena je i pojava rotacizma, odnosno prijelaz intervokalskoga *ž* u *r* u prezentskim oblicima glagola *moći*, pa tako oni taj glagolski oblik izgovaraju kao: *mòre* i *nè mere*. Ispitanici srednje skupine imaju standardni nerotacizirani oblik *mòže* i *nè može*. Osim ove pojave, zanimljiva je i pojava riječi u prezentskim oblicima poput: *izājđē, dōjdēm, dōjdēš, dōjd* (imp.), u kojima je izostala

promjena praslavenskoga konsonantskog skupa *-jd* u prezentskoj osnovi. Takav je ostvaraj navedenih riječi primijećen samo u govoru najstarijega ispitanika M. Š., ali uz te se oblike u njegovu govoru pojavljuje i standardni oblik *dôdē*. Međutim, kod istoga je ispitanika, koji, dakle, ne provodi dosljedno drugu jotaciju, primijećeno provođenje tercijarne jotacije u kojoj je *j* iz kratkoga jata jotirao susjedni konsonant *d*: *nîdē*, *nēdē* i *dē* ('gdje je'), dok je neprovođenje sekundarne jotacije potvrđeno tek u jedne ispitanice starije generacije eksperimentalne skupine u riječi *divjē* koju je dosljedno koristila. S druge strane, u govoru su ispitanica kontrolne skupine potvrđeni primjeri *dôdē* i *izadēš*, a u govoru mlađe ispitanice i oblik *pòsvadjō* koji nije dosljedno rabljen, već je riječ o iznimci u njezinu govoru. Tercijarna jotacija u ovome govoru nije uočena.

Za konsonantski sustav govora banjalučkih doseljenika karakteristična je i tendencija pojednostavljanja suglasničkih skupova. Naime, iz takvih se skupova, bez obzira na njihov položaj u riječi, gubi jedan od konsonanata, najčešće okluziv. Ova je pojava uočena većinom u ispitanika starije generacije i to u sljedećim primjerima: *šèncîn*, *kò*, *bòlesan*, *pànē*, *čerka* (uz *kčerka* u govoru ispitanica srednje generacije) te *štòkakōg*. Međutim, unatoč toj tendenciji pojednostavljanja suglasničkih skupova, zanimljiva je činjenica da ispitanici ovoga govora poprilično često provode redukcije kratkih nenaglašenih vokala koje rezultiraju upravo stvaranjem novih suglasničkih skupova. Osim ispadanja okluziva iz suglasničkih skupova, u ovome govoru nerijetka su ispadanja okluziva, ali i drugih konsonanata, i s dočetnoga položaja u riječi poput riječi: *òpē*, *ùvečē*, *věčē*. Što se tiče tendencije pojednostavljanja suglasničkih skupina u govoru ispitanica kontrolne skupine, ona je uočena tek u nekoliko primjera poput: *čerku*, *nîko*, *Bràstvo* ('ime kluba'), *lótire* i *nâš* ('znaš'). Dakle, i tu je riječ o ispadanju okluziva kada se nađe uz drugi konsonant, ali i aproksimanta te frikativa i to u ispitanica starije dobne skupine. Međutim, zanimljivo je spomenuti riječ *bòlestan* koju je ispitanica starije generacije izgovorila s cjelovitim suglasničkim skupom *-st*, no to se vjerojatno može pripisati njezinoj težnji za što standardnijim izgovorom. Uz ispadanje konsonanata iz suglasničkih skupina, i u govoru kontrolne skupine uočeno je ispadanje konsonanata iz ostalih položaja u riječi, primjerice u riječima: *nàvečē*, *tàkū*, *trìest*, *mòš*, *nè moš* i *něš*, a sve u svrhu što lakšega i bržega izgovora.

Utjecaj srpskih, odnosno istočnoštokavskih govora u Banjaluci na govor starijih banjalučkih doseljenika novoštokavaca, dok su još živjeli u rodnome zavičaju, vidljiv je i u riječima *opština* i *plata*. Naime, činjenica je da je u srpskome jeziku praslavenski glas *t'* dao *št*, pa je tako nastala *opština*, dok se na zapadu očuvao kao *t'* ili prešao u *ć* ili *č*, zbog čega se u hrvatskome jeziku govori *općina*. S druge strane, riječ *plaća* karakteristična je za hrvatski

standardni jezik, dok se u govoru Bošnjaka, uz *plaća*, ostvaruje i kao *plata* i kao takva se provlači i u starijih novoštokavskih govornika Hrvata. Suglasnički skup *-št* u srpskim govorima nastao od praslavenskoga glasa *t'* posebno je zanimljiva pojava koja se javlja i u banjalučkih ispitanica. Naime, ovaj se suglasnički skup u govoru ispitanica javljao nešto češće u odnosu na ispitanike eksperimentalne skupine te je tamo uočen u ispitanica svih dobnih skupina i može se smatrati posljedicom utjecaja srpskih i bošnjačkih govora na njihov. Primjeri ove pojave uočeni su u riječima *òpština*, *òpštīnskō* i *ùopšte*.

Ukratko se o konsonantskom sustavu banjalučkih doseljenika može reći kako on podrazumijeva sustav od dvadeset i pet jedinica koje su relativno slobodne distribucije, odnosno koje mogu stajati na svim položajima u riječi, osim kada riječ, zbog fonoloških uvjeta, zahtijeva određenu glasovnu promjenu. Dvadesetpeteročlan sustav, između ostaloga, podrazumijeva razlikovanje bezvučnih afrikata *č* i *ć*, kao i zvučnih afrikata *ž* i *ź* te postojanje glasova *f* i *h*, što je rijetkost u konsonantskim sustavima drugih govora i narječja, a tako i govora kontrolne skupine, a što je jednako konsonantskom sustavu hrvatskoga standardnoga jezika, koji i počiva na novoštokavskoj osnovici.

7.2.3. Prozodija

Prozodija je govora banjalučkih doseljenika, kao i govora ispitanika kontrolne skupine, novoštokavska, odnosno temelji se na četverokcenatskom sustavu koji je jednak onomu hrvatskoga standardnog jezika jer ima jednak akcenatski inventar (poznaje četiri naglaske: kratkosilazni, dugosilazni, kratkouzlazni i dugouzlazni naglasak te zanaglasnu dužinu) i jednaka distribucijska pravila. Prije pojašnjenja distribucijskih pravila o naglašavanju riječi važno je naglasiti kako se sve prozodemske jedinice u svih ispitanika obiju promatranih skupina mogu ostvariti na svim vokalima te na slogotvornome sonantu *r*, što je prikazano u tablicama 11 i 12.

	KS	DS	KU	DU	ZD
Starija generacija	<i>bīt, ìgrali,</i> <i>ně̀rēd,</i> <i>ně̀zaborāvno,</i> <i>sjě̀o, trāktor,</i> <i>Drāgica,</i> <i>stājali, gòrīvo,</i> <i>hòdnīk, lõptē,</i>	<i>dvī, televīzijē,</i> <i>prīčāmo, zēc,</i> <i>šěf, znāk,</i> <i>vlākom,</i> <i>spāvāmo, bācī,</i> <i>stó, kōrā, pūt,</i> <i>rūdñīk, čūvāj</i>	<i>prīfatli,</i> <i>šumīcu,</i> <i>šnèdeļē,</i> <i>krèveta,</i> <i>izlèžāvāj,</i> <i>vāgōn, ròdteļe,</i> <i>autòbusa,</i>	<i>surādīvali,</i> <i>preživla,</i> <i>ćérka, rāzlika,</i> <i>rādājō, zóvniō,</i> <i>súsjeda,</i> <i>utúšjō, mǎzē</i>	<i>svěćenīk,</i> <i>štāpīć, čòvjēk,</i> <i>krpěnačē,</i> <i>Hǎvāt, ùstāj,</i> <i>mìnūt, pòmōć,</i> <i>žènskōj</i>

	<i>kùću, ùgla, Sřbinom,</i>		<i>pòbjedník, travùrna, džva</i>		
Srednja generacija	<i>igrat, đisko, srèdnū, pjěškē, màma, vràcali, ròđena, òsam, kùmove, cùre, ùžtvo, vřt</i>	<i>sîn, čèsto, tėško, jáko, vlâkom, Jugoslâvijē, mùž, Třn, cřkva</i>	<i>pojedináčno, sèstru, vesèlile, svàdbē, jedàněst, stànca, òtĭc, pòčiňalo, gòtovo, jùhu, mùzika, opùstile, Třnavi, třgovac</i>	<i>obíteľ, kafĭcā, slatkĭše, komunicĭrat, pečĕne, preglédalo, mjĕstā, kolāče, poznāvō, Zágreb, trójke, pòklone, prúga, tížna, drúštvom, zavřšla,</i>	<i>drùgĭ, òtĭc, frizĕrka, sutrādān, igrānku, pòsō, sùbotōm, òbūc, kĕmĭjskū, pròstřt</i>

Tablica 11. Ostvaraji prozodemskih jedinica u govoru eksperimentalne skupine

	KS	DS	KU	DU	ZD
Starija generacija	<i>đida, tĕtka, blāto, vòzom, cùrce</i>	<i>sĭna, fĕr'je, dān, dvòje, ľúdi, cřkvu</i>	<i>komšĭluka, zĕmľi, dānas, Dragòčaj, cùprijĭ, džzava</i>	<i>strĭca, pĕnzĭju, mrācak, sódor, skúplali, zavřšlo</i>	<i>sòľĭdno, sĕstrĕ, zānāt, fòľklōr, srèdnū, pòmřše</i>
Srednja generacija	<i>ĭspracāj, djĕcu, vātre, gòdina, ùdāla, Vřbasa,</i>	<i>trĭ, plĕs, brāk, škōla, gùrā, cřkvĕ,</i>	<i>diskont, kolĕgce, svàdba, pùcňavĕ, kòmšĭje, Vřbanju</i>	<i>pĭce, ispočĕtka, neimāština, Zvónko, rúcak, zavřšla,</i>	<i>òtĭc, djecĕ, Stĕfān, kontròlōr, òrùžjem, ùmřt</i>

Tablica 12. Ostvaraji prozodemskih jedinica u govoru kontrolne skupine

Međutim, s obzirom na to da perceptivna analiza u istraživanju naglasaka može biti nepouzdana i dovesti do krivih zaključaka, poput zaključka o tome da su ostvaraji naglasaka ovih dviju skupina jednaki, naglasci su se govora ovih ispitanika analizirali i akustički u programu Praat pri čemu su se koristile relevantne riječi za svaki od naglasaka, iz unaprijed pripremljenoga teksta (Prilog 1) koji je svaki od ispitanika morao pročitati u drugome dijelu

istraživanja. Naglašeni su se vokali u ovome dijelu rada analizirali samo u onih ispitanica u kojih je primijećeno najviše međusobnih razlika u brojnim fonološkim kategorijama. Naime, najveće su razlike uočene u ispitanice eksperimentalne skupine – A. P. i ispitanice kontrolne skupine – D. J. upravo zbog činjenice da je A. P. od svih ispitanika eksperimentalne skupine najviše izložena novoštokavcima, a da je D. J. najviše izložena susjednim bošnjačkim govorima. Tablica u nastavku donosi prikaz trajanja naglašanih vokala, dok su na sonogramima, koji se nalaze u priložima (11 – 14), prikazani intenzitet i tijek tona pojedinih naglasaka u kojima se jasno vidi gdje je ton visok a gdje pada.

	A. P.	D. J.
	Trajanje (ms)	
<i>stèkla</i>	77	78
<i>grâd</i>	143	216
<i>sèstre</i>	125	112
<i>edukácijē</i>	187	193

Tablica 13. Trajanje naglašanih vokala u ispitanica eksperimentalne i kontrolne skupine s obzirom na podatke iz akustičke analize u Praatu

Kao što je bilo i očekivano, dugi su naglasci duži u ispitanice kontrolne skupine – D. J., dok su u ispitanice A. P. nešto kraći. To je bilo očekivano s obzirom na to da je A. P. u neprestanom dodiru s govornicima čiji govori nemaju akcenatske značajke jednake njezinima. Međutim, iznenađujuća je činjenica da se tu radi o tek neznatnim razlikama. Ipak, ovi podaci pokazuju koliko je prozodija nepromjenjiva razina unutar fonološkoga sustava čovjekova govora. Što se tiče kratkih naglasaka, zanimljivo je spomenuti kako su im kratkosilazni naglasci gotovo istoga trajanja, sa zanemarivom razlikom od jedne milisekunde, dok kratkouzlazni duže traje u ispitanice A. P., dok je u D. J. nešto kraći. Međutim, valja uzeti u obzir kako se ovakvi zaključci ne mogu donositi na temelju jednoga analiziranog primjera, nego je potrebno detaljnije istraživanje kako bi se ustanovila eventualna specifičnost. Osim tablice, o ostvarajima naglasaka ovih dviju ispitanica svjedoče i sonogrami dodani u priložima (11 – 14). Na njima se, naime, jasno vidi tijekom tona koji je u silaznih naglasaka silazan, odnosno pada, dok je u uzlaznim naglascima uzlazan te raste i u naglašenoj vokalu, ali i u vokalu nakon naglašenoga, po čemu je uzlazni naglasak i prepoznatljiv.

Što se tiče ranije spominjanih distribucijskih pravila naglašavanja u novoštokavskim govorima, ona donose i svojevrsna ograničenja u ostvarajima naglasaka. Općenito govoreći,

naglasak se u ovome govoru, kao i u većini ostalih novoštokavskih govora, a tako i u govoru kontrolne skupine, može ostvariti u svim slogovima u riječi, osim u zadnjemu, a uz to, postoje još neka ograničenja u raspodjeli naglasaka. Naime, silazni se naglasci, po tim pravilima, ne mogu ostvariti na unutarnjim slogovima, nego se na njima mogu ostvariti tek uzlazni naglasci. Škarić i dr. (1987) tako navode kako silaznih naglasaka u tom položaju i u tim govorima nema još od petnaestoga stoljeća. Naime, tada su se ta dva naglasaka – kratkosilazni i dugosilazni, koji su u tim govorima jedini i preostali, počeli postupno premještati za jedan slog naprijed, pri čemu su se i metatonirali u uzlazne naglaske (*isto*). Time su silazni naglasci ostali samo u onim riječima gdje pomicanje nije bilo moguće, a to je na početnim slogovima. Nadalje, jednosložne riječi, u pravilu, mogu imati samo silazni naglasak, dok posljednji slog nikako ne može biti naglašen upravo zbog pravila o pomicanju naglasaka.

Međutim, važno je napomenuti kako u svakom govoru, pa tako i ovome, postoje brojne iznimke od ovih pravila, posebno kada je riječ o riječima stranoga podrijetla, u kojima se silazni naglasak često ostvaruje i na unutarnjem slogu i u kojima je posljednji slog često naglašen. Iako u ovih ispitanika nije primijećen značajan broj stranih riječi, važno je navesti onih nekoliko u kojima je došlo do takvih promjena. Naime, svi su ispitanici, i eksperimentalne, i kontrolne skupine, naglasili riječ *televizija* kao *televîzija*, u kojoj je, dakle, unutarnji slog nositelj silaznoga naglasaka, a tomu je vjerojatno tako jer se ta riječ prije nije ni koristila, nego je ona kao takva ušla u njihov vokabular zahvaljujući voklabularu njihove okoline, osobito medija, čije se novinare smatralo uglednim i učenim ljudima, zbog čega su ju kao takvu i prihvatili. Uz *televiziju*, u eksperimentalnoj skupini javila se i riječ *Jugoslâvija* koja također ima silazni naglasak na unutarnjem slogu, potom vlastito žensko ime *Matèa* te pridjev *organizîrano*. Posljednje tri riječi javile su se samo u ispitanica srednje generacije i to vjerojatno zbog utjecaja govora nove zagrebačke sredine u koju su došle i u kojoj borave već preko dvadeset godina. Međutim, valja spomenuti i riječ *Slòvèniju*, koja se može promatrati kao svojevrsna suprotnost riječi *Jugoslâvija*. Naime, zanimljivo je da je ovu riječ, za razliku od one prije, ispitanica naglasila u skladu s pravilima naglašavanja svoga organskoga govora, odnosno u skladu s pravilima naglašavanja hrvatskoga standardnog jezika, a tomu može biti tako jer se ispitanica opustila pa počela govoriti na organskome govoru ili jer je tako izgovorila slučajno, u brzini. U govoru ispitanica kontrolne skupine od riječi stranoga podrijetla uočena je već spominjana riječ *televîzija*, odnosno *televîzor* te riječ *konkrètno*. Navedene su riječi, dakle, problematične u prozodijskom smislu jer se u njima silazni naglasak ostvario upravo na nepočetnome slogu i stoga odstupaju od njihova uobičajena i očekivanoga načina naglašavanja. Međutim, uz navedene, u njihovu je govoru zapaženo i

nekoliko drugih riječi stranoga podrijetla koje su izgovorene onako kako je uobičajeno za njihov organski govor – dakle, pomicanjem naglasaka sa zadnjega na prethodni slog, a potom njegovim metatoniranjem iz silaznoga u uzlazni naglasak: *kontrólör, diskont, birō, fakültēt*. Ova je pojava prebacivanja naglasaka s posljednjega na prethodni slog češća od pojave prebacivanja naglasaka s unutarnjega sloga na prethodni jer novoštokavski govornici lakše prihvaćaju riječi koje imaju silazno naglašen unutarnji slog, nego one riječi s naglašenim posljednjim slogom (Lisac, 2003b: 24).

Osim u riječima stranoga podrijetla, odstupanje od navedenih pravila nerijetko je i u riječima domaćega podrijetla, a jedna takva riječ, riječ *sestrična*, zapažena je kod mladih ispitanica eksperimentalne skupine. Silazni naglasak u toj imenici zasigurno je pokazatelj utjecaja zagrebačkoga govora na govor ispitanih doseljenica, s obzirom na to da je zagrebački govor poznat po takvoj akcentuaciji. Nadalje, od riječi domaćega podrijetla, silazni naglasak može se naći i u složenicama poput *u međuvrěmenu*, ili *raznoráznih* u kojoj je unutarnji slog nositelj silaznoga naglasaka. Silazni naglasak na nepočetnome slogu domaćih složenica, odnosno superlativa, zapažen je i u govoru ispitanica kontrolne skupine u sljedećim riječima: *nájljěpšē, nájvēcťh i nájgòrē*. Osim u superlativima, silazni naglasak na nepočetnome slogu u ispitanica kontrolne skupine primijećen je i u tek jednoj složenici domaćega podrijetla: *àuto - kùci*, u govoru ispitanice srednje generacije.

Silazni naglasak na unutarnjem slogu često se može pronaći u riječima domaćega podrijetla i kada je riječ o izgovornim cjelinama sastavljenim od prednaglasnice i naglašene riječi i to u slučajevima kada se silazni naglasak ne pomakne na prednaglasnicu zbog čega on kao takav ostane na unutarnjem slogu te izgovorne cjeline. Ta je pojava češća u ispitanika srednje generacije, dok ispitanici starije generacije nešto češće prenose naglasak na prednaglasnicu, poštujući tako jedno od pravila o silaznim naglascima na nepočetnome slogu i čuvajući pravilo prebacivanja naglasaka koje je temeljno obilježje svih novoštokavskih govora. Primjeri pomicanja, odnosno nepomicanja naglasaka na prednaglasnicu prikazani su u tablici 14 i to s obzirom na vrstu pomicanja – oslabljeno ili neoslabljeno.

	Pomicanje naglasaka		Bez pomicanja naglasaka
	oslabljeno pomicanje	neoslabljeno pomicanje	

Starija generacija	imenice kao naglasnice	<i>nà misu, nà Spasovo, ù kući, dò p̄rsā, ù rupu, ù škōle, ù cr̄kvu, nà tres̄nu, pòð brigōm, níz nívu, pò godna, prèd rat, ù sobi</i>	<i>ù strānu, sà grōbļa, ù dōm, pòd brdom, ù grād, ùza zīd, ù jesēn,</i>	<i>do cr̄kvē, na djècu, za sìročād, od krävē, po vòdu, od Jèlcē, kod dīda, na kòla, do smr̄ti, u krùške, na srèd, uz stèpence, pred vèčē, pred zòru, niz s̄liku, na grōbļe</i>
	ostale imenske riječi kao naglasnice	<i>nà Velkū, nà Mālū, nà drugū, , ì tō, kòd nās, òd mene, ù nās, nà nās, sà nam, mežù nam</i>	<i>ù trī, zà nešto</i>	<i>kroz sr̄pskō, na drùgē, i mí</i>
	glagoli kao naglasnice	<i>nì slušō, nè sećām, nè volē, nè rādī, nè čujē</i>	/	
Srednja generacija	imenice kao naglasnice	<i>kòt kućē, ót kućē, ù kući, kò tetkē, ù Bosni, ù cr̄kvi, nà prstu</i>	<i>ù grād</i>	<i>u škōlu, u grād, kod kùćē, na b̄rdo, od cr̄kvē, u cr̄kvi, na mìsu, u jēsēn, na plàc, kod mùža, u nòc, u stān, u sjèćānu, na snijég</i>
	ostale imenske riječi kao naglasnice	<i>nà svōj, kòd nē, kòd nīh, ì tāj, pò tom, ù tū, ì vī</i>	/	<i>na svētū, za mēne, za nēga, po nās</i>
	glagoli kao naglasnice		<i>nè dōžū</i>	

Tablica 14. Pomicanje naglasaka na prednaglasnicu u govoru eksperimentalne skupine

Iz prikazane tablice jasno je kako ispitanici doseljenici, kao govornici novoštokavskoga govora, u svome spontanom govoru poprilično često pomiču naglasak s naglašene riječi na prednaglasnicu, pri čemu poštuju pravilo o nemogućnosti stajanja silaznoga naglasaka na nepočetnome slogu. Naglasak se najčešće, odnosno uvijek, pomiče kada je riječ o spoju čestice ili prijedloga i glagola, a nešto rjeđe se pomiče kada je riječ o spoju prijedloga i pridjeva. Također, vidljivo je kako su toj tendenciji podložniji ispitanici starije generacije, dok ispitanice srednje generacije, osobito ispitanica A. P., u brojnim slučajevima nisu prenijele naglasak na prednaglasnicu, što nam govori o većem utjecaju zagrebačkoga gradskog govora na njihove govore. Ta je pojava i očekivana zbog dviju činjenica. Prva je ta da su ove dvije ispitanice u Banjaluci živjele puno kraće od ispitanika starije generacije te su stoga lakše mogle mijenjati i prilagođavati svoj govor novome okruženju, a druga je ta da su ove dvije ispitanice, a osobito A. P. koja je i udana za Janjevca, češće (bile) okružene Zagrepčanima i općenito govornicima drugih nenovoštokavskih govora, s obzirom na to da su mlađe i da su u Zagrebu tek počele raditi, izlaziti i stvarati nova poznanstva, dok su stariji ispitanici svoje vrijeme provodili najčešće s obitelji i poznanicima koji su svi mahom iz njihovih rodni krajeva. Što se tiče vrsta pomicanja naglasaka, vidljivo je kako su u ovome govoru zastupljene obje vrste pomicanja, s tim da je primjera s oslabljenim pomicanjem nešto više samim time jer je takvih primjera bilo više. Pri takvome oslabljenomu pomicanju naglasak prednaglasnica ima kratkouzlazni naglasak umjesto kratkosilaznoga i dugosilaznoga naglasaka naglasnice, dok pri neoslabljenome pomicanju naglasak prednaglasnica uvijek ima kratkosilazni naglasak (Barić i dr., 2005: 92). Oslabljeno pomicanje još se zove i novije pomicanje i ono je jedna od temeljnih odlika svih novoštokavskih govora, stoga i ne čudi da je ono u ovome govoru u tolikoj mjeri zastupljeno. U oslabljenome se pomicanju, dakle, naglasak prenosi s imenica, zamjenica, pridjeva i brojeva na prijedloge i veznike, odnosno s glagola na negacijsku česticu *ne*. Neoslabljeno pomicanje, s druge strane, ostvaruje se kada se novoštokavski silazni naglasci nalaze na mjestu praslavenskih iskonskih silaznih naglasaka i ono je leksički uvjetovano, što znači da se naglasak pomiče samo u određenim morfološkim kategorijama naglasnica (*isto*). Tako je, primjerice, u govoru ovih ispitanika uočeno neoslabljeno pomicanje u izgovornoj cjelini *ù grād* jer je imenica *grād* morfološki predodređena za takvo pomicanje, s obzirom na to da se ono, između ostaloga, događa u jednosložnih imenica ženskoga roda koje u nominativu i akuzativu jednine imaju jedan slog s dugosilaznim naglaskom (*isto*). Osim nje, zanimljiva je i imenica *strāna*, odnosno u govoru ispitanika bio je oblik *ù strānu*, koji također pripada morfološki predodređenim imenicama za pomicanje naglasaka, iako ona u svome osnovnome

obliku – nominativu, ima uzlazni naglasak (*isto*). Pomicanje naglasaka s naglašene riječi na prednaglasnicu često je i u govorima kontrolne skupine, a detaljan prikaz donosi tablica 15.

		Pomicanje naglasaka		Bez pomicanja naglasaka
		oslabljeno pomicanje	neoslabljeno pomicanje	
Starija generacija	Imenice kao naglasnice	<i>ù dom, kòd tetkē, nà korzo, ù cřkvi, prěko Vřbāsa, iz česmē*, kòd dida*, ù kuću, ùz kuću, okò kuće, ù Bārlōvce*, ù mlin, ù tresne, dò koļēnā</i>	<i>ù grād, nā mōre</i>	<i>u dòm, u česmu, iz Česme, kod dīda, kod strīnē, kod Lōžārovī, i tētkē, u Bārlōvce, kroz cěstu, u blāto, u ùlcu, ni gòdinu</i>
	ostale imenske riječi i prilozi kao naglasnice	<i>ì mī, ì vī, sà nōm, zà nam, kòd nē, kòd nās, kòd nī, ù tū, ù tōj, okò tog, ù našū, ù sredhū, òd tada</i>	<i>pò dvōj</i>	<i>preko cijēle, i tó</i>
	glagoli kao naglasnice	<i>ì vrātīmo</i>	<i>nē znām</i>	/
Srednja generacija	imenice kao naglasnice	<i>ù kuću, òd kućē, dò škōlē, u cřkvu</i>	<i>nā poļu</i>	<i>za gōste, u pōstu, u òpštini, na slāvļe, za ìgrañe, za plēs, preko mòsta, preko Vřbāsa, u dóm, u bānci, na plēs</i>
	ostale imenske riječi i prilozi	<i>kòd nēga, kòd mene, pò mene, zà tebe,</i>	/	<i>iz blīžē, u kōjēm</i>

	kao naglasnice	<i>zà sebe, ì men, ì ñòj, ù tom, ù tō, nà tāj, nà trećēm</i>		
	glagoli kao naglasnice	<i>nè pravē, nè pāmtīm, nè sječām, nè rādīm</i>	/	/

Tablica 15. Pomicanje naglasaka na prednaglasnicu u govoru kontrolne skupine

Kao što je vidljivo u tablici, i govor kontrolne skupine, kao jedan od novoštokavskih, teži pomicanju naglasaka na prednaglasnicu, osobito u govoru starijih ispitanica i uvijek kada je riječ o spoju čestice i glagola, dok je pomicanje nešto rjeđe u spoju prijedloga i pridjeva, kao i u spoju dvosložnih prednaglasnica i naglasnice. Također, vidljivo je da je češće zastupljeno oslabljeno pomicanje, koje je karakteristično za novoštokavske govore, dok je za neoslabljeno pomicanje, koje ukazuje na prisutnost praslavenskih iskonskih silaznih naglasaka (*isto*), nađeno nešto manje primjera, odnosno takva se pomicanja češće nisu ostvarivala. Dakle, više je onih primjera u kojima se naglasak, osim što se pomaknuo za slog naprijed, metatonirao u uzlazni naglasak, nego onih primjera u kojima se naglasak samo pomaknuo za slog naprijed. Nadalje, zanimljivo je, ali i dvojbeno, pomicanje naglasaka na dvosložnu prednaglasnicu *prěko* pri čijemu je izgovoru došlo do kolebanja. Naime, u govoru jednih govornica naglasak na nju nije pomaknut, dok u govoru drugih jest, a tomu je tako upravo zbog činjenice da će se naglasak češće pomicati na jednosložnu nego na dvosložnu prednaglasnicu.

Osim navedenih pojava česta je i pojava uzlaznih naglasaka u jednosložnim riječi do koje dolazi zbog redukcije nenaglašenoga kratkoga vokala *i* kojom dvosložne riječi postanu jednosložne, a koje u tome slučaju imaju svoj stari uzlazni naglasak umjesto očekivanoga silaznog. Ova je pojava najčešća u jedninskih imperativnih i infinitivnih glagolskih oblika, a u govoru ovih ispitanika primijećena je u sljedećim riječima: *dójd* ('dođi'), *mòl, šút, vòlt, vrát:* ('vratit'), *rát:*, *kúpt* i *dòpt* ('dobiti'), ali i u imenici *Bòšč* ('Božić'). Nadalje, uzlazne naglaske moguće je uočiti i u dvosložnim riječi, i to na njihovu posljednjem slogu koji u standardnoj riječi nije posljednji, nego središnji, a koji nastane također redukcijom kratkoga nenaglašenog vokala *i*: *pomòz, zarát:, potròšt, izgùpt*. Uzlazni naglasak na zadnjemu slogu dvosložnih riječi uočen je i u brojevima *pedèst* i *osamdèst*, što je nastalo kao posljedica redukcije dugoga nenaglašenog vokala *ē*. Uzlazni naglasci na jednosložnim riječima te na posljednjemu slogu

višesložnih riječi ostvarivani su i u govoru kontrolne skupine, što je također nastalo kao posljedica redukcije nenaglašenoga kratkoga vokala *i* nenaglašenoga dugoga vokala *e*: *rát.*, *vrát.*, *povrijét.*, *vòst*, *nòst*, *bunàrc*, *pedèst* i *šezdèst*. Važno je napomenuti kako u ovih ispitanika nije zabilježen naglasak na zadnjemu slogu, osim u potonjim slučajevima.

Što se tiče zanaglasnih dužina, one su sastavni dio govora svih ispitanika i obiju ispitivanih skupina. Naime, pojavljuju se u svim situacijama koje to zahtijevaju – od onih kada je zanaglasna dužina u osnovi riječi, do onih kada je dio obličnoga ili tvorbenoga nastavka. Neki od primjera ostvaraja zanaglasnih dužina u eksperimentalnoj skupini bili su sljedeći: *nèrēd*, *svècènik*, *čòvjèk*, *minūt*, *svàdbē*, *srèdnjū*, *drùgī*, *pòd brigòm*, *ràdjō*, a primjeri ostvaraja zanaglasnih dužina u kontrolnoj skupini bili su sljedeći: *kontròlōr*, *fakùltēt*, *zèmljotrēs*, *sìročād*, *djècē*, *sòlīdno*, *kòžarsko -tèkstīlnī*, *osmogòdišnjū*, *nājljèpšē*, *tàkō*, *onàkō*, *ù grād*, *i njoj*, *ràdī*, *nè pāmītim* itd. Međutim, ono u čemu bi mogle biti eventualne razlike u izgovoru vokala pod zanaglasnom dužinom ovih dviju skupina jest njegovo trajanje. Naime, pretpostavka je da će u starijih ispitanika vokal pod zanaglasnom dužinom biti duži, kao i to da će od dviju srednjih generacija on biti duži u srednjoj generaciji kontrolne skupine. Pretpostavka je takva jer u zagrebačkome govoru gotovo da ni nema zanaglasnih dužina i stoga bi se mogao očekivati takav trend i u doseljeničkom govoru.

Trajanje vokala pod zanaglasnom dužinom analizirat će se u nastavku, oslanjajući se na rezultate donesene s pomoću programa Praat i to preko nekoliko riječi (imenica i glagola) iz unaprijed pripremljenoga teksta koji je, između ostaloga, korišten i za akustičku analizu vokala i naglasaka, a koji je dodan u priloge ovoga rada. Naime, kao što je već rečeno, svi su ispitanici morali naglas pročitati navedeni tekst i zbog toga je taj tekst pogodan za akustičku analizu, kako bi se dobili što vjerodostojniji i objektivniji akustički podaci.

	EKSPERIMENTALNA SKUPINA				KONTROLNA SKUPINA		
	A. P.	G. Š.	M. Š.	D. L.	D. J.	S. P.	D. J.
	Trajanje (ms)						
<i>fonetičār</i>	79	154	172	214	113	164	144
Prosječno trajanje vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi <i>fonetičār</i>	155				140		
<i>sviračā</i>	107	139	116	171	130	129	112
Prosječno trajanje vokala pod							

zanaglasnom dužinom u riječi <i>svirača.</i>	133				124		
<i>oīći</i>	104	100	154	112	31	52	65
Prosječno trajanje vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi <i>otići</i>	118				49		
<i>smetā</i>	66	82	152	105	78	102	135
Prosječno trajanje vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi <i>smeta</i>	101				105		

Tablica 16. *Trajanje vokala pod zanaglasnom dužinom u ispitanika eksperimentalne i kontrolne skupine te prosječno trajanje po skupini na temelju rezultata iz Praata*

Kao što prikazuje tablica, analizirane su dvije imeničke riječi i dva glagola. U imenica analizirao se onaj vokal koji ima zanaglasnu dužinu u osnovi riječi te onaj vokal koji ima zanaglasnu dužinu u obličnome nastavku genitiva množine muškoga roda. U glagolima se analizirao onaj vokal koji predstavlja infinitivni sufiks *-i* te onaj vokal koji ima zanaglasnu dužinu u prezentskom obličnom nastavku za treće lice jednine. Rezultati su pokazali kako je prosječno trajanje vokala pod zanaglasnom dužinom u svih promatranih riječi, osim u riječi *smeta*, duže u ispitanika eksperimentalne skupine, no ni u toj riječi trajanje vokala u ispitanica kontrolne skupine nije puno duže. Naime, duže je za svega 4 milisekunde, što je zanemariva razlika. Navedeni rezultati nisu bili očekivani jer se smatralo kako će na ispitanike eksperimentalne skupine u određenoj mjeri utjecati govor gradske sredine, no ovime se samo potvrdila činjenica kako se prozodijske značajke organskoga govora teško mijenjaju. Nadalje, ono što je bilo i očekivano, s obzirom na njezinu okolinu i što su rezultati pokazali, jest činjenica da je unutar eksperimentalne skupine ispitanica A. P. imala najkraće vokale pod zanaglasnim dužinama, dok je ispitanicima starije skupine trajanje vokala većinom bilo duže. Također, zanimljivo je napomenuti kako je najduži vokal pod zanaglasnom dužinom u objema skupinama bio onaj iz imenice *fonetičar* koji čini osnovu riječi, a najduže je trajanje, od čak 214 ms, zabilježeno u ispitanice starije eksperimentalne skupine – D. L. Ovaj se vokal kao najduži vokal pod zanaglasnom dužinom, ostvario u svih ispitanika osim u ispitanice A. P. iz srednje eksperimentalne skupine i ispitanice D. J. iz srednje kontrolne skupine. Navedeni se broježani podaci mogu potkrijepiti i ilustracijama sonograma koji su dodani u priloge (15 – 22) ovoga rada.

Iz svega navedenoga o prozodiji govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu, može se zaključiti kako je ona po svojim obilježjima novoštokavska. Naime, govor ovih ispitanika poznaje četiri naglasaka – kratkosilazni, dugosilazni, kratkouzlazni i dugouzlazni te zanaglasnu dužinu. Nadalje, u ovome su govoru, uz iznimke, česta prebacivanja naglasaka na prednaglasnicu, a postoji i tendencija prebacivanja naglasaka na prethodni slog unutar riječi kako bi se izbjegao silazni naglasak na nepočetnome slogu. Uz prebacivanje, odnosno metataksu naglasaka, često dolazi i do njegove metatonije, kada iz silaznoga naglasaka prelazi u uzlazni naglasak. Također, rijetke su riječi u kojima je zadnji slog naglašen. Međutim, važno je ukazati i na iznimke koje krše ova pravila, pa su tako nerijetke one riječi sa silaznim naglaskom na nepočetnome slogu, osobito kada je riječ o riječima stranoga podrijetla, složenicama domaćega podrijetla te izgovornim cjelinama sastavljenim od prednaglasnice i samostalne naglašene riječi u kojima ne dolazi do prebacivanja naglasaka. Zanimljiva je pojava i kod dvosložnih riječi koje zbog redukcije nenaglašenoga vokala *i* postanu jednosložne, a na kojima ostane uzlazni naglasak, pri čemu također dolazi do kršenja pravila o naglašavanju jednosložnih riječi koje kaže kako jednosložne riječi mogu imati samo silazni naglasak. Redukcija nenaglašenoga vokala *i*, ali i nekih drugih vokala poput vokala *e*, česta je pojava i kod višesložnih riječi zbog čega one postanu dvosložne, a naglasak ostane na unutarnjem, odnosno tada posljednjem slogu, što dovodi do pojave naglasaka na posljednjem slogu.

7.3. Izloženost novoštokavskih govora standardnome jeziku

Ovaj je dio istraživanja rađen s ciljem analiziranja odnosa organskoga novoštokavskog govora ispitanika doseljenika prema standardnome jeziku s obzirom na odnos prema standardu u ispitanica⁵ kontrolne skupine. Dakle, pokušalo se utvrditi kakvo je poimanje standarda jedne i druge skupine ispitanika, kao i općenito analizirati na kojim je sve jezičnim razinama došlo do prilagodbe organskoga govora standardu. Naime, zadatak je svakoga ispitanika bio pročitati tekst na standardnome hrvatskom jeziku, koji se nalazi u prilogu ovoga rada, a iz snimki su se potom, na temelju perceptivne analize izvukli rezultati o njihovom izgovoru vokala pod zanaglasnim dužinama te o naglašavanju posuđenica i izgovornih cjelina sastavljenih od naglasnice i prednaglasnice. Sve se to analiziralo kako bi se potvrdile neke jezične pojave uočene u spontanome govoru, ali i kako bi se ustanovilo koja grupa ispitanika pod utjecajem standarda više mijenja svoj govor, odnosno više naginje onomu što smatra

⁵ Ukupan broj ispitanika kontrolne skupine u ovome dijelu istraživanja bio je N=3 jer je jedna od ispitanica starije generacije u međuvremenu preminula.

standardnim govorom, a koja, bez obzira na standardni tekst, čuva značajke svoga organskoga govora. Rezultati su prikazani u sljedećim poglavljima.

7.3.1. Zanaglasne dužine

U zadatku čitanja unaprijed pripremljenoga teksta na standardnome jeziku gledali su se, između ostaloga, i ostvaraji zanaglasnih dužina. Tablica 17 donosi prikaz ostvaraja zanaglasnih dužina ispitanika eksperimentalne skupine s obzirom na vrstu testne riječi, broj slogova u riječi te vrstu sloga u kojoj se duljina ostvarila.

Testne riječi				Rezultati slušne analize snimke eksperimentalne skupine (N=4)	
Vrsta testne riječi	Testna riječ	Broj slogova testne riječi	Položaj u riječi	Točan ostvaraj zanaglasne dužine (%)	Nepotpun ostvaraj zanaglasne dužine ili bez ostvaraja (%)
I M E N I C E	<i>gòdinē</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>stûdīj</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>edukácijē</i>	peterosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>fonètičār</i>	četverosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>znánjā</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>krémā</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>spirálā</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>drúžēnju</i>	trosložna	tvorbeni nastavak	100	0

	<i>mješēc</i>	dvosložna	osnova riječi	100	0
	<i>zvijezdā</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>očėkivānja</i>	peterosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>trōvānja</i>	trosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>hrānōm</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>tōrtōm</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>djėvōjka</i>	trosložna	osnova riječi	100	0
	<i>kōncerātā</i>	čėtverosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>stūdenātā</i>	čėtverosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>svirāčā</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>flōzofskōm</i>	čėtverosložna	tvorbeni nastavak	100	0
P	<i>nōvīh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
R	<i>rāzličitē</i>	čėtverosložna	oblični nastavak	100	0
I	<i>stūdentiskē</i>	trosložna	tvorbeni nastavak	100	0
D	<i>djėčjėg</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
J	<i>rāznē</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
E	<i>mōrskē</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
V	<i>vėčėrnjīm</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>rāznīm</i>	dvosložna	oblični	100	0

I			nastavak		
	<i>lijépōm</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>sjâjnîh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>svècanē</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>nòcni</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>sličnîh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>vèlikî</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>ljètnē</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>sîlnîh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>vèselē</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>mlâdîh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>ùličnîh</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
Z A M J E N I C E	<i>òvē</i>	dvosložna	osnova riječi	100	0
	<i>njézîn</i>	dvosložna	osnova riječi	100	0
	<i>svàkō</i>	dvosložna	osnova riječi	100	0
	<i>kòjîma</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>njézinē</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>njîhovā</i>	trosložna	osnova riječi	100	0
	<i>tràjaō</i>	trosložna	oblični	75	25

G L A G O L I			nastavak		
	<i>ùpoznāla</i>	četverosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>lèžēci</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>plīvajūci</i>	četverosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>vòlē</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>smētā</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>òbūkle</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>pokàzujūci</i>	peterosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>bìō</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>òtīci</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>ìzabrāle</i>	četverosložna	oblični nastavak	100	0

Tablica 17. *Ostvaraji zanaglasnih dužina u čitanome tekstu – eksperimentalna skupina*

Iz gore prikazana tablice nedvojbeno je kako ispitanici doseljenici dosljedno čuvaju i ostvaruju zanaglasne dužine u svome govoru, bez obzira na vrstu sloga na kojemu se dužina nalazi, i to unatoč činjenici da već dva desetljeća žive na govornom području koje u tolikoj mjeri ne ostvaruje navedenu praksu. To potvrđuje činjenicu da je prozodijski sustav, osobito starijih govornika, teško mijenjati jer on je usvojen nesvjesno i spontano tijekom najranijega djetinjstva. Međutim, iako ovi govornici u velikoj većini čuvaju zanaglasne dužine, ipak je tek jedna riječ i samo kod jedne od ispitanica srednje generacije izgovorena bez zanaglasne dužine. Naime, riječ je o glagolu *trajao* na čijemu obličnom nastavku ispitanica nije ostvarila zanaglasnu dužinu. Riječ je o ispitanici A. P. koja i u ostalim fonološkim kategorijama poprilično odstupa od svoga organskog govora, a tomu je vjerojatno tako jer je dolaskom u Zagreb većinu vremena provela i provodi među nenovoštokavcima. Međutim, važno je napomenuti kako je sve ostale riječi izgovorila sa zanaglasnom dužinom tako da ovaj podatak

nije dostatan ni relevantan za zaključivanje o zanaglasnim dužinama u njezinu govoru. Osim toga, valja napomenuti kako se zaključivanje o ostvarajima, odnosno neostvarajima zanaglasnih dužina temeljilo na perceptivnoj slušnoj analizi snimki koja nije uvijek pouzdana niti objektivna metoda.

Ostvaraji zanaglasnih dužina u čitanome tekstu promatrali su se i u govoru kontrolne skupine, a rezultati su prikazani u nastavku.

Testne riječi				Rezultati slušne analize snimke kontrolne skupine (N=3)	
Vrsta testne riječi	Testna riječ	Broj slogova testne riječi	Položaj u riječi	Točan ostvaraj zanaglasne dužine (%)	Nepotpun ostvaraj zanaglasne dužine ili bez ostvaraja (%)
I M E N I C E	<i>gòdinē</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>stùdĭj</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>edukácijē</i>	peterosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>fonètičār</i>	četverosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>znánĭjā</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>krémā</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>spirālā</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>drúžēnju</i>	trosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>mĭšēc</i>	dvosložna	osnova riječi	100	0

	<i>zvíjézdā</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>očèkivānja</i>	peterosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>tròvānja</i>	trosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>hránōm</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>tôtōm</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>djèvōjka</i>	trosložna	osnova riječi	100	0
	<i>kòncerātā</i>	čtetverosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>stùdenātā</i>	čtetverosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>sviráčā</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
P R I D J E V	<i>flòzòfskōm</i>	čtetverosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>nōvīh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>rāzličītē</i>	čtetverosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>stùdentskē</i>	trosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>djèčjēg</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>rāznē</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>mòrskē</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>vèčērnjīm</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>rāznīm</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0

I	<i>lijépōm</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>sjâjnîh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>svèčanē</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>nòcnî</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>sličnîh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>vèlikî</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>ljètnē</i>	dvosložna	tvorbeni nastavak	100	0
	<i>sîlnîh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>vèselē</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>mlâdîh</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>ùličnîh</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
Z A M J E N I C E	<i>òvē</i>	dvosložna	osnova riječi	100	0
	<i>njéžîn</i>	dvosložna	osnova riječi	100	0
	<i>svākō</i>	dvosložna	osnova riječi	100	0
	<i>kòjîma</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>njézinē</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>njihovā</i>	trosložna	osnova riječi	100	0
	<i>tràjaō</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0

G L A G O L I	<i>ùpoznāla</i>	četverosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>lèžēci</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>plīvajūci</i>	četverosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>vòlē</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>smētā</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>òbūkle</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>pokàzujūci</i>	peterosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>bìō</i>	dvosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>òtīci</i>	trosložna	oblični nastavak	100	0
	<i>ìzabrāle</i>	četverosložna	oblični nastavak	100	0

Tablica 18. Ostvaraji zanaglasnih dužina u čitanome tekstu – kontrolna skupina

Kao što je vidljivo iz tablice 18, zanaglasna se dužina dosljedno čuva i ostvaruje i u govoru ispitanika kontrolne skupine, i to bez obzira na vrstu riječi i sloga u kojemu se javlja i bez obzira na to radi li se o spontanome govoru ili tekstu za čitanje.

7.3.2. Posuđenice

Nadalje, u ovome se dijelu istraživanja analizirao i izgovor posuđenica i to s obzirom na njihov tvorbeni nastavak, odnosno vrstu posuđenice, a rezultati su prikazani u postocima u tablici 19.

Posuđenica	Naglasna varijanta	Broj pojavnica	%	Ukupno pojavnica
Posuđenice na -ar/ -or				
rehabilitator	<i>rehabilitātor</i>	3	100	3

animatora	<i>animâtorâ</i>	4	100	4
organizatori	<i>organizâtori</i>	3	75	4
	<i>organizâtori</i>	1	25	
Silazni naglasak na nepočetnom slogu u posuđenica na -ar/ -or		10	90, 90	10
Pomaknut silazni naglasak na prvi slog u posuđenica na -ar/-or		0	0	0
Uzlazni naglasak na unutarnjemu slogu u posuđenica na -ar / -or		1	9, 10	1
<i>Ženska imena stranoga podrijetla na -ia i -ea</i>				
Antonia	<i>Antônia</i>	2	50	4
	<i>Āntōnia</i>	2	50	
Emilijom	<i>Emīlijōm</i>	3	75	4
	<i>Ēmīlijōm</i>	1	25	
Amalijom	<i>Amālijōm</i>	4	100	4
Mateom	<i>Matēōm</i>	4	100	4
Silazni naglasak na nepočetnom slogu u ženskim imenima stranoga podrijetla na -ia i -ea		13	81, 25	13
Pomaknut silazni naglasak na prvi slog u ženskim imenima stranoga podrijetla na -ia i -ea		3	18, 75	3
Uzlazni naglasak na unutarnjemu slogu u ženskim imenima stranoga podrijetla na -ia i -ea		0	0	0
<i>Ženski mocijski parnjaci od muških mocijskih parnjaka posuđenica na -nt i -ar</i>				
studentica	<i>studèntica</i>	3	75	4
	<i>stùdèntica</i>	1	25	
docentica	<i>docèntica</i>	3	75	4
	<i>dòcèntica</i>	1	25	
asistentica	<i>asistèntica</i>	3	75	4
	<i>asistèntica</i>	1	25	
magistra	<i>magìstra</i>	2	50	4
	<i>mâgistra</i>	2	50	
Silazni naglasak na nepočetnom slogu		11	68, 75	11

u ženskih mocijskih parnjaka				
Pomaknut silazni naglasak na prvi slog u ženskih mocijskih parnjaka	4	25	4	
Uzlazni naglasak na unutarnjemu slogu u ženskih mocijskih parnjaka	1	6, 25	1	
Ostale posuđenice				
optimist	<i>optimìst</i>	4	100	4
koncert	<i>kòncert</i>	4	100	4
Silazni naglasak na nepočetnom slogu u ostalih posuđenica		4	50	4
Pomaknut silazni naglasak na prvi slog u ostalih posuđenica		4	50	4
Uzlazni naglasak na unutarnjemu slogu u ostalih posuđenica		0	0	0

Tablica 19. Naglašavnje posuđenica u čitanome tekstu – eksperimentalna skupina

Kao što je vidljivo u tablici, u naglašavanju posuđenica kod ispitanika eksperimentalne skupine prisutna su brojna kolebanja. Naime, u nekim su slučajevima, najčešće u ispitanica srednje generacije, posuđenice naglašavane nestandardno, što je vjerojatno utjecaj ostalih govora s kojima su se susreli u Zagrebu, ali i govora medija u kojima je često dopušten takav izgovor posuđenica. Također, budući da su se ispitanici susreli sa standardom, oni su pročitali tekst s obzirom na svoje poimanje standarda koje je često jednako gradskome govoru te govoru koji čuju na medijima. Međutim, u nekim su slučajevima, najčešće u ispitanika starije generacije, posuđenice izgovarane onako kako je očekivano za njihov organski govor. Osim pomicanja naglasaka na prethodni slog, a potom i njegova metatoniranja, zanimljiva je i pojava uzlaznoga naglasaka na mjestu silaznoga u starijega ispitanika, a važno je napomenuti i da se neki ispitanici nisu mogli opredijeliti za jednu naglasnu varijantu imena *Antonia* pa su je u jednom slučaju naglašavali kao *Antônia*, a u drugom kao *Àntōnia*, u čemu je opet vidljiv utjecaj zagrebačke varijante naglašavanja te 'sukob' između te i njihove organske varijante. Zanimljivo je spomenuti i njihov najčešće nestandardni izgovor ženskih imena koja u njihovu govoru nisu česta niti im bliska, što govori o tome da ispitanici, kada se nađu pred nekim novim riječima, govore pod većim utjecajem gradske sredine. Nadalje, zanimljiva je i pojava zanaglasne dužine na mjestu gdje je inače nema, a nastala je nakon pomicanja kratkosilaznoga naglasaka s unutarnjega sloga na prethodni, u riječima poput *stùdēntica* i *dòcēntica*. Također,

poznato je kako govornici ovoga govora češće ostvaruju silazni naglasak na unutarnjemu slogu, nego na posljednjemu, s kojega je pomicanje naglasaka gotovo obavezno, kao što je u riječi *kòncert*, no i u takvim slučajevima postoje iznimke, osobito kada se radi o nesvagašnjim riječima poput riječi *optimìst* koju su svi ispitanici naglasili nestandardno.

Izgovor posuđenica provjeravao se i u govoru banjalučkih govornika. Promatrala se, dakle, realizacija silaznih naglasaka na nepočetnome slogu te njegova tendencija pomicanja na prethodni slog, kao i naglašavanje posljednjega sloga u riječi. Dobiveni rezultati prikazani su u tablici 20.

Posuđenica	Naglasna varijanta	Broj pojavnica	%	Ukupno pojavnica
Posuđenice na -ar/ -or				
rehabilitator	<i>rehabilitátor</i>	3	100	3
animatora	<i>animâtorâ</i>	3	100	3
organizatori	<i>organizâtori</i>	3	100	3
Silazni naglasak na nepočetnom slogu u posuđenica na -ar/ -or		9	100	9
Pomaknut silazni naglasak na prvi slog u posuđenica na -ar/-or		0	0	0
Uzlazni naglasak na unutarnjemu slogu u posuđenica na -ar / -or		0	0	0
Ženska imena stranoga podrijetla na -ia i -ea				
Antonia	<i>Āntōnia</i>	3	100	3
Emilijom	<i>Emīlijōm</i>	1	33, 33	3
	<i>Ēmīlijōm</i>	2	66, 67	
Amalijom	<i>Amālijōm</i>	1	33, 33	3
	<i>Āmālijōm</i>	1	33, 33	
	<i>Āmālijōm</i>	1	33, 33	
Mateom	<i>Matēōm</i>	2	66, 67	3
	<i>Māteōm</i>	1	33, 33	
Silazni naglasak na nepočetnom slogu u ženskim imenima stranoga podrijetla na -ia i -ea		4	81, 25	13
Pomaknut silazni naglasak na prvi slog u ženskim imenima stranoga podrijetla		3	18, 75	3

na -ia i -ea				
Uzlazni naglasak na unutarnjemu slogu u ženskim imenima stranoga podrijetla na -ia i -ea		0	0	0
Ženski mocijski parnjaci od muških mocijskih parnjaka posuđenica na -nt i -ar				
studentica	<i>stùdentica</i>	3	100	3
docentica	<i>dòcentica</i>	3	100	3
asistentica	<i>asistèntica</i>	3	100	3
magistra	<i>màgistra</i>	3	100	3
Silazni naglasak na nepočetnom slogu u ženskih mocijskih parnjaka		3	25	3
Pomaknut silazni naglasak na prvi slog u ženskih mocijskih parnjaka		9	75	9
Uzlazni naglasak na unutarnjemu slogu u ženskih mocijskih parnjaka		0	0	0
Ostale posuđenice				
optimist	<i>optimìst</i>	2	66, 67	3
	<i>optimìsta</i>	1	33, 33	
koncert	<i>kòncert</i>	3	100	3
Silazni naglasak na nepočetnom slogu u ostalih posuđenica		3	50	3
Pomaknut silazni naglasak na prvi slog u ostalih posuđenica		3	50	3
Uzlazni naglasak na unutarnjemu slogu u ostalih posuđenica		0	0	0

Tablica 20. Naglašavanje posuđenica u čitanome tekstu – kontrolna skupina

Kao što se može uočiti iz tablice, posuđenice sa sufiksom *-ar* naglašene su u svih ispitanica jednako – bez pomicanja silaznoga naglaska na početni slog. Nadalje, zanimljiva su njihova kolebanja oko navedenih ženskih imena, osobito oko imena koja u njihovu govoru nisu učestala – *Amalija* i *Emilija*, dok su za njima poznatija imena, poput imena *Antonia*, bile sigurne u tendenciji pomicanja naglaska, što nije bio slučaj u eksperimentalnoj skupini ispitanika. Međutim, ime *Matea*, iako nešto češće u njihovu govoru, također je različito ostvarivano – u mlađih ispitanica sa silaznim naglaskom na unutarnjemu slogu, dok se kod starije ispitanice naglasak pomaknuo na početni slog. Kod toga imena zanimljivo je

napomenuti kako se u eksperimentalnoj skupini dosljedno naglašavalo s kratkosilaznim naglaskom na nepočetnome slogu. Što se tiče ženskih mocijskih parnjaka, zanimljivo je kako su ih sve tri ispitanice izgovorile na isti način. Naime, sve tri su pomaknule naglasak na početni slog na svim riječima osim na riječi *asistentica*, a tomu je tako vjerojatno zbog činjenice da je to peterosložna riječ s koje se naglasak nešto rjeđe pomiče, a i stoga jer je ova riječ kao takva prihvaćena u medijima i takvu su je čuli. Međutim, u govoru ispitanika eksperimentalne skupine u većini se navedenih riječi nije dogodilo prebacivanje naglaska, osobito ne u ispitanica srednje dobne skupine koje naglasak nisu prebacile ni u jednome primjeru ženskih mocijskih parnjaka nastalih od muških mocijskih parnjaka. Zanimljiva se pojava dogodila i pri izgovoru posuđenice *optimist* koju su svi ispitanici obiju skupina naglasili sa silaznim naglaskom na nepočetnome slogu. Međutim, najstarija je ispitanica kontrolne skupine, vjerojatno zbog brzine tijekom čitanja, a pod utjecajem svoga organskoga govora, dodala toj riječi vokal *a* kako bi si olakšala izgovor i dobila otvoreni umjesto netipičnoga zatvorenoga sloga na kraju riječi. Time je ona ostvarila silazni naglasak na unutarnjemu, a ne na posljednjemu slogu, no i ta je pojava nestandardna, odnosno rijetka u njezinu organskome govoru, s obzirom na to da se silaznost ostvarila na nepočetnome slogu. Riječ *koncert* u govoru je kontrolne, kao i eksperimentalne skupine, naglašena na prvome slogu, što je nastalo pomicanjem i metatoniranjem naglaska iz silaznoga u uzlazni. Naime, navedena je riječ često u upotrebi i kao takva može se čuti i u medijima koji češće poštuju načelo nenaglašavanja posljednjega sloga, nego načelo pomicanja silaznoga naglaska s unutarnjega sloga na početni.

7.3.3. Pomicanje naglaska na prednaglasnicu

Posljednji dio ovoga istraživanja bio je analizirati izgovor naglasnih cjelina sastavljenih od naglasnice i prednaglasnice te zaključiti o njihovu pomicanju naglaska na prednaglasnicu, uspoređujući ga s pomicanjem koje se ostvarivalo u spontanom govoru. Rezultati su prikazani u tablici 21.

Prijedlog + Imenska riječ	Naglasne varijante	Broj pojavnica (N)	%	Ukupan broj pojavnica	Prenesen naglasak (%)	Neprenesen naglasak (%)
	nã mõre	0	0	4	0	100

na more	na mōre	4	100			
na suncu	nà sūncu	1	25	4	25	75
	na sūncu	3	75			
u moru	ù mōru	0	0	4	0	100
	u mōru	4	100			
oko njih	okò njīh	0	0	4	0	100
	oko njīh	4	100			
iz kuće	iz kućē	0	0	4	0	100
	iz kùćē	4	100			
u grad	ù grād	0	0	4	0	100
	u grād	4	100			
uz obalu	Ûz obalu	0	0	4	0	100
	uz òbalu	4	100			
na nebu	nà nebu	0	0	4	0	100
	na nēbu	4	100			
oko vrata	òko vrāta	0	0	4	0	100
	oko vrāta	4	100			
od njih	Òd njīh	1	25	4	25	75
	od njīh	3	75			
na svu	nà svu	1	25	4	25	75
	na svù	3	75			
za nju	zà njū	1	25	4	25	75
	za njû	3	75			
na noge	nà noge	0	0	4	0	100
	na nōge	4	100			
od silnih	òd sīlnīh	0	0	4	0	100
	od sīlnīh	4	100			
preko njih	prekò njīh	0	0	4	0	100
	preko njīh	4	100			
u noć	ù nōć	0	0	4	0	100
	u nôć	4	100			

Tablica 21. Naglašavanje izgovornih cjelina sastavljenih od naglasnice i prednaglasnice u čitanome tekstu – eksperimentalna skupina

Iako je pomicanje naglasaka na prednaglasnicu jedno od temeljnih obilježja novoštokavskih govora, gore prikazana tablica pokazuje odstupanja od navedenoga obilježja u govoru banjalučkih doseljenika. Naime, kao što je vidljivo iz tablice, gotovo su svi ispitanici i u gotovo svim primjerima naglasili riječi na njihovu nestandardnome mjestu, odnosno naglašavali su ih drugačije od očekivanoga s obzirom na njihov organski govor, ali i drugačije u odnosu na naglašavanje ovakvih izgovornih cjelina u spontanome govoru. Time su ostvarili silazni naglasak na unutarnjem slogu naglasne cjeline, što je neuobičajeno za njihov govor. Međutim, važno je napomenuti kako je ovdje riječ o utjecaju standardnoga jezika na njihov govor, zbog čega su oni, nalazeći se pred standardnim tekstom, odlučili govoriti onako kako se govori u gradskoj sredini i u medijima, misleći da tako govore standardnije, a zapravo su se tako udaljili od standarda. Zanimljivo je kako su se čak i govornici starije dobne skupine većinom povodili za nestandardnim varijantama naglašavanja, odnosno za onima netipičnima za njihov, ali i općenito sve novoštokavske govore, iako ih u svome spontanom govoru nikada ne bi koristili, što je i potvrđeno u prethodno analiziranim snimkama njihova spontanoga govora. Ipak, važno je istaknuti kako je od svih ispitanika samo u najstarijega ispitanika – M. Š., došlo do kolebanja između nestandardnoga, odnosno netipičnoga za njegov organski govor i standardnoga naglašavanja. Naime, M. Š. je u nekoliko primjera pomaknuo naglasak s unutarnjega sloga na prethodni i time izvršio pomicanje naglasaka tipično za njegov organski govor. Pomicanje se najčešće odvijalo u onim izgovornim cjelinama koje su obuhvaćale osobnu zamjenicu i prijedlog.

Prijedlog + Imenska riječ	Naglasne varijante	Broj pojavnica (N)	%	Ukupan broj pojavnica	Prenesen naglasak (%)	Neprenesen naglasak (%)
na more	nà mōre	0	0	3	0	100
	na mōre	3	100			
na suncu	nà sūncu	0	0	3	0	100
	na sūncu	3	100			
u moru	ù mōru	0	0	3	0	100
	u mōru	3	100			
oko njih	okò njth	0	0	3	0	100

	oko njih	3	100			
iz kuće	iz kuće	0	0	3	0	100
	iz kùće	3	100			
u grad	ù grād	0	0	3	0	100
	u grād	3	100			
uz obalu	Ûz obalu	0	0	3	0	100
	uz òbalu	3	100			
na nebu	nà nebu	0	0	3	0	100
	na nèbu	3	100			
oko vrata	òko vrāta	0	0	3	0	100
	oko vrāta	3	100			
od njih	Òd njih	1	33, 33	3	33, 33	66, 67
	od njih	2	66, 67			
na svu	nà svu	0	0	3	0	100
	na svù	3	100			
za nju	zà njū	1	33, 33	3	33, 33	66, 67
	za njû	2	66, 67			
na noge	nà noge	0	0	3	0	100
	na nòge	3	100			
od silnih	òd sīlnīh	0	0	3	0	100
	od sīlnīh	3	100			
preko njih	prekò njih	0	0	3	0	100
	preko njih	3	100			
u noć	ù nōć	0	0	3	0	100
	u nòć	3	100			

Tablica 22. Naglašavanje izgovornih cjelina sastavljenih od naglasnice i prednaglasnice u čitanome tekstu – kontrolna skupina

Unatoč tome što su za novoštokavske govore česte tendencije pomicanja naglasaka na prednaglasnicu, kada je silazan naglasak na naglasnici, ni ispitanice kontrolne skupine, kada su se našle pred standardnim tekstom, gotovo ni u jednome primjeru nisu pomaknule naglasak na prednaglasnicu. Tomu je vjerojatno tako jer su ga htjele pročitati što standardnije pa su se vodile govorom medija ili drugih govora kojima se oko njih govori, a koji nemaju tendenciju pomicanja naglasaka, smatrajući da će tako čitati ispravno. Zanimljivo je da je samo jedna od ispitanica, i to ispitanica srednje generacije, prenijela naglasak na prednaglasnicu i to u onim

primjerima u kojima ih je prenio i ispitanik M. Š. iz eksperimentalne skupine. Naime riječ je o izgovornim cjelinama sastavljenim od prijedloga i zamjenice: *òd njīh* i *zà njū*, kada se naglasak nešto češće pomiče, a pomiče se i zato što naglasnica ima tek jedan slog s kojega je naglasak nešto lakše prenijeti, nego s višesložnih riječi.

8. Zaključak

Općenito govoreći o organskim govorima, oni se mogu opisati kao oni jezični idiomi koji se usvajaju u najranijoj životnoj dobi, spontano i nesvjesno i stoga su ljudima najbliži i najprirodniji te se na njima najlakše izražavaju. Takvi idiomi, u širem smislu, podrazumijevaju dijalekte i mjesne govore određene zajednice i zbog toga su organski govori smatrani vrlo važnim dijelom čovjekova identiteta. Naime, organski idiom na svojevrsan način određuje čovjeka i njegov identitet te se po njemu on identificira s određenom (jezičnom) skupinom ljudi prema kojoj osjeća pripadnost.

Međutim, uslijed čestih seoba naroda dolazilo je do miješanja najrazličitijih idioma što je na kraju rezultiralo nastankom brojnih hibridnih, odnosno miješanih govora koji, s jedne strane čuvaju neke svoje osobitosti, dok se, s druge strane, mijenjaju pod utjecajem onoga govora na čije su se područje doselili i općenito onih govora s kojima su u doticaju. Jedan takav govor, koji se, zbog seobe njegovih govornika nakon rata, rasprostranio po novome govornom području, analiziran je u ovome radu, a riječ je o novoštokavskom (i)jekavskom govoru banjalučkih doseljenika u Zagrebu. Naime, u ovome slučaju riječ je o miješanju novoštokavskoga govora sa zagrebačkim gradskim govorom, čija se osnovica temelji na kajkavskome narječju, ali i ostalim govorima koji, kao doseljenički govori, supostoje na tome terenu i svakim ih je danom sve više.

U fonološkoj i fonetskoj analizi govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu, dakle u analizi njihova vokalizma, konsonantizma i prozodije, uočene su minimalne promjene u odnosu na fonologiju govora kontrolne skupine Banjalučana, a tomu je tako vjerojatno zbog povoljne sociolingvističke situacije, koja, kao takva, dopušta čuvanje osobitosti ovih organskih govora. Osim toga, minimalne promjene uočene su i stoga što je fonologija, od svih jezičnih razina, ona razina koja se najviše čuva, s obzirom na to da je to jezična razina koja se spontano usvaja od najranijih dana života. Povoljna sociolingvistička situacija za čuvanje svojih organskih govora u gradskoj sredini znači neprestanu okruženost govornicima istih ili sličnih govora, što je ovdje najčešće bio slučaj, osobito kod ispitanika starije generacije.

Dakle, iako je grad Zagreb nekada bio većinom kajkavsko govorno područje, u posljednjih se nekoliko desetljeća ta govorna slika izmijenila zbog priljeva nekajkavskoga stanovništva i tako se stvorila navedena povoljna sociolingvistička situacija. Međutim, važno je napomenuti kako su mlađe ispitanice, kao osobe koje češće izlaze na javna mjesta te kao osobe u radnome odnosu, ipak češće bile u dodiru s govornicima zagrebačkoga gradskoga govora i stoga je u njihovu govoru, a osobito u čitanju standardnoga teksta, primijećeno nešto više promjena, a najviše promjena dogodilo se na razini vokalizma jer zamijećeno je kako te ispitanice primjerice nemaju različite realizacije vokala *e* i *o* poput ispitanica kontrolne skupine na koje su utjecali bošnjački govori. Također, uočeno je da, kada žele govoriti standardnije, ove ispitanice ne provode promjene koje se događaju u vokalizmu govora, poput redukcije nenaglašenoga vokala ili izbjegavanja slijeda dvaju vokala. Na razini prozodije, unatoč činjenici da je najočuvanija u akustičkom smislu, odnosno u ostvarajima dužine naglašenoga vokala i silaznoga ili uzlaznoga tijeka tona, najčešće su uočene promjene mjesta naglaska do kojih je dolazilo najčešće u ispitanice srednje dobne skupine – A. P., kada želi govoriti što standardnije pa se povodi za zagrebačkim nestandardnim mjestima naglašavanja, misleći da je tako ispravnije. Također, proučavajući odnos i srednje i starije generacije novoštokavskih govornika prema standardnome jeziku, zanimljivo je bilo uočiti kako je njihov prozodijski sustav u takvoj, formalnoj, situaciji doživio velike promjene, odnosno u takvoj je situaciji prevladavalo nestandardno naglašavanje riječi, upravo po uzoru na zagrebačku akcentuaciju.

12. Ogled govora

12.1. Govori eksperimentalne skupine

M. Š. (1937.)

Težak život:

Jěst bila bijéda, sjěćām se tětka Drākca iz Novōg Sāda dōšla nām jědnōm, bīo sam jōš kod đīda. Dōšla za Bōšć i mēn dōnijela dūbokē cipele, prāvē ònē, źòn dēbelī, šīrokē ònē šāre ko na trāktoru. Tō nīko nīje imō ni òd mlādī. A jā būsēm se, mēn drāgo, a sād ljetō dōšlo, a nēmam jā ništ drūgō neg tē dūbokē cipele. A mī djēca, nīko nē rādī, nīko nēm plātē, nīko nēm đīnāra. Trēbā nāmazat cipele, òne pobjél:e vēc, nē mažēš, nēmām krému zà što kúpt. A jā ti fīno ūzmēm u žīvcu àvdika. Àvdika imā nēkū crnū bóbu. Kad sàzorē, òna būdē cýna. Já nāghēcīm tē bóbē i svōje cipele nāmažēm, nek sām nīs bijéle. Mālos bōljē nēk štos bile.

Krăva se džžāla ùvijĕk, mălo kókā, ùrānī se mălo svīna i tāk (...) Kat se tĕle zàkoljĕ, ònda mljĕka bùdĕ, nĕmereš tó svĕ potròšt (...) paj prāvla sĭr, vj`xĕ, jája (...) i tākō se đĭnār òdnĕkle mórō zarát: da mòreš bār kúpt zà nešto kàvĕ, šĕcera, sòli, úļa.

Secám se daj jedna, pedeseta, bila súšna godna, pa ništ nije rodlo. Pedĕset pŕvā gládna, jel nije lāni ništ ròdlo, nĕm kùruze, ni žĭto, nije rodlo i nĕma se. I jĕdna súsjeda, òna, nàpravla póru za dòručak, žgánce, pālĕntu. A nās čĕtvero bílo djĕcĕ, a òna nām na jĕdan tàñūr vĕlkĭ, svàkom po jĕdan bùsĕn púrĕ. A mí ĭmali smo mljĕka i tāk mí tó, tój nam bìō dòručak. Ùvijĕk se tòg sjĕcām. Katĭ nĕmāš pa kad i něšto dōbjĕš, kākōj to bílo drāgo.

Dolazak u Hrvatsku:

Dòšli smo devedĕsĕt pĕtĕ, kat su nās òtud ĭstjerali, iz nāšĕ dòmovinĕ. Pa tāk, dòšli smo túd. Mijĕho sam kùcu i ònda tú sam ùspio pripísat. Óndaj Mārko kúpjō óvd plāc. Kād jĕ pòkriō, mĕn prĕdložĭ kākob bílo da já tó pròdām dòl u Slàvōniji što sam mijĕho pa da sĕb sprĕmām jĕdan đĭo óvd, il gòr, il dòl. Já prĭstanĕm, dòjdĕm vām, Mānde nije bila bàš zà tō, nĭsam já bàš né nĭ slušō. Vĕlĭ Mārko sād já tām ví vām, ak ví ĭdĕte nām, kōštā, ak mí ĭdĕmo vām, kōštā, ák se zĭvkāmo, ĭ tō kōštā. Ovāk bòljĕ da smo jĕdni ùz drugĕ. Mĭ ĕmo mălo ĭc na pòsō, ví mălo prĭpazāte na djĕcu.

D. L. (1947.)

Djetinjstvo

Nĭsam já vām nĭkad ni pričala kāk sam já jĕdva prežĭvla. Mĕne Stĭpo mōj ùmalo da nĭje, brāt, utúšjō. Zātō sam òstala Béba. Ón je mĕn sjĕō nà prsa, tój măma ùvijĕk pričala. (...) Ón je ùšō u bèšku ònū i sjĕō, opkòračjō mĕne i béba, béba i tāk je kážĕ măma i òstalo béba. Kážĕ ùmalo da nè did dóžĕ bŕzo, òn bi mĕne ugúšjō. I ònda kat sam òdrāsla, dòbĭla sam jōš jĕdnu sĕstru, tàg daj nās bílo čĕtri i pĕt brācĕ. Nájstārijā sĕstra Máre, pa Jĕlka, pa Drāgica, Béba, kao báka vāšā, já i Mānde. Brāca Mĭle, Ánto, Jóso, Mārko i Stĭpo. Trĭ su ùmrla, dvā su jōš žĭva, dvĭ sĕstre ùmrlĕ, dvĭ žĭve, sād je rĕd nà nās. I štā, bílo kao djĕci bílo nam lijĕpo, ù tri krĕveta svĭ spávali, ĭgrali se, Bògu se mòl:i ùvečĕ. Mórāš slūšat ròdteļĕ. Svĕ napùsti, ĭgre i djĕcu. Fála Bògu, ù svakōj kùci pò petero, dĕstero. I pòslĭ kad se Bògu mòlĭš, ĭdĕš u krĕvet na spāvāĕe. Újtru ùstāj, stārijĕ sĕstre đĭžū. Ústāj Bògu se mòl. Nĭje bílo ko sād, spāvāj, izlĕžāvāj

se dokle òćeš. Ùvijèk pàmtīm Jèlkè i Márè – ùstāj, ùstāj, ùstāj. A mī djèca, kòjā rázlika izmežu nàs bíla. Vèlkā.

Kapela

Bíla je tá kapéla svètōg Ívè preko drùgè stránè Vřbāsa na jèdnōj ñìvi. I čòvjèk se ùvijèk lútjō, òće srùšt. Níje mu drágo štoj na ñègovōj ñìvi. Jel òn bìō ñèvjèrnīk il vjèrnīk il drùgā, ñè znām kōj bìō, štāj. Sāmo ñè dā kapéli da tú bìdè, òće srùšt i jèdno jùtro su mjèštani ùstali i pògledali – kapélāj preko Vřbāsa prèšla na drùgū strānu, sād gdjèj svètī Ívo. Sād je cřkva. Kapéla tú, a na srèd Vřbasa je bíla jèdna grèda – znák kùd je pròšla kapéla. Tōj žívā ìstina, já se svā ñàjèžīm kad tō čijēm. I pòla je vírla iz vòdè. I vòdāj prekò ñè išla, ònāj vírla. I tōj bílo dūgo. I tō sam slùšala prìje pār dánā, svècèntk pričā da ta grèda ì sad pòstojī, al u Vrbāsu dōle. Pāla je nákon dūgo vrèmena i da jòš níje ìzagñila, ònō pròpala, što djvno pròpanè u vòdi. Još ùvijèk jè rònìoci òdū i náđū tú grèdu u Vrbāsu.

A. P. (1967.)

Blagdani

Kat smo bíle jáko mále, veselile smo se svètōm Nikoli. Nàvečèr smo čekali da nam dódè svètī Nikola. Tò se zvālo Nikoláje, ùoči svètōg Nikolè. I ùvijèk nam je znào dāt ñèkè bombóne, slatkíše, ñèšto smo ùvijèk dōbīli. A za Bòžic nam je Ísus ùvijèk donòsiō pòklone. Kad òkitīmo bōr na Bādñāk, nàvečèr smo òbično išle kot stríca, sèstra i já, da nam Ísus dóžè, da donèsè pòklon. Dòk se mī vrátīmo, pòklon nas je čekō ìspod bóra i jáko smo se tōme veselile. Pòslje kat smo sàznale tō, i dāle smo čekale pòklone. Némā vèzè, vážno je da se dōbijè pòklon. A za Ùskrs nísmo dobívali pòklone, òbično za Ùskrs smo kùpovali ñèšto ñòvō za òbūc. Kat se ìdè u cřkvu da imāmo ñèšto ñòvō. Za Ùskrs smo se veselili fārbānu jájā pa smo ònda, ñèdeļōm nam pòzlijè otūcāna, od razbijāna. I ùvijèk smo sùbotōm ñòsili u cřkvu, màma sprēmī krùx, jája i òstālō što se ñòsilo u kòšaru. I tō smo òbično mī djèca ñòsli za na posvécène.

Dolazak u Hrvatsku

Òdluka za Xřvātskū je bíla jáko jáko téška jel nísmo ñikad se razdvájali od ròditeļa. I kat smo vùdjeli da némāmo ni drúštva, ni, òstale smo bes pòsla, nísmo smjèle ñikud is kùcè, ònda smo se odlúçile za Xřvātskū. Bílo je téško, āli smo mórale. Jèdno jùtro nas je tàta òdvezaō do autòbusa. Bílo je jáko téško. Íšli smo autòbusom do Nòvskè, al smo imali ñèkolikō stānicā gdje se stājālo, preglédalo. Kat smo úšli u Xřvātskū, tú nas je dòčekaō vlák do Zágreba. Bílo

nas je dōstā, cijēlī dān se pùtovālo. Kat smo dōšli u Zāgreb, biō je mrāk, bilo nam je svē čūdno. Nismo znāli ni gđjē smo, ni štā smo, ni kāk smo. Rōditeļima se nismo mōgli jāvīt tēlēfōnskī, već smo preko prījatēļā koji živē u Švētskōj jāvili pa je tāj prījateļ is Švētskē jāvīō māmi i tāti da smo stīgli. Nismo mōgli nīkāko komunicīrat jer su vēze bile prēkinūte.

Upoznavanje s budućim suprugom

Súsjedi oko mēne su me ùvijēk zēzali da imajū brāta za mēne. Súsjedi do mēne su bili na štāndu. Ōni su bili iz Jáneva i ùvijēk su govōrli da imajū brāta za mēne, ali jā sam tō, onākō, ùvijēk nēkāko se snālazila. Bilo mi je tō nēugōdno, ònō, ne pōznām ga, štā, ònō. Tō je svē bilo zēzāne. I jēdnē prīlikē je Pāvle dōšaō na plāc, nēšto je sa svōjīm nēcākom trāziō i jā sam òdmā, po prīcama sam skūžila daj tō ōn. I pōsljē sam pītala nēgovōg nēcāka, pa rēko tī mēne stālno zēzās za nēga, rēko, a nīsi me ni ùpoznō. I tāk je tō svē bilo. I òndaj Pāvle dōšō nakon dvā dāna pōnovo nēšto i ōn mēn kao ājd īdēmo na kāvū. Jā reko kākivā káva, jā rādīm tū. Ma mīslīo sam posli rādnog vrēmēna kao mōgūl dōbt brōj telefōna il nēšto. Mēn bilo nēugōdno, ònō, da mu slāžēm bezvēze kat su tō nēgovī, ònō, nēmā smīsla.

G. Š. (1971.)

Igranke

Kao cūre išle smo na igrānku, išlo se na Zālužāne, tōj bilo jēdno dvā trī kīlometra od nāšē kūcē. Nēkad smo išle pjēškē, nēkad smo išle būsom, al je tō bilo rānijē neg što se sād izlazī. Tōj pōčiñalo rēcimo oko òsam i vēc do jedānēst sāti gōtovo. Zādñīm būsēm se vrācali kūci. Nēkad pjēškē, nēkad būsom, a ònī kojis bili mālo iz dāļīx mjēstā, òni su imali vlāk pa su vlākom ònda se vrācali. Tū je bila òdmā i prūga i stānca žēlezničkā. Bāš tū blīzu dōma tōg gđjej bila igrānka. (...) Tōj bilo nēdeļōm, a sūbotōm je bilo đīsko u nāšēm bāš mjēstu u Třnu gdje smo mī živle.

Vjenčanje

Kat smo izlazli is crkvē i krētali prema āutima da īdēmo u restōrān, posli vjenčāna tog nāšēg, Mārko izgūbjō būrnu, ispala mu. Kak nīje nāvīkō da imā īšta nā prstu, ōn je tō nēšto stāvļō, skīdō ī ùpadnē mu. A snijég biō, tōj bilo za Bōžīc, drūgī dān Bōžīca. I ōnda smo mī trāžli pō tom snijēgu i ōna je bila ovāk blīzu ònōg òdvoda. Māloj trēbalo da ùpadnē ù onāj òdvod i nēb nīkad ni dōšō dō nē, ēt. Ōdmā s vjenčānaj mōgō izgūbt. Srēca da smo mī tō vīdli na snijēgu. Pokraj tōg, mōgōj nēko zāpēt nōgōm pa pāst ù tū rūpu.

12.2. Govori kontrolne skupine

J. P. (1935.)

Djetinjstvo

A što se tíčē djētīństva, imali smo i túžno i, drúzli se pùno iz komšiluka i ìgrali se, učli se plésat. I u Sàrajēvu sam bila gòdnu dánā. Tù sam vèć, òdmā nas upútli da učtmo slástičārskī zànāt. I ónda smo nákon gòdnu dánā, ònō bilo fēr¹je, pùstili su nas kùci. I kat sam dòšla kùci, ònda i tētkā nīsu dāli da se vrātīm u dóm. Mórāli smo se vrāt: u svòju kùcu. Dìda nas je htjēo, bìōj bòlestan pùno i htjēōj da dok je žív da nas vrātī ù našū kùcu. Nīsmo mī dūgo ni bìli kòdida. Ón je vīdjō da će ùmr̄t i ón je nás, ón je rēkō da pozòvū mēne i da sam jā kao nājstārijā, da bùdēmo svī skùpa. I ónda, òvāj, pa smo prēsli ù kuću pa jèdno vrijēme smo bìli, Drākca, nè znām jel se sjēcā, jèdno vrijēme bila kot strīca Jósē, ónda, Máre bila kot strīnē, a jā i Máto smo bìli kod ònda i tētkē. Tōj bilo prīje nèg što smo se vrātli ù kuću. Mī smo, pogòtovo òvī mǎnī, Drākca, Máre, svī smo plākali (...) Ónda smo svī dòšli ù kuću (...) U komšiluku je bìō jèdan dído kōjī je, zvāō se Vīd. Ón je nám pùno pomāgō u svèmu. (...) Ìgrali se. U strīkē Jósē, bìlōj pùno djēcē. Óni su ùvijēk bìli kòd nás, mī kòd nī. Ìgrali se, gáhāli se okò kućē. Ìgrali se zmúrke, ma svāsta smo se ìgrali, tí djēcījī igāra. Ónda smo učli se plésat. Dòžū iz komšiluka tē nāsē generācije, djēca tā, i mī smo se učli plésat pa pòslī kat smo se naučli plésat, jā sam išla u kùltūrno ùmjetničkō drústvo, ìgrala fòklōr dūgo.

D. J. (1941.)

Vjenčanje

I uglāvnōm, tàd kat sam krénla rát: svē je bílo drugāčijē. Ónda ùzēli smo se šezdēsēt i ósmē gòdinē. Zābavljali se dvē nèkē gòdine i, òvāj, svādba, bilaj uglāvnōm nèšto mǎlo slāba svādba. Sēstra mēj ònō nāpravla ìspracāj. Pòstōj od múža òtac ùmrō nīje bílo ni gòdinu dánā pa òni nīs nīšta prāvli, a od sēstrē sam tàkō nèkāk ìspracēna sòlīdno. I ònda ù crkvi se nīsam vjēncāla, tōj nājgòrē. Uglāvnōm, mīslīm múz mi se zòvē Bóro, ón je bìō u Pàrtiji i nīsmo se vjēncāli ù crkvi òtada pa ni dān dānas nīsmo. Žívot nīje lōš, slázēmo se fīno, dòbro je. Šezdēsēt ósmē sam se ùdāla i dòšla u Bùžāk (...) Nákon kōjū gòdnu, sedamdēsētē gòdnē sam se presēl:a, dòb¹li smo stān, barāku mòntāznū, mòntāznū kùcu i tù smo i dān dānas ù tōj mòntāznōj kùci. Mǎlo smo renovírali, srédli i tàkō, fīno je, sréžēna i tō. Izròdli smo dvōje djēcē – sīna i cērku i òni imajū pò dvōj djēcē.

Kolegica

Kolègca stoj sjèdla sà mnòm u klúpi bila je lòš žák, pùno lòsijì òd mene. I òndā néznā māti prìxvatla da já stànujēm kòd nē jèdnu gòdnu, drùgì rázred èkonòmskē skòle. Stànovāla sam u grādu gòre prèma, uglàvnòm prema òvòj, kāk se zòvè (...) I tú sam stànovāla kòd nē tàg da sam sà nòm učla (...) Mìslīm zàjedno smo učle tàkò da òna izvùkla se, pròšla j^e. Pròšla j^e tú gòdnu i ònda sam já jèdnu, et, jèdnu gòdnu sam stànovāla kòd nē, ònda sam se pònovo vrátla u čèsmu. I tàkò, išla sam. Bíloj prílično pòdaleko, pješácla sam ohohò, kolko òcéš.

S. P. (1958.)

Djetinjstvo

Já sam Silvana Vùkojèvić ròžena Prèselj. Ròžena hìladu dèvesto pedèst òsmē gòdnē, znāčì nēkā generácija, sād šezdèst trí gòdne. (...) Mòje djètìnstvoj bílo bàš, já kòlkò pāmìtim, dòbro i srètno i nìšt nè pāmìtim rúžno štos tíče móg djètìnstva. Ìgrali smo se, stálno smo se ìgrali, tó nam je bíla jèdìnā òbaveza. Što smo rádli, práli tàti àuto, tó smo da zàràdìmo kòjì dìnār zà sebe. Bíli smo nagràžìtvāni znāčì. Ìmala sam té drugàrce sà mnòm, iz blìžè òkolinē, nìsam nēkāko ni drúžla se sa drúštvom dàljè. Dò škòlè jèdnu pèt minútā, dèset. Svè je blìzu bílo. Do òsnovnè škòlè. È pòsljè, od četri rázreda pa nàdaļè, išlo se dàljè (...) preko mòsta, preko Vřbāsa. Tó je vèc dàljè i mórali smo ìc pjèškè. Mòst je vùsècì bìò ù tó dòbā, lùljò se i tàkò, nìje bàš bílo zgòdno, al mí smo tó naučili i tó tàkò išlo. (...) A ìzlètā stoj bílo, tój bílo u òkòlnā nēkā mjèsta, šùme i ^stā ja znām gdjès nas vòdli tí nàstāvnìci. E jèdìno što nās je ù tój mlādosti mòjòj u šestòm rázredu zàdesjò tāj nèsretnì zèmlòtrès pa sam ì já zavřšla u Sàrajèvu u dòmu, u ìstòm dòmu Blàgoje Pàrović, u kòjèm je bíla i māmā kad je bíla pòsljè ràta kao djèca bez ròd'teļa. (...) Tàkò da sam tāj šèstì rázred zavřšla tú u Sàrajèvu, ònò, ko djèca, mìslīm nè sjecām se nèšto prèvišè nìčega ni rúznòg ni lijèpòg. A ònda pòsljè kat sam zavřšla tú òsnovnù škòlu, pòšla sam u èkonòmskù. Tú je vèž bílo ìzlazākā, ìmala drúštvo, ìzlazli, al sam ìzlazla, kat sād vākò prokòntām, išla sam na plès u Dragòčaj, ùpravo òdāklej mòja māti ròdom. Znāli smo ìc vòzom, ìstò tàkò, iz Bañalúkè. Il àko nas je ìmo kò vòst, al čèšcè smo išli vòzom. Tàkò da smo išli na tāj plès, u sèlma je bìò tāj plès, na sèlima. U grādu je bílo dìsko vùšè. Ìšlo se mào i u dìsko na èlektro – fakùltèt. (...) Nìje tó nèšto dùgo ni bílo pòšto sam se vřlo břzo ùdāla pòsljè srèdnè škòlè.

D. J. (1968.)

Mladost

Íšla sam u òsnòvnū škòlu Ívan Gòran Kòvačić u Bužáku. Škòla mi je bìla bìzu i bãš mi je tò bìò lìjep pèriod djetínstva. Ímām lìjèpe ùspomene òdátle. Ímala sam dòbre drugáre, fíno smo se družìli, ùvijèk smo se ìgrali ráznìx igárā. Tād ù tò vrijème nìje bìlo računára, nìje bìlo telefònā, tàkò da smo se pùno vùšè družìli neg što se sād djèca družè i zàbavljajū. Ígrali smo se svègā, mìslìim, od làstìša, od kòšārkè, òdbòjkè, izmežu dvìje vāt্রে. Bāš je bìlo ráznìx igárā. Óndā na rásputima, cijèlì dān smo bìli zājèdno nā poļu. Újutro, znāci, pòslje dòručka izāžèš nā poļe pa bìdèš do rúčka, òdèš ù kuću, rúčāš ònda òdmā tỳčìš nā poļe da izāžèš, sve do nāvečè pa te na krāju, kate māmā zòvnè nāvečè da ìdèš ù kuću, krìvo ti je što mòrāš ìć, što mòrāš prèkint ìgru. Ímali smo nās nèkolkò tàkò ù ulci, nās desètak se skùpì i ùvijèk smo ìmali nèkū nòvū ìgru. Kat se zārāzìmò nèkòim ìgròim, rècimo kat pòstavìmo kòš, ìgrāmo kòšāрку, dvā mjèsèca sāmò se kòšārka ìgrā. Pa ònda tò kad nam dòsādì, ònda ìgrāmo òdbòjku pa dòstā vrèmena sāmò se òdbòjka ìgrā pa ténis, pòstavìmo nèkū mrèžu, ìgrāmo ténisa, làstìša smo ìsto dòstā ìgrali, izmežu dvè vāt্রে. Óndā smo dòstā vòzli bicìklì. Ímala sam dvè bãš dòbre kolègce, stālno smo bìle zājèdno, stālno smo se vòzale na bicìklu, ìšli na kúpāne, na Vřbañu, ìšli na bàzèn na kúpāne, ìšli nākò ù grād bicìklom.

Posao

Pòsljè kat su djèca malo pòrāsla, kat su krénla ù škòlu tek ònda pòčèla rát:. Ispočètkā nìsam rádla. Mì smo otvòrli, jā i Nèšo smo otvòrli nèkì diskont píca. Tò nam je bìò, mèn bãr, nèkì prìvì pòsaò, òn je prije tòga rádìò ko kònobār. Tò smo dỳžali nèkè četri gòdine i bãš smo se tú mālò i onākò i narādli, pogòtovo Nèšo. Ón je na počètku rádjò tú po cijèlì dān, dok nìsmo mògli nèkog zapòslit. Uglāvnòim, tò je ìšlo dok je ìšlo, ònda smo nākòn četri gòdne tò zatvòrli. Jā sam rádla ònda u jèdnòj parfjumèriji. Tú sam rádla òsam gòdìna. Pòslje tògā sam prèšla u drùgū parfjumèriju, tú sam rádla još dvè gòdne i òndā sam kat sam tú prèstala rát: mālò se prekvàlifikovala i zavřšla nèkì kùrs za kñigovòdstvo, ìšla prìvò na òbuku u kñigovòdstvenì birò i sād već šèst gòdìnā rádìim tú u kñigovòdstvenòim biròu. Sāt sam se tò naučla, nāvìkla, tò mi odgòvara, i pòsao, i ekípa.

13. Literatura

- Bakran, J. (1996) *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika, str. 27–42
- Banja Luka. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: LZMK. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=5773> (pristupljeno 19. kolovoza 2021).
- Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, M., Znika, M. (2005) Fonetika i fonologija. U: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, str. 39–92.
- Brozović, D. (1979) Akcenatske značajke govora sjeverozapadne Bosne. U: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, 2, str. 193. URL: https://slavistickikomitet.ba/zbornik1/files/res/downloads/download_0194.pdf (pristupljeno 30. kolovoza 2021).
- Brozović, D. (1999) Odnos hrvatskoga i bosanskoga, odnosno bošnjačkoga jezika. U: *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 47 (1), str. 13–16. URL: <https://hrcak.srce.hr/76514> (pristupljeno 30. kolovoza 2021).
- Dijasistem. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: LZMK. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15115> (pristupljeno 20. kolovoza 2021).
- Galić, J. (2019) Fonološki opis novoštokavskih ikavskih govora Vrličke krajine u svjetlu drugih govora Dalmatinske zagore. *Croatica et Slavica Iadertina*, 15/1 (15), str. 73–103.
- Hrnjica, S. (2017) Bosanska štokavština u istraživanjima Dalibora Brozovića. *Croatica et Slavica Iadertina*, 13/1 (13), str. 39–48. URL: <https://hrcak.srce.hr/198780> (pristupljeno 23. kolovoza 2021).
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000) *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe, str. 21–42, 88–116.

- Kajkavsko narječje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: LZMK. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29817> (pristupljeno 23. kolovoza 2021).
- Kapović, M. (2004) Jezični utjecaj velikih gradova. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30 (1), str. 97–105. URL: <https://hrcak.srce.hr/9464> (pristupljeno 31. kolovoza 2021).
- Kapović, M. (2006) Najnovije promjene u zagrebačkom govoru. *Kolo* 4, str. 1–10. URL: <https://www.matica.hr/kolo/301/najnovije-jezicne-promjene-u-zagrebackom-govoru-20382/> (pristupljeno 29. kolovoza 2021).
- Lisac, J. (2003a) Fonologija novoštokavskoga ikavskog dijalekta. *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29 (1), str. 173 – 180. URL: <https://hrcak.srce.hr/68754> (pristupljeno 24. kolovoza 2021).
- Lisac, J. (2003b) Osnovne značajke štokavskoga narječja. *Hrvatska dijalektologija 1 – hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, str. 17–28.
- Lisac, J. (2005) Dosadanja proučavanja hrvatskih štokavskih dijalekata. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 14, str. 13–23. URL: <https://hrcak.srce.hr/147972> (pristupljeno 31. kolovoza 2021).
- Lisac (2011a) Hrvatska narječja. *Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće*. Zagreb: Croatica, str. 51–75.
- Lisac (2011b) Uz razmatranje Stjepana Vukušića o zapadnom dijalektu – jedinom novoštokavskom potomku zapadne štokavštine. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 58 (4), str. 151–152. URL: <https://hrcak.srce.hr/134420> (pristupljeno 24. kolovoza 2021).
- Lisac, J. (2017) Dijalektološki rad Dalibora Brozovića. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 21, str. 177–185. URL: [file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Lisac%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Lisac%20(1).pdf) (pristupljeno 22. kolovoza 2021).
- Lončarić, M., Zečević, V. (2008) Štokavsko-kajkavski odnosi. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 14, str. 25–32. URL: <https://hrcak.srce.hr/147974> (pristupljeno 31. kolovoza 2021).
- Peco, A. (1974) Jedan pogled na ikavsko-šćakavske govore zapadne Bosne. *Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora. Dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu, str. 49–58.
- Pletikos. E. (2008) Akustički opis hrvatskih naglasaka. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Redukcija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: LZMK. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52186> (pristupljeno 20. kolovoza 2021).

Samardžija, M. (2004) Hrvatski jezik i Hrvati izvan Hrvatske. *Croatian Studies Review*, 3 – 4 (1), str. 55–69. URL: <https://hrcak.srce.hr/94399> (pristupljeno 24. kolovoza 2021).

Škarić, I. (1986) Određenje govora. *Govor*, 3 (2), str. 4–16. URL: <https://hrcak.srce.hr/178296> (pristupljeno 18. kolovoza 2021).

Šojat, A., Barac – Grum, V., Kalinski, I., Lončarić, M., Zečević, V. (1998) *Zagrebački kaj. Govor grada i prigradskih naselja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, str. 3–83.

Štokavsko narječje. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: LZMK. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59945> (pristupljeno 2. kolovoza 2021).

Ustav Republike Srpske (1992) *Službeni glasnik Republike Srpske*, 21/92, str. 1–38. URL: https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf (pristupljeno 10. kolovoza 2021).

Zagreb. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: LZMK. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66685> (pristupljeno 20. kolovoza 2021).

14. Sažetak na hrvatskome i engleskome jeziku

Govor banjalučkih doseljenika u Zagrebu

Cilj ovoga diplomskog rada bio je analiza fonologije govora banjalučkih doseljenika u Zagrebu, odnosno, analiza njihova vokalizma, konsonantizma i prozodije. Njihov se govor analizirao u odnosu na govor kontrolne skupine koju su činili ispitanici iz Banjaluke, kako bi se ta dva govora međusobno usporedila te kako bi se uočile eventualne promjene do kojih je došlo pod utjecajem zagrebačkoga gradskog govora. Istraživanje je započelo prikupljanjem snimki njihovih spontanij govora, koje su se potom detaljno analizirale perceptivnom i akustičkom metodom, proučavajući njihove vokalske, konsonantske i prozodijske osobitosti. Drugi dio istraživanja podrazumijevao je čitanje teksta napisanoga na standardnome jeziku, kako bi se dodatno provjerili neki prozodijski problemi poput ostvaraja zanaglasnih dužina, izgovora posuđenica i izgovora naglasnih cjelina sastavljenih od naglasnice i prednaglasnice, ali i kako bi se proučio njihov odnos prema standardnome jeziku. Eksperimentalnu skupinu činilo je četvero ispitanika podijeljenih u dobne skupine – stariju i srednju, dok su kontrolnu skupinu činile četiri ispitanice, također podijeljene u dobne skupine. Rezultati istraživanja pokazali su kako se novoštokavski govor ispitanika doseljenika nije znatno mijenjao pod utjecajem zagrebačkoga gradskoga govora, osim u nekim slučajevima u ispitanica srednje dobne skupine, na razini prozodije, jer su one bile češće izložene zagrebačkome govoru. Nadalje, što se tiče njihova odnosa prema standardnome jeziku, uočeno je kako su tijekom čitanja teksta prozodijske osobitosti svih ispitanika doživjele promjene, odnosno ispitanici su koristili nestandardna mjesta naglašavanja po uzoru na zagrebački govor, misleći da tako govore standardnije.

Ključne riječi: *organski govor, dijalektologija, fonologija, banjalučki govor, zagrebački govor*

The Speech of the Inhabitants of Banjaluka Settling in Zagreb

The aim of this thesis was to analyze the phonology of the speech of the inhabitants of Banjaluka settling in Zagreb, that is, the analysis of their vocalism, consonantism and prosody. Their speech was analyzed in relation to the speech of the control group, consisting of respondents from Banja Luka, in order to compare these two speeches with each other and to identify possible changes that occurred under the influence of the Zagreb city dialect. The research began by collecting recordings of their spontaneous speeches, which were then analyzed in detail by perceptual and acoustic analysis, studying their vocal, consonantal, and prosodic features. The second part of the research involved reading a text written in the standard language, in order to further check some prosodic problems such as the realization of accented lengths, pronunciations of pronouns and pronunciation of accented units composed of accents and prepositions, but also to study their relationship to standard language. The experimental group was consisted of four respondents divided into age groups - older and middle, while the control group consisted of four respondents, also divided into age groups. The results of the research showed that the New Štokavian speech of immigrant respondents did not change significantly under the influence of Zagreb city speech, except in some cases in middle-aged respondents, at the level of prosody, because they were more often exposed to Zagreb speech. Furthermore, as to their relation to the standard language, it was noticed that during the reading of the text the prosodic peculiarities of all respondents experienced changes, ie the respondents used non-standard places of emphasis modeled on Zagreb speech, thinking that they speak more standard.

Key words: *organic speech, dialectology, phonology, Banja Luka speech, Zagreb speech*

15. Prilozi

Prilog 1. *Tekst za provjeru odnosa novoštokavskih govornika prema standardu*

Antonia je studentica na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ove godine završit će studij i postati magistra hrvatskoga jezika i književnosti te magistra edukacije fonetičar rehabilitator, a u tome će joj pomoći docentica i asistentica s fakulteta. Njezin studij trajao je pet godina tijekom kojih je Antonia stekla puno novih znanja, upoznala puno novih ljudi i obavljala različite studentske poslove – od posla dječjeg animatora do prodavača u trgovini.

Svako ljeto išla je na more kako bi se odmorila i spremila za novu akademsku godinu. Na more je najčešće išla sa sestrama – Mateom i Amalijom, i sestričnom Emilijom, s kojima je boravila u Trogiru. U Trogiru su vrijeme najviše voljele provoditi na plaži, ležeći na suncu i plivajući u moru, dok su oko njih plivale razne morske životinje.

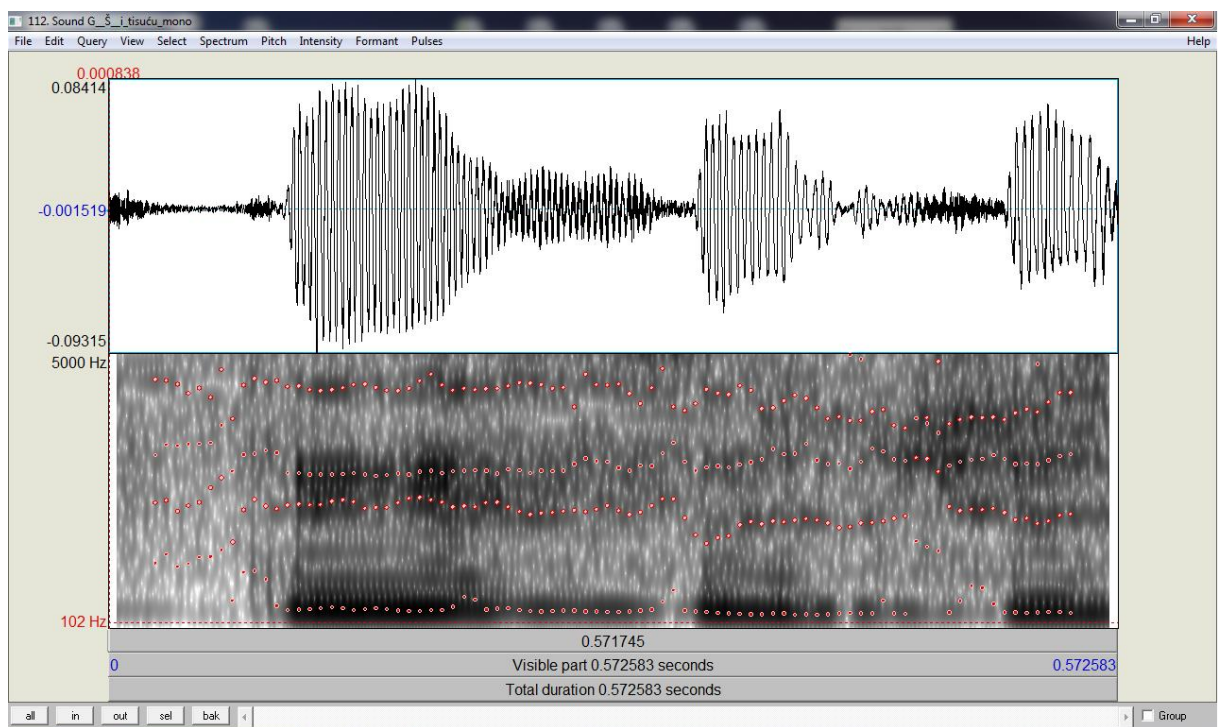
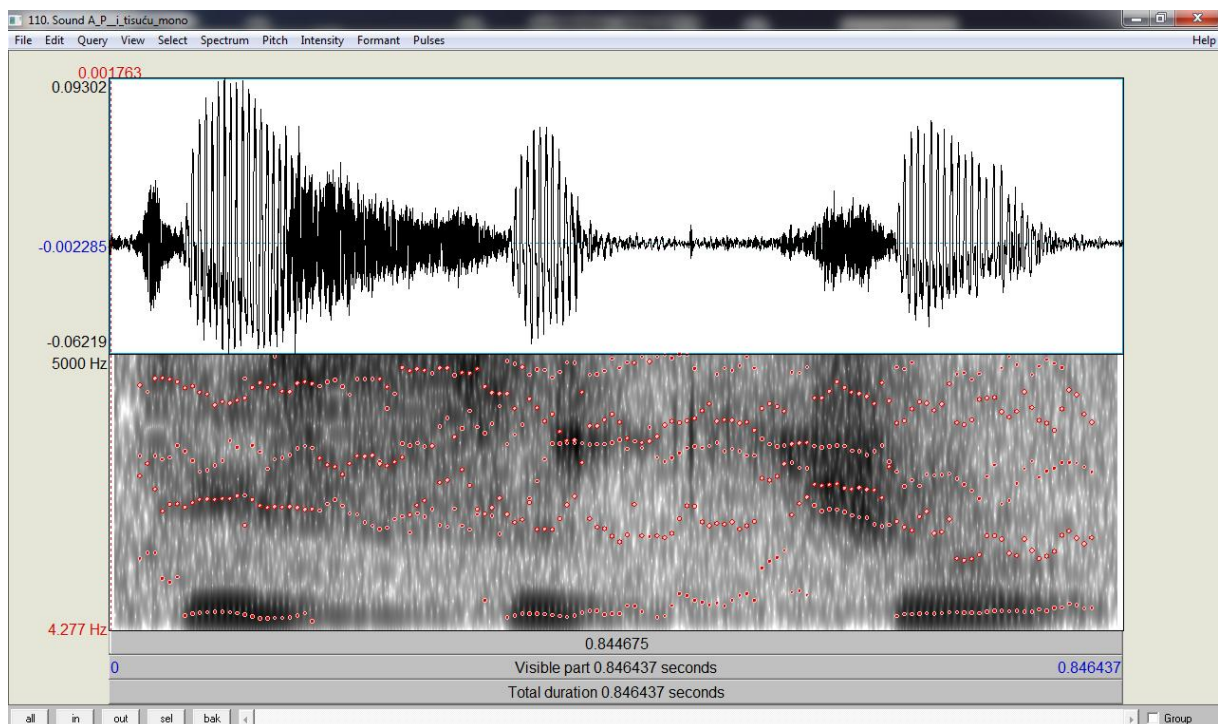
Antonia i njezine sestre vole ljeto, ali ono što im najviše smeta tijekom ljeta su komarci. Gomile komaraca često su ih opsjedale u večernjim satima pa su se protiv njih borile raznim sredstvima – od sprejeva i krema do gorećih spirala.

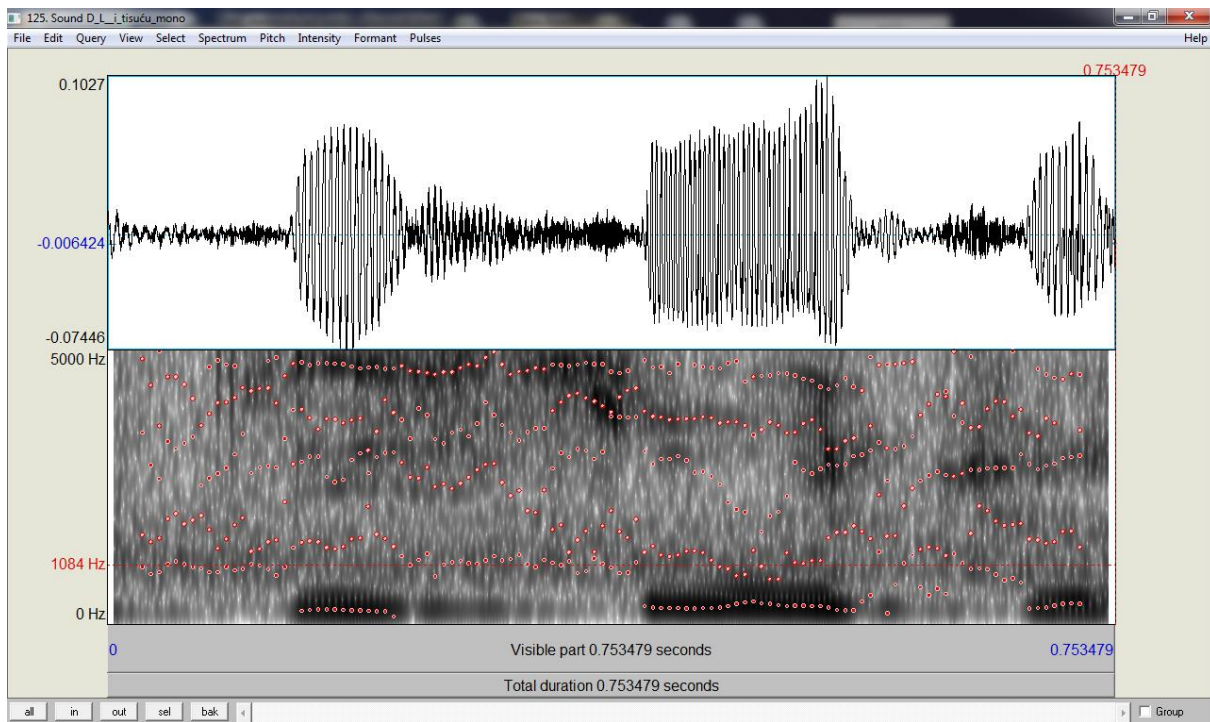
Jedne večeri djevojke su se iz kuće zaputile u grad. Nadale su se lijepom provodu i druženju uz obalu, dok je na nebu sijao mjesec s tisuću sjajnih zvijezda. Obukle su svečane haljine, stavile ogrlice oko vrata i zaputile se u noćni izlazak. Međutim, njihova se očekivanja nisu ispunila jer je jednoj od njih pozlilo. Naime, ustanovilo se da joj je pozlilo zbog trovanja hranom, odnosno zbog trovanja tortom od žumanjaka i bjelanjaka, no nijedna druga od njih, na svu sreću, nije imala sličnih problema.

Oboljela djevojka brzo se oporavila i zaboravila na doživljene probleme pokazujući pritom koliki je optimist. Za nju to nije bio veliki šok koliki je bio za njezine zabrinute sestre. Odmah je skočila na noge i bila spremna za nove ljetne avanture.

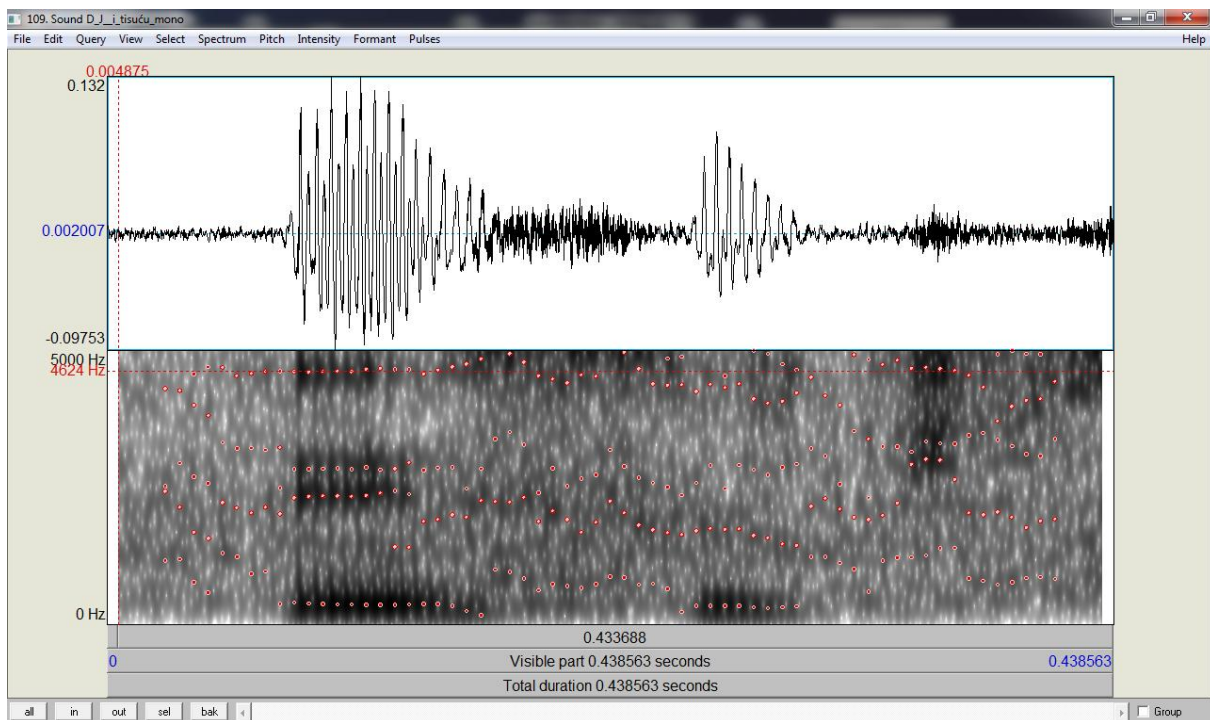
Djevojke su sljedeće večeri odlučile otići na koncert, no od silnih koncerata, koji su se nudili te večeri, jedva su izabrale jedan. Na koncertu su srele nekoliko studenata tamošnjega fakulteta i preko njih su došle i do jedne vesele grupe mladih uličnih svirača koji su bili organizatori zabave i s kojima su se zabavljale do dugo u noć.

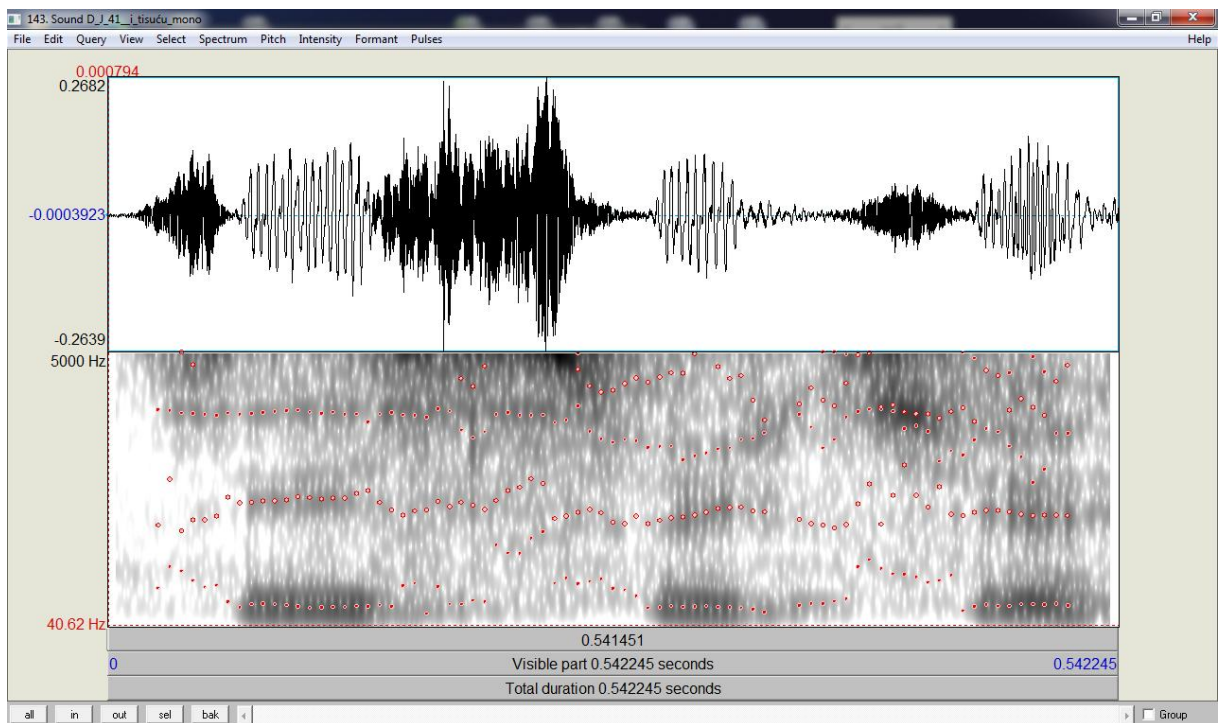
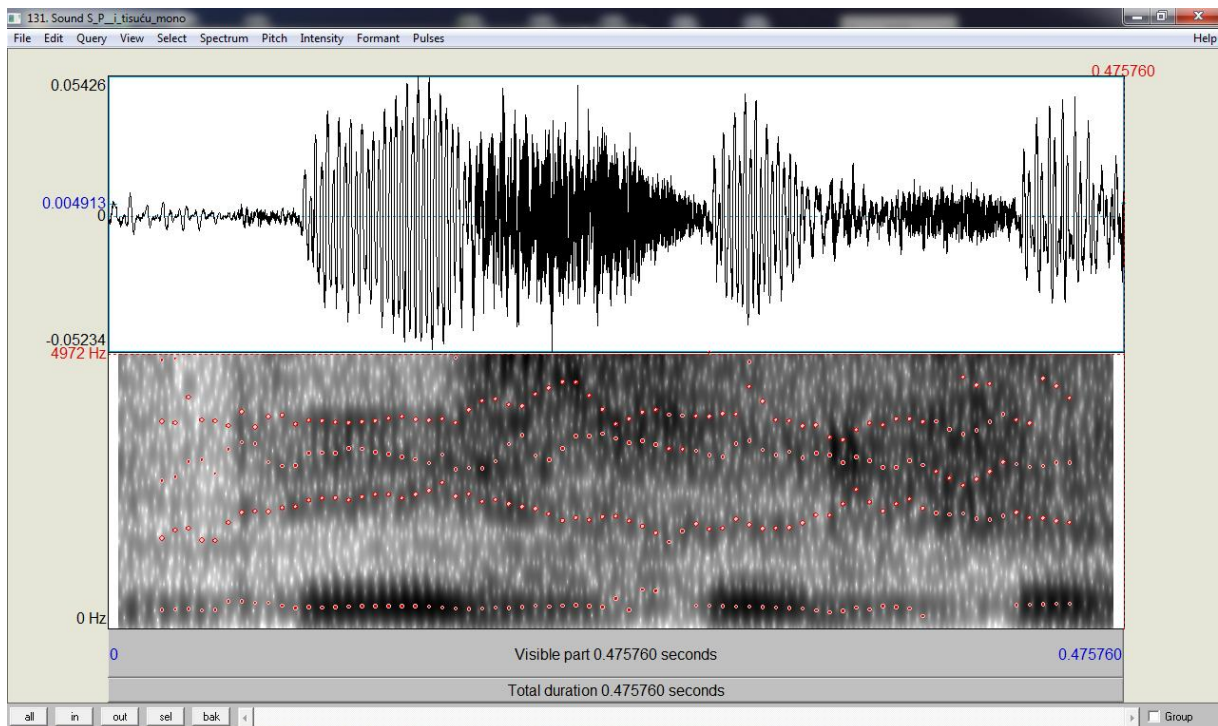
Prilog 2. Sonogrami vokala /i/ u riječi 'tisuću' ispitanica eksperimentalne skupine (redosljedom A. P., G. Š. i D. L. u nastavku rada)

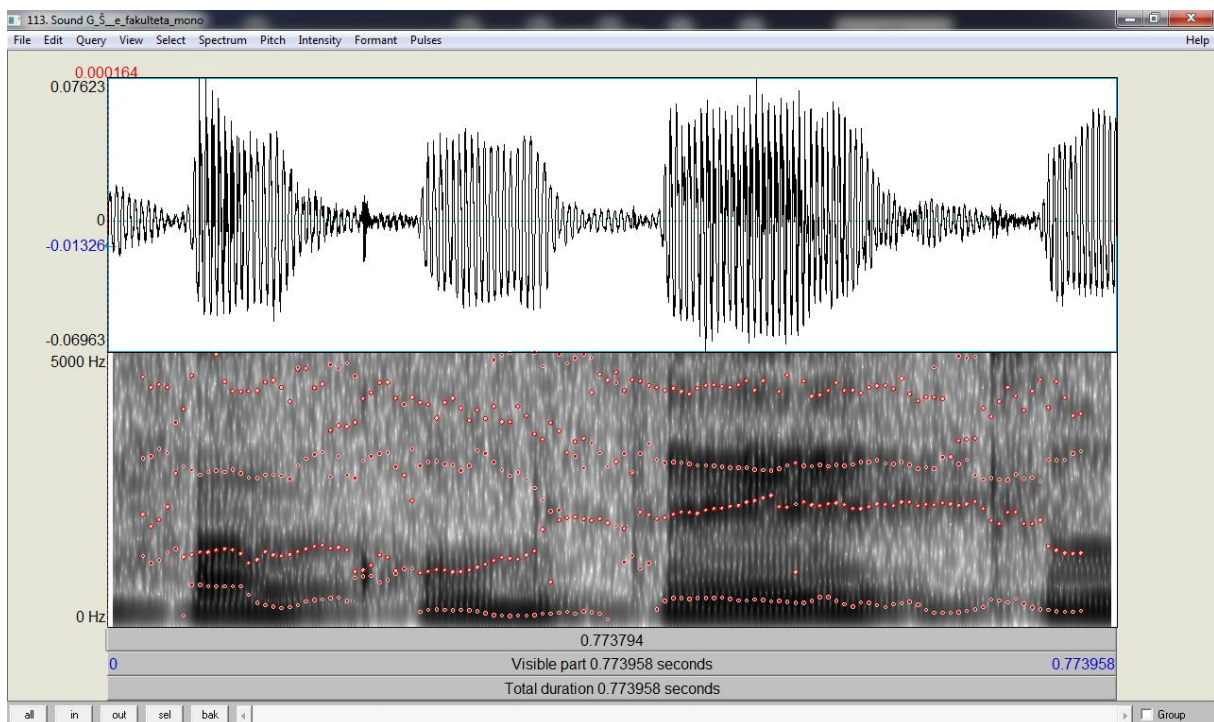
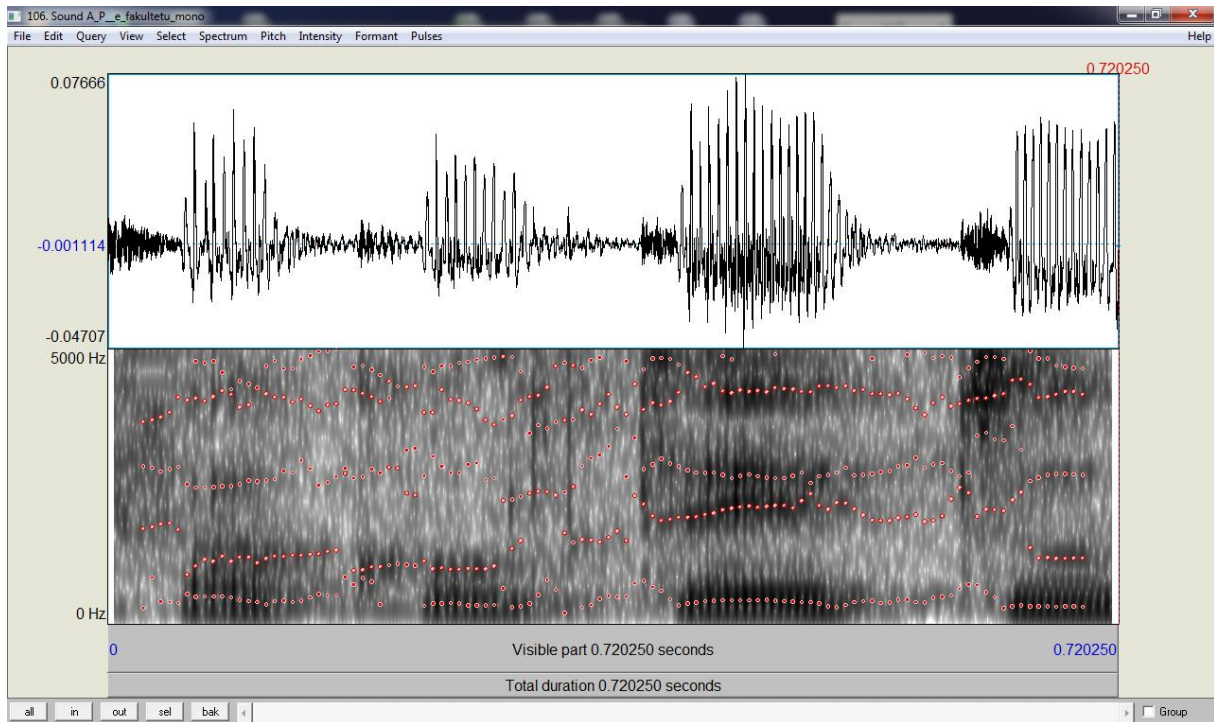

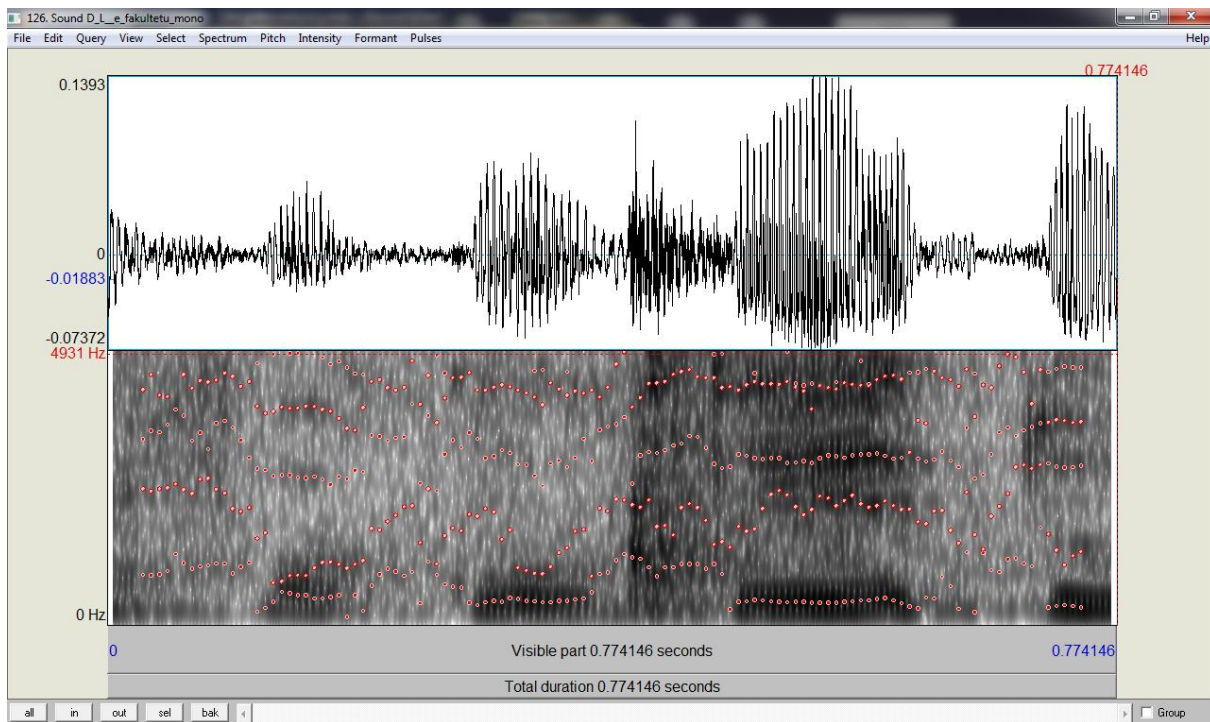
Prilog 3. Sonogrami vokala /i/ u riječi 'tisuću' ispitanica kontrolne skupine (redosljedom D. J., S. P. i D. J. kroz cijeli rad)

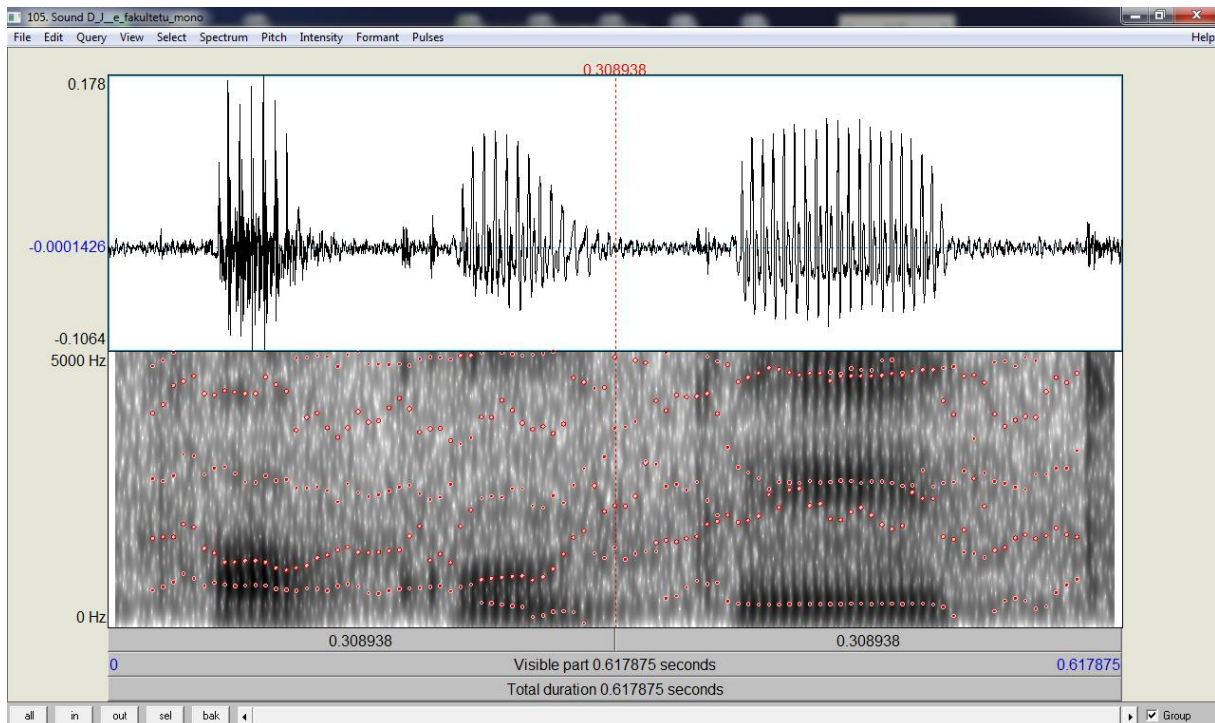

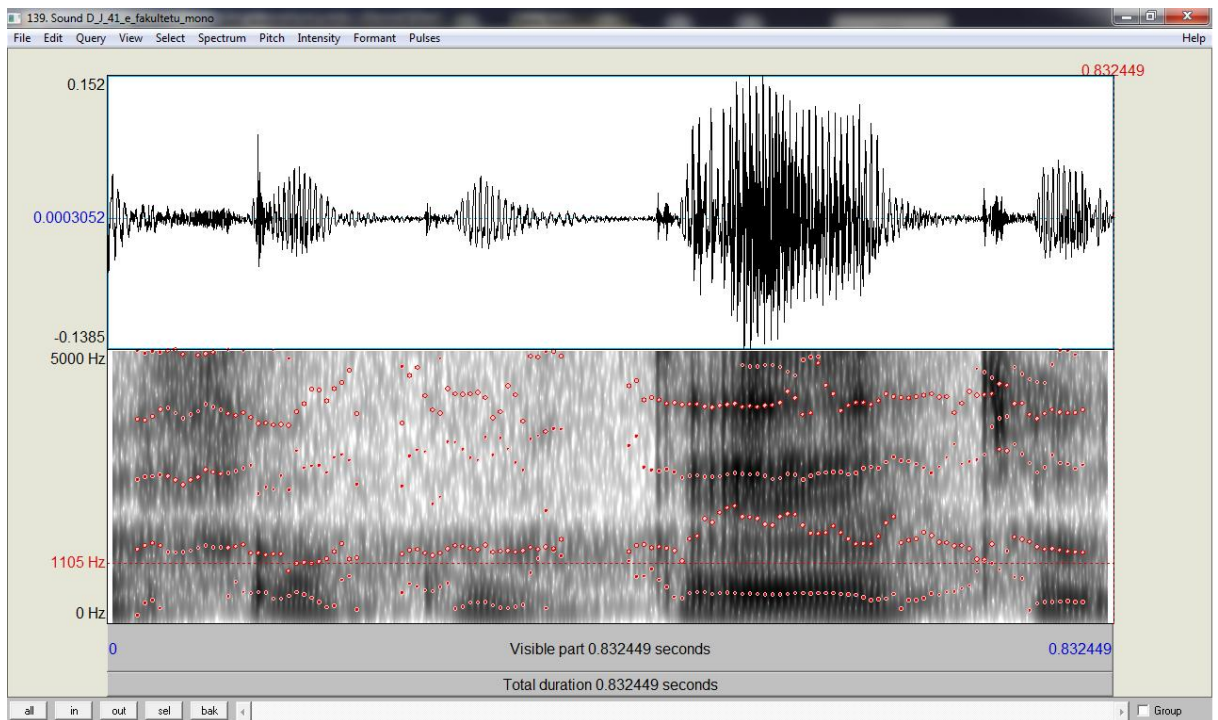
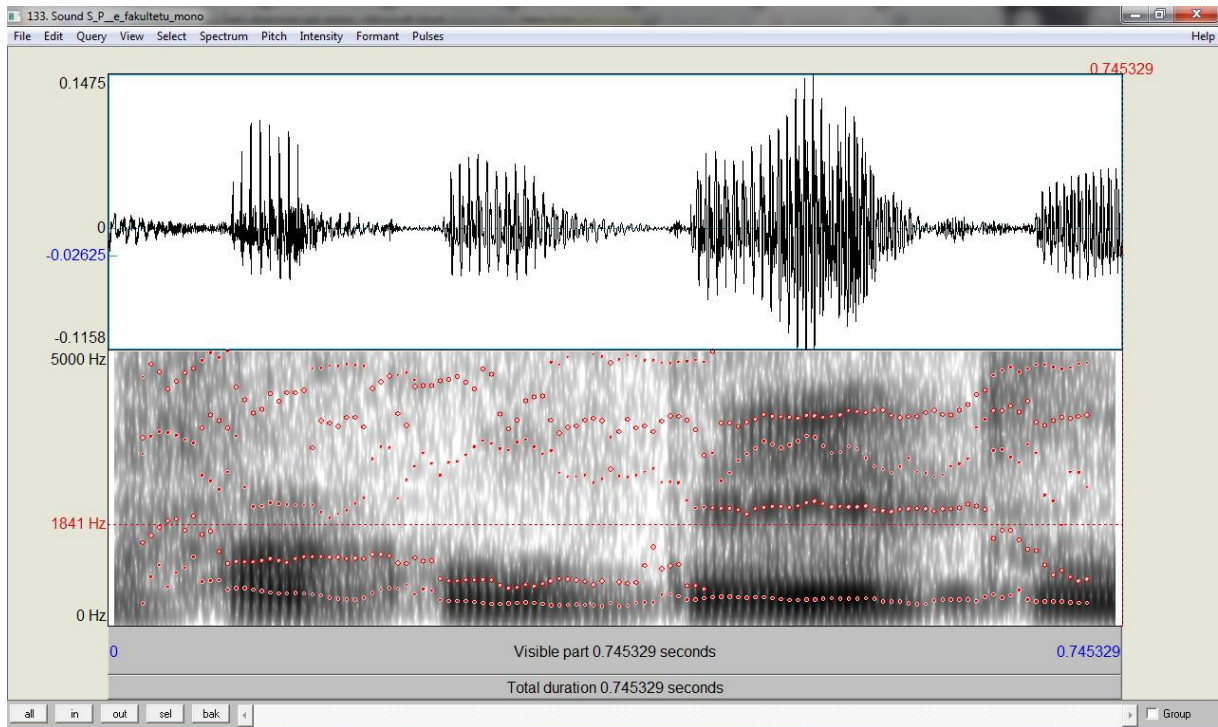
Prilog 4. Sonogrami vokala /e/ u riječi 'fakulteta' ispitanica eksperimentalne skupine

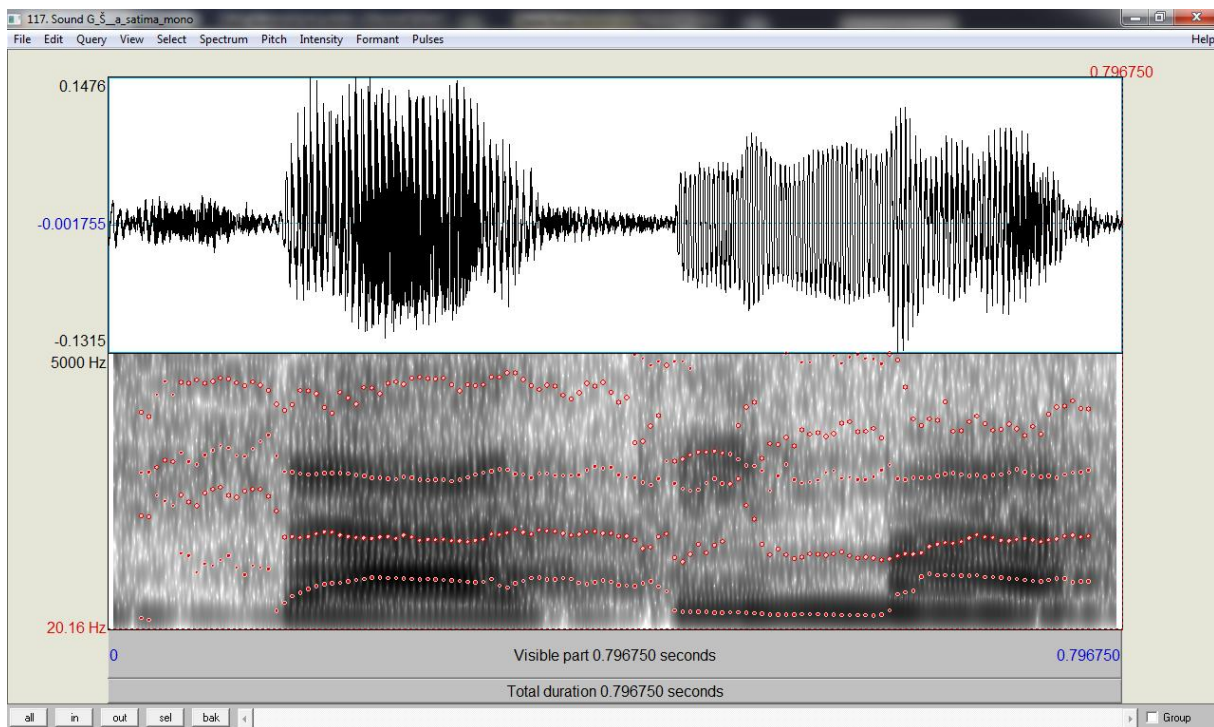
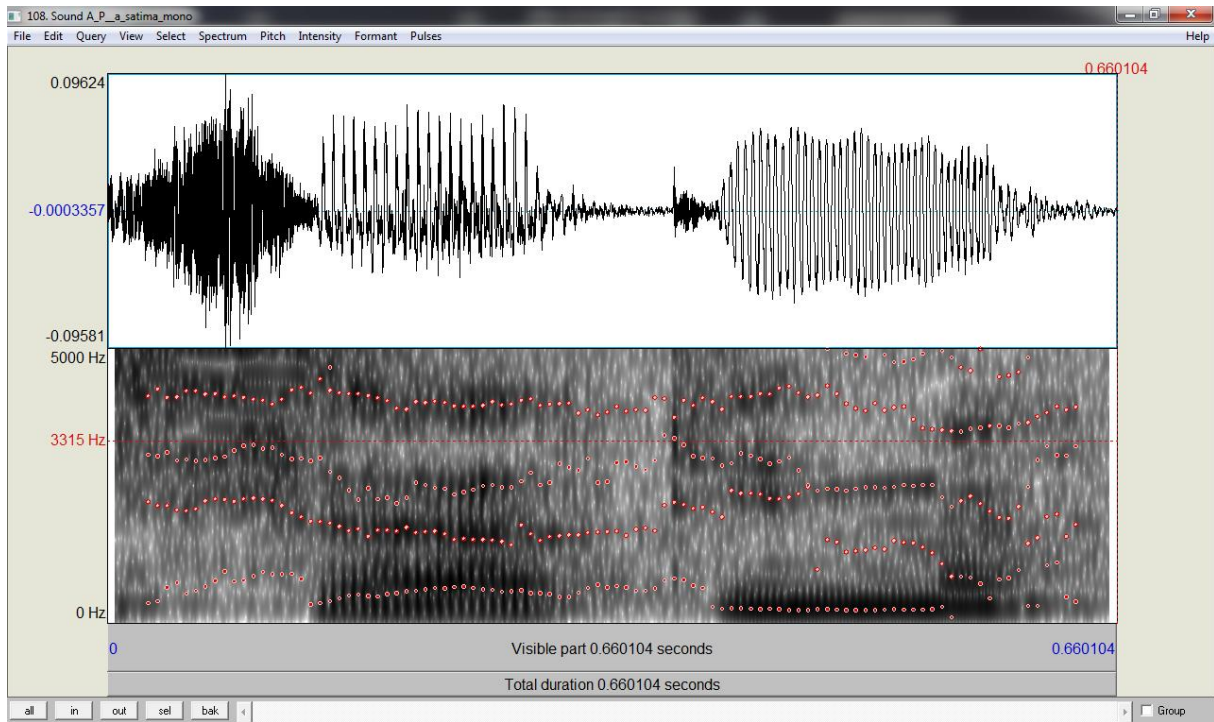

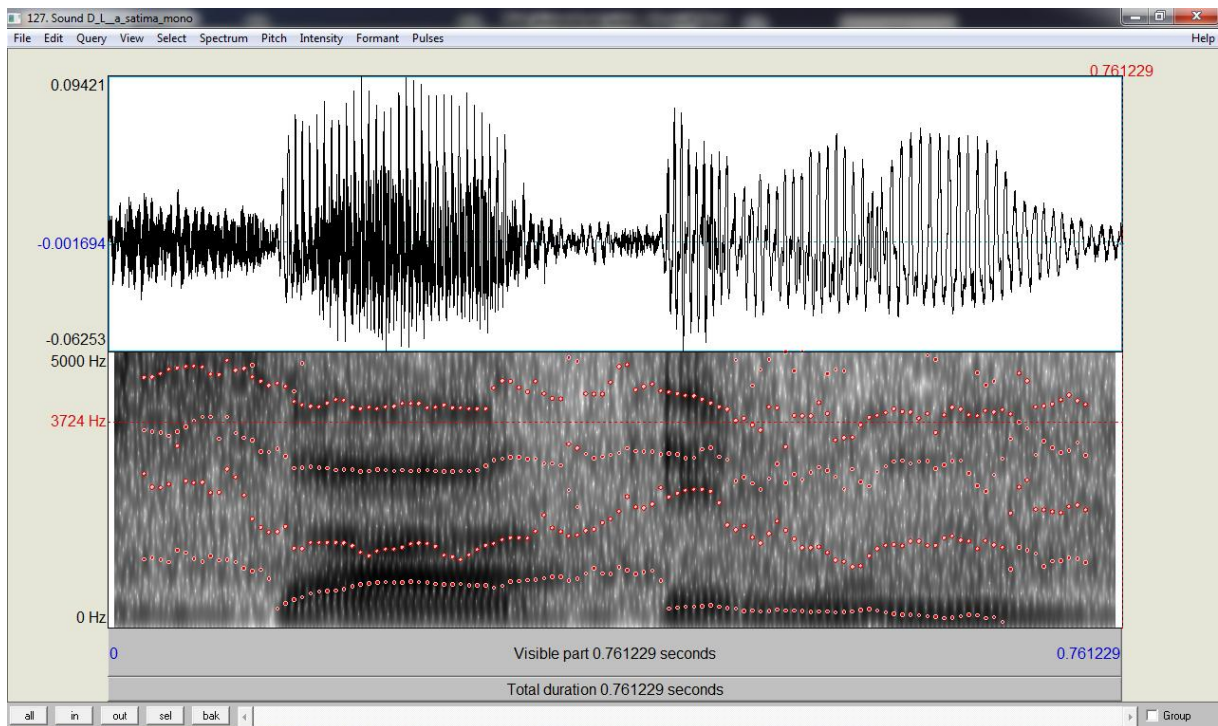
Prilog 5. Sonogrami vokala /e/ u riječi 'fakulteta' ispitanica kontrolne skupine

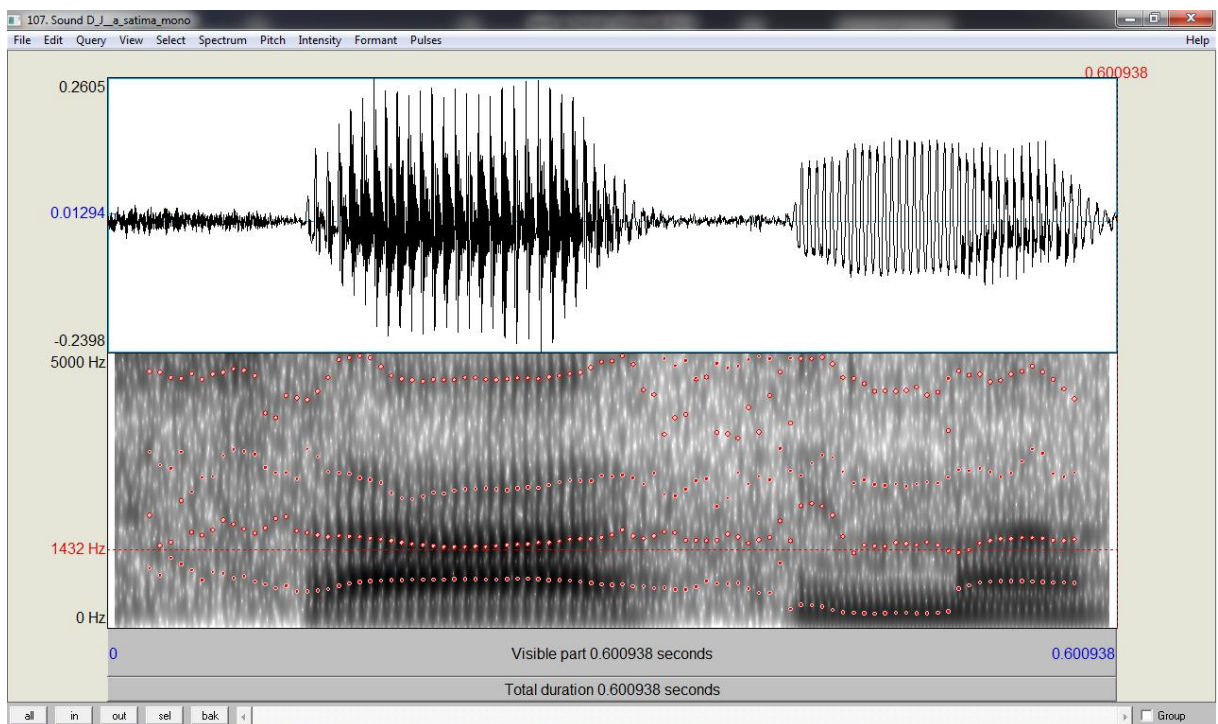

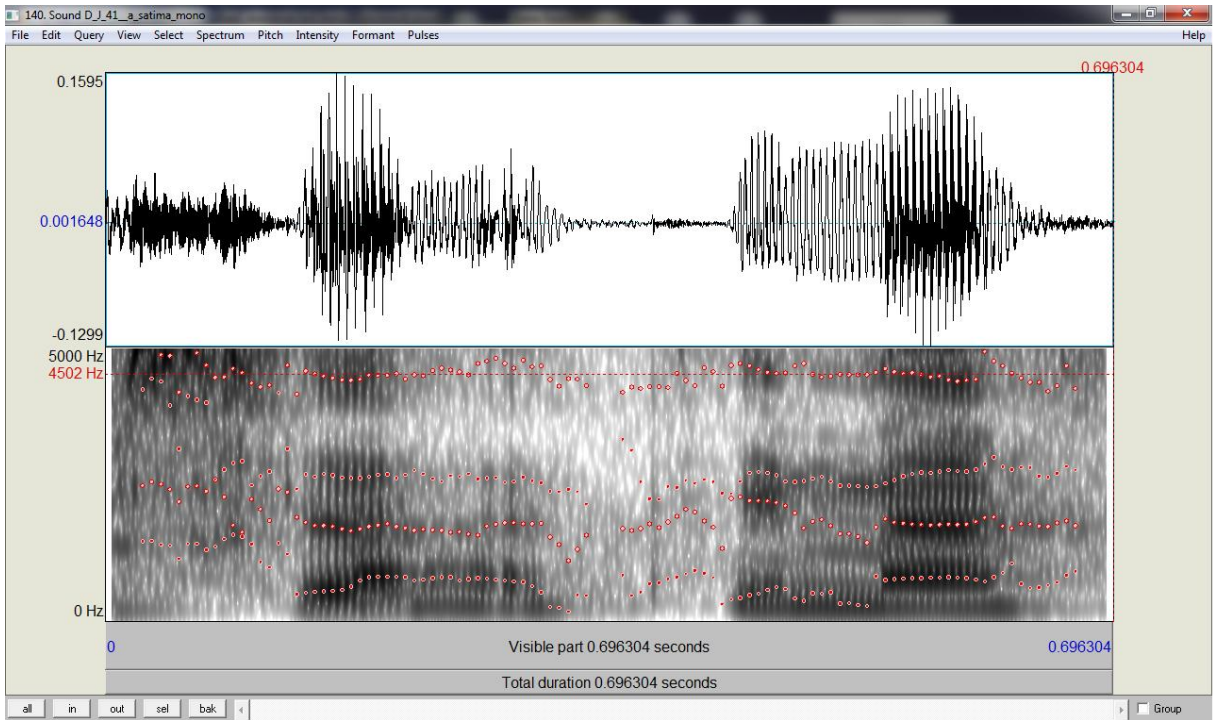
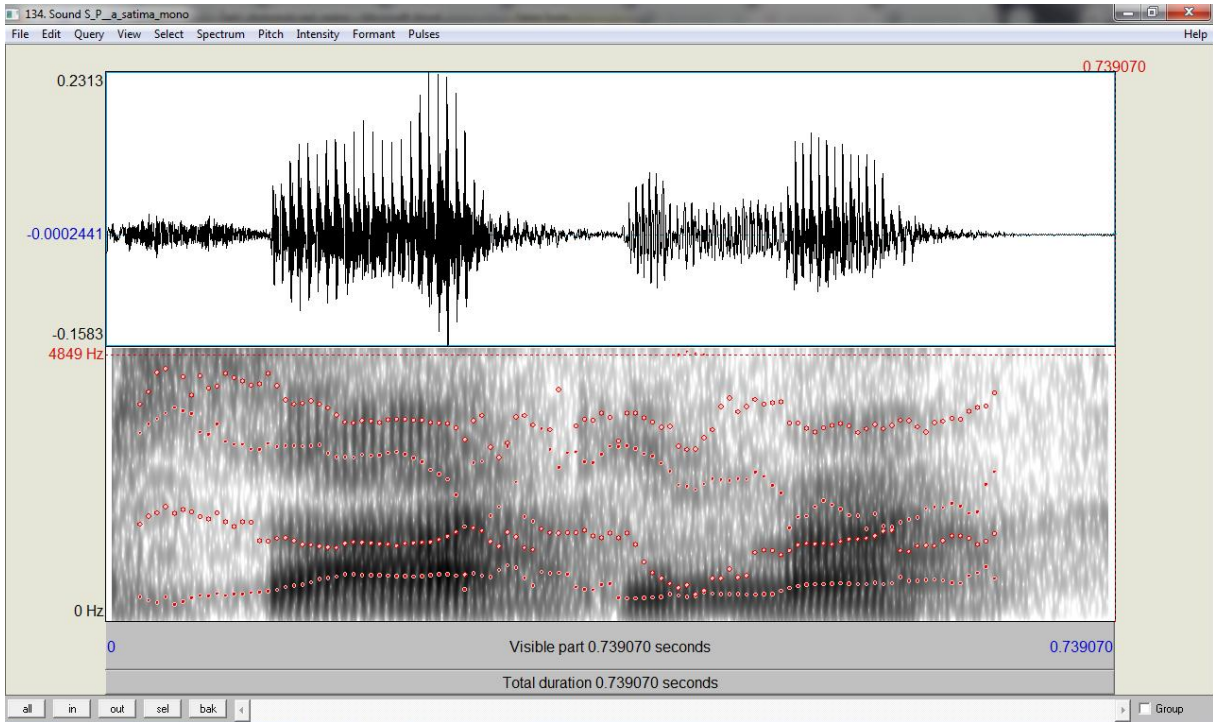
Prilog 6. Sonogrami vokala /a/ u riječi 'satima' ispitanica eksperimentalne skupine

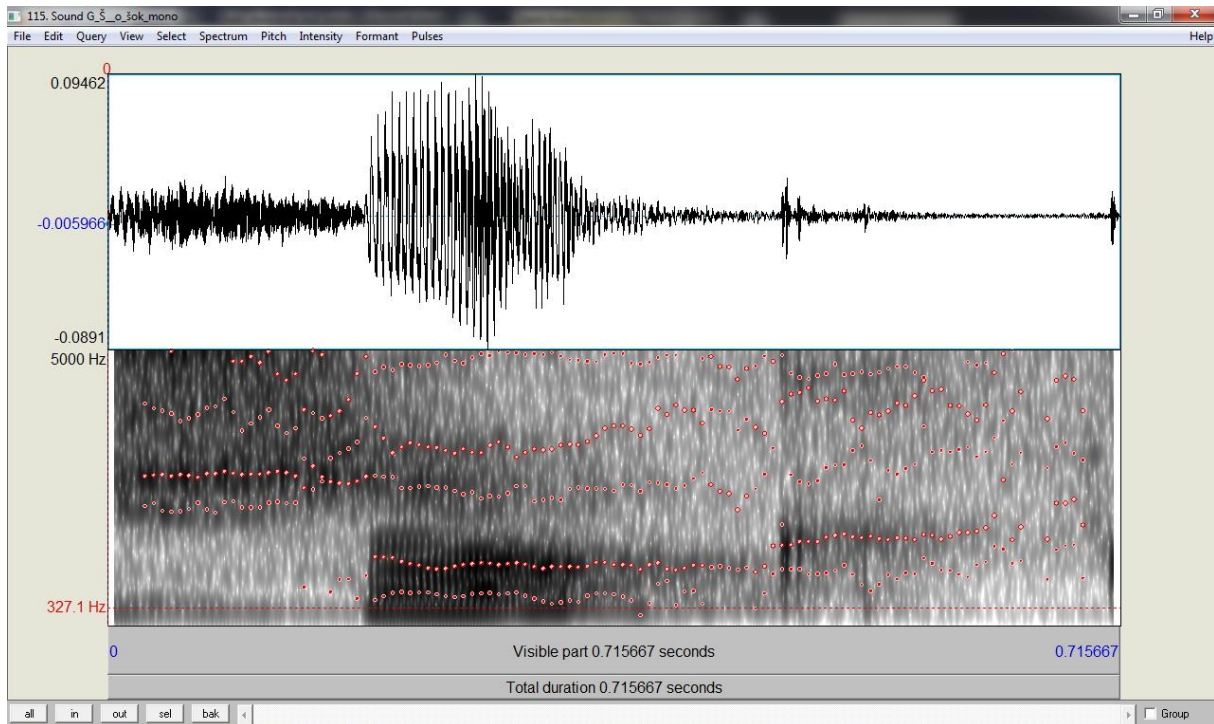
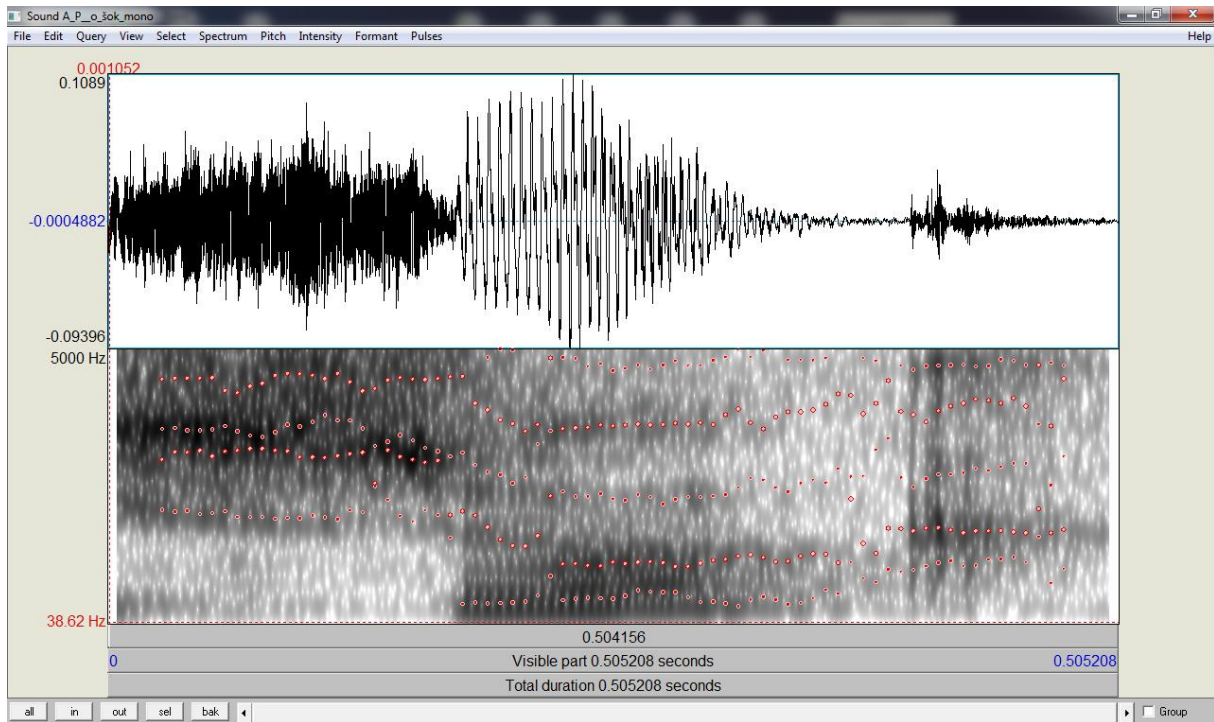

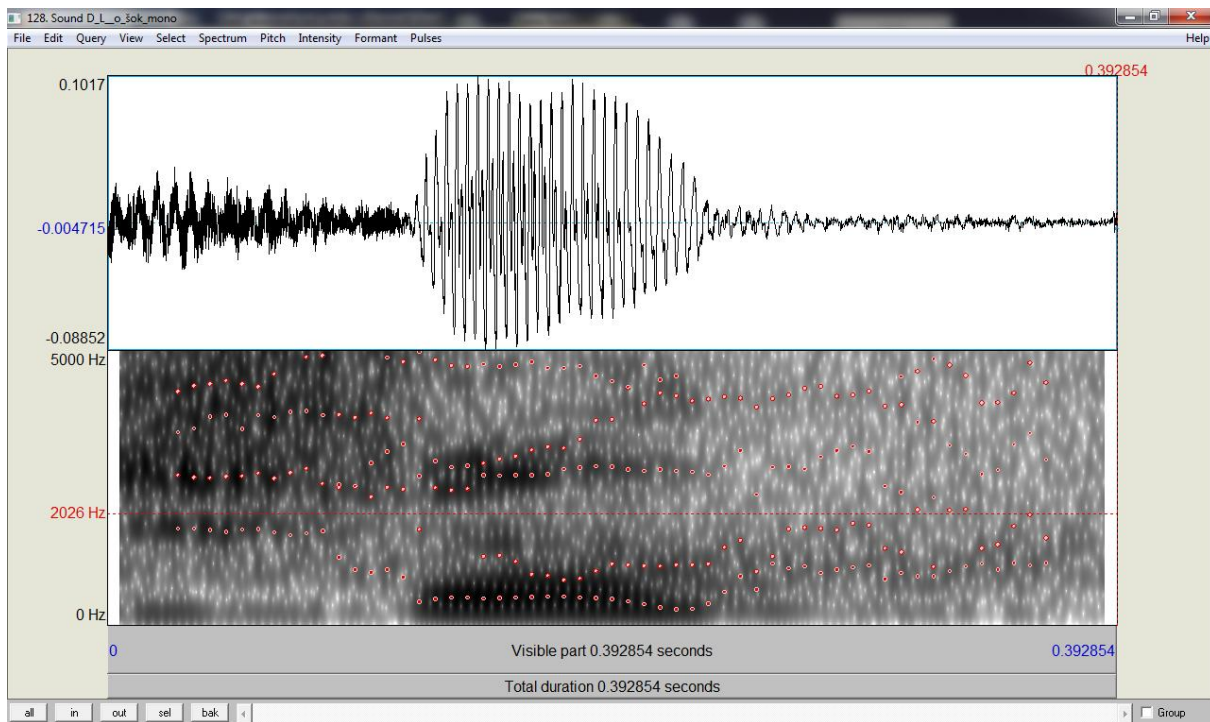
Prilog 7. Sonogrami vokala /a/ u riječi 'satima' ispitanica kontrolne skupine

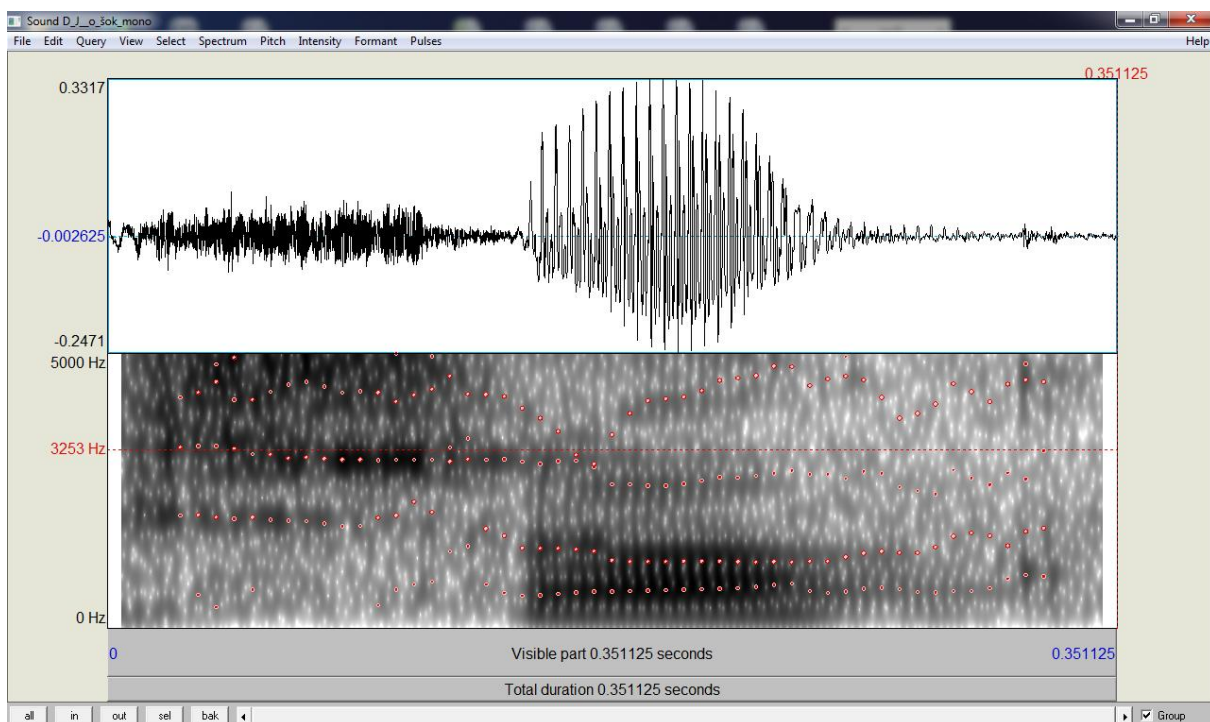

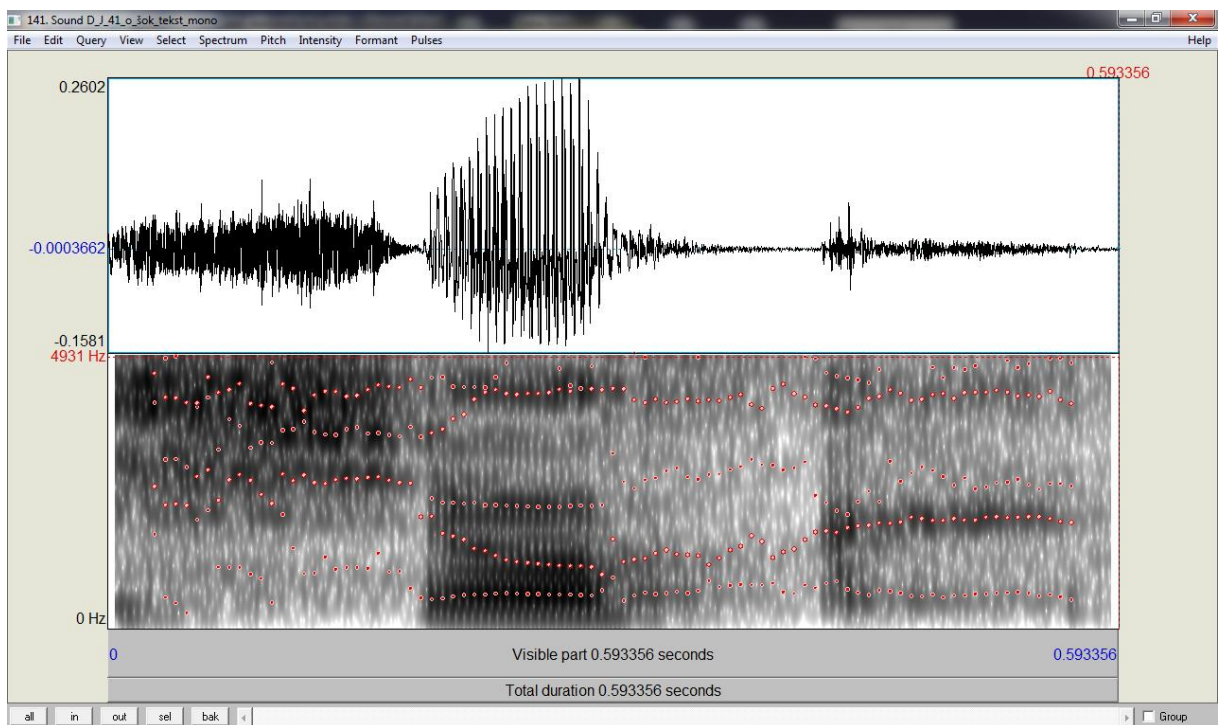
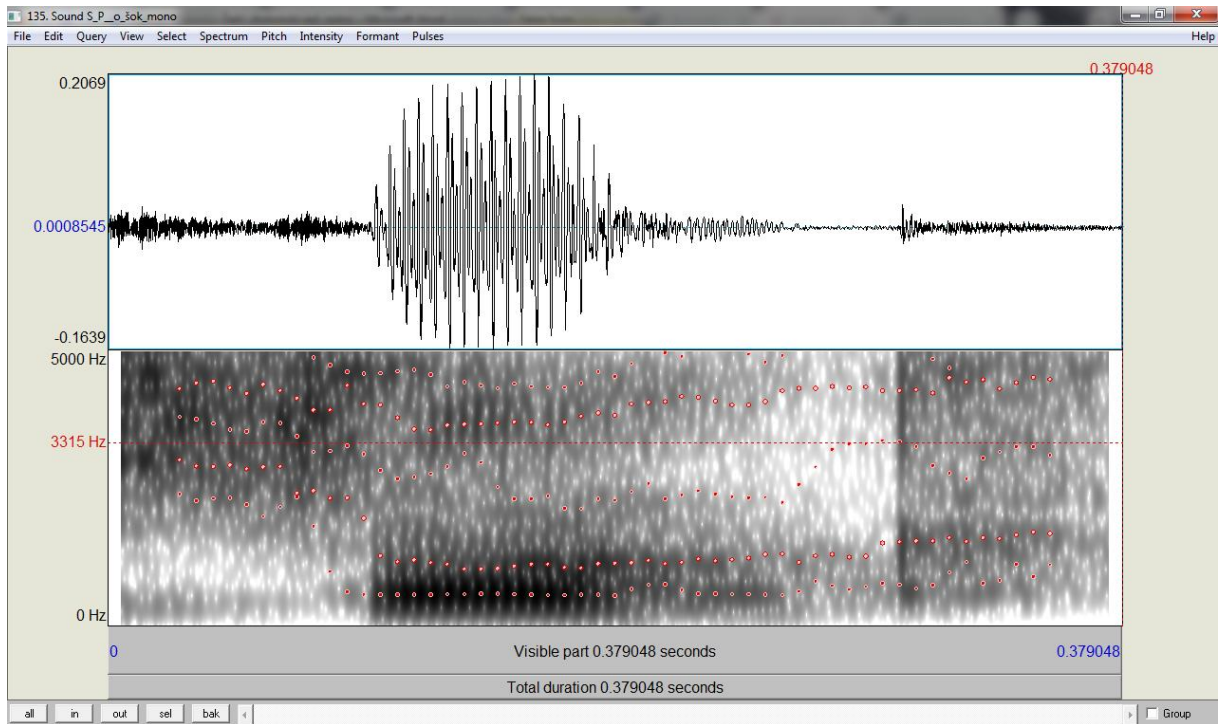
Prilog 8. Sonogrami vokala /o/ u riječi 'šok' ispitanica eksperimentalne skupine

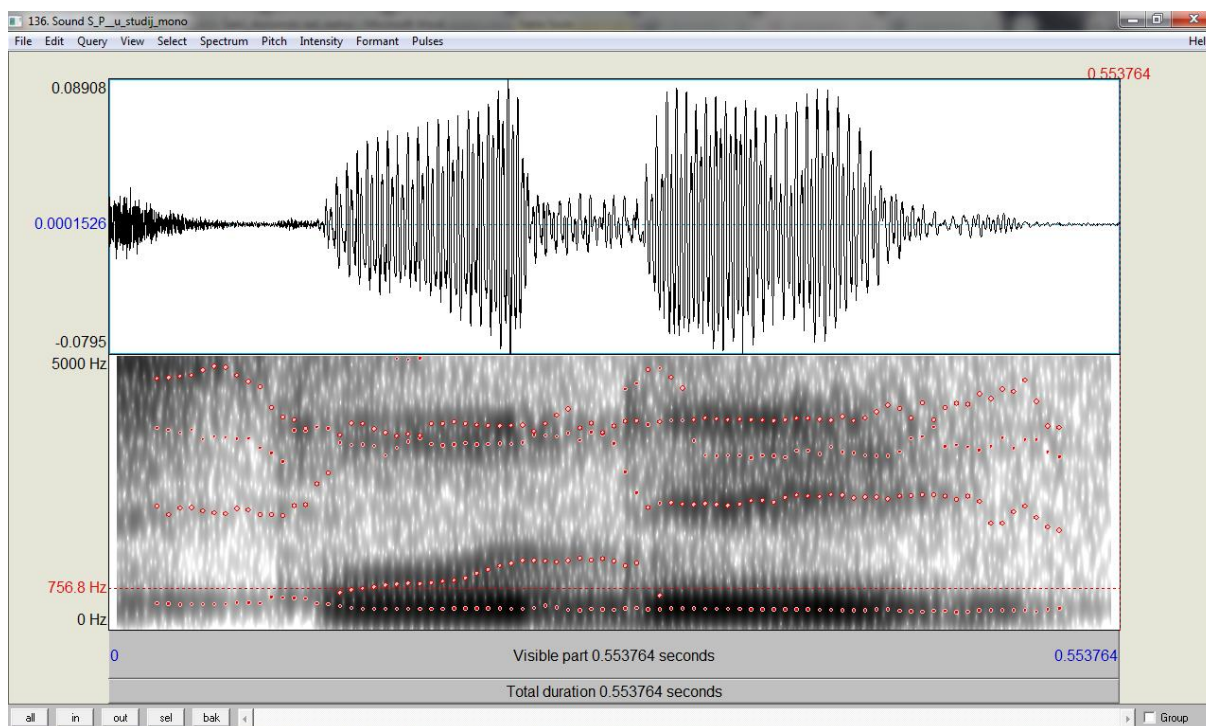
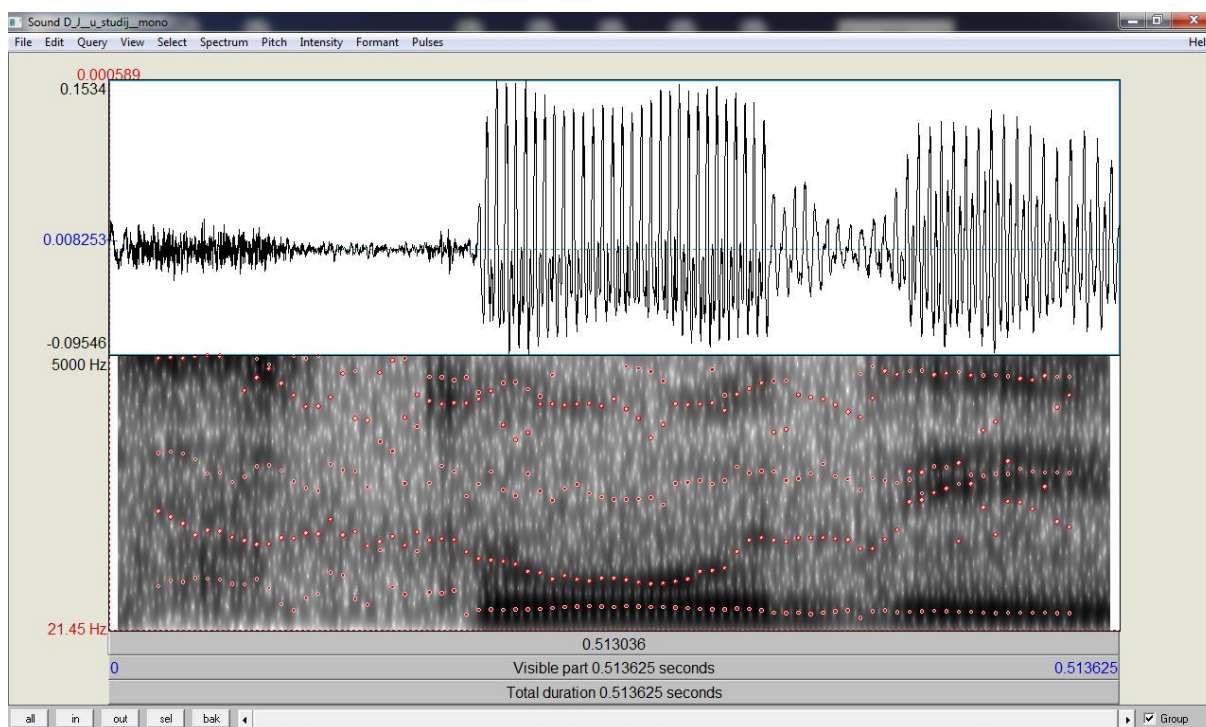

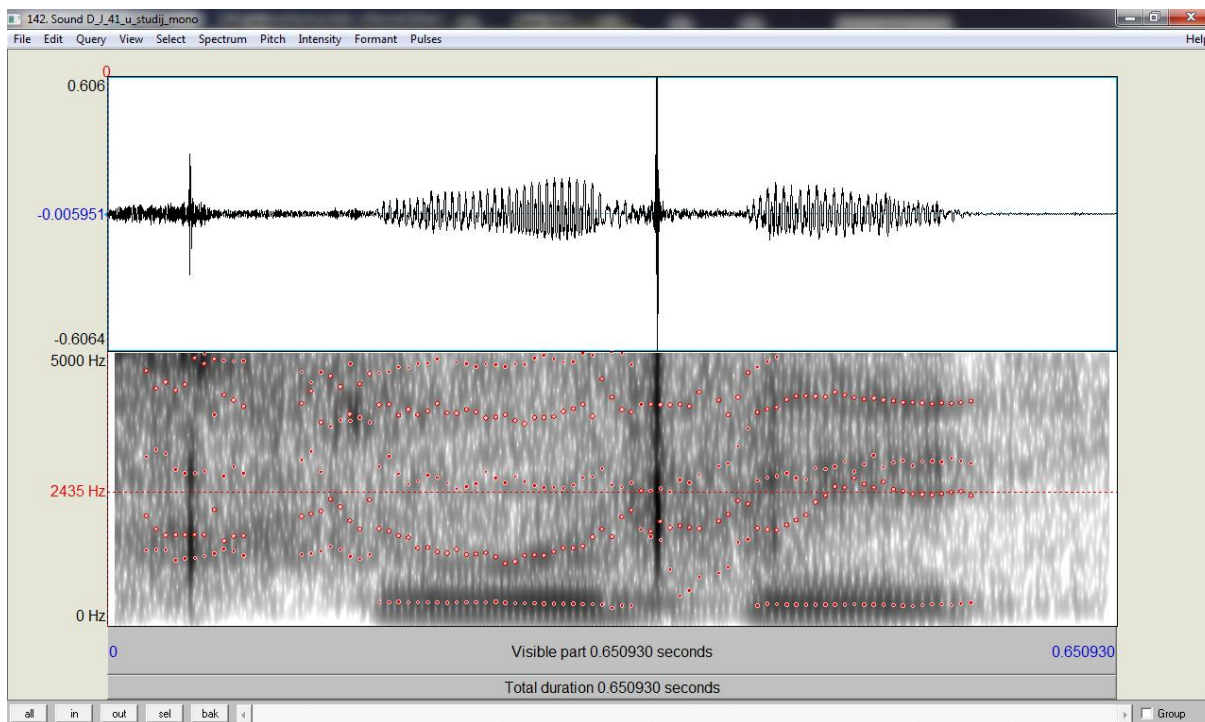
Prilog 9. Sonogrami vokala /o/ u riječi 'šok' ispitanica kontrolne skupine

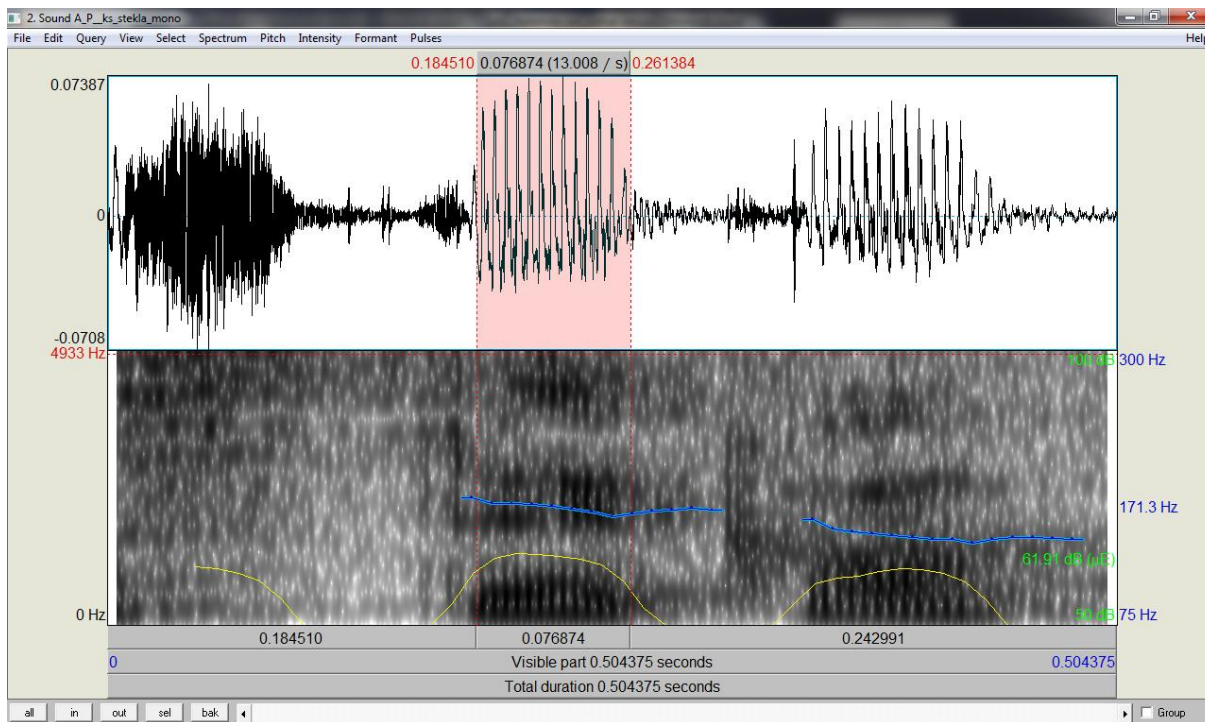

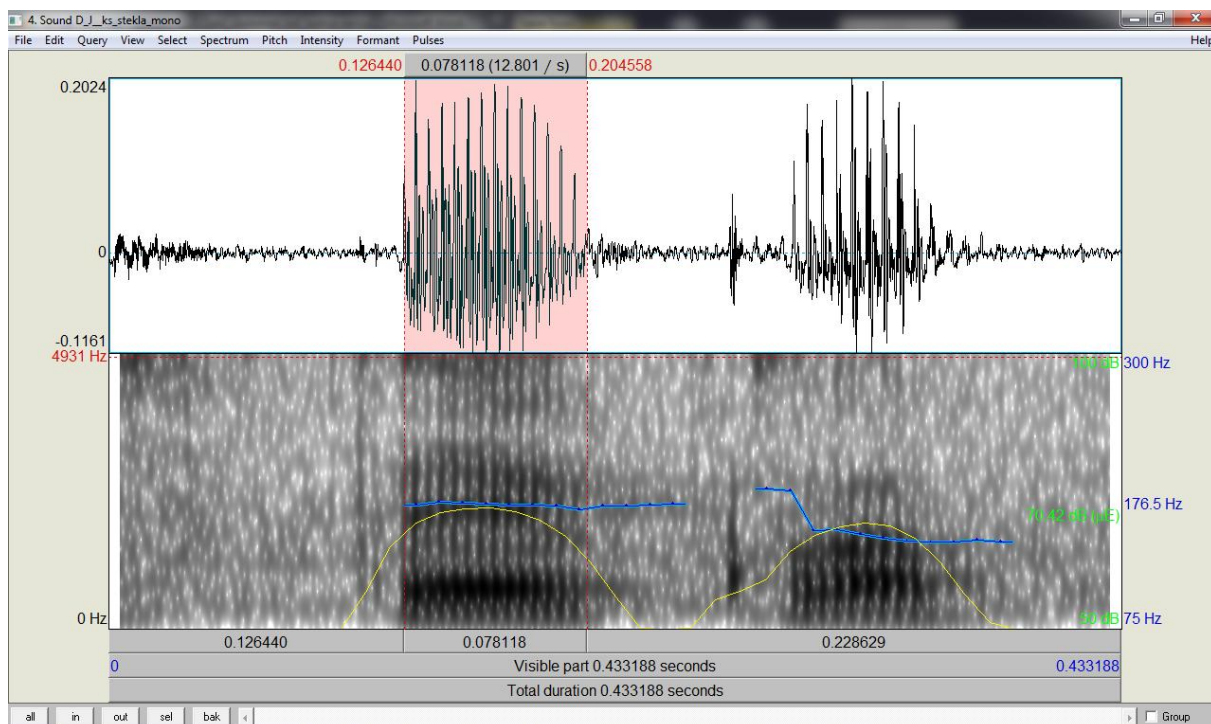
Prilog 10. Sonogrami vokala /u/ u riječi 'studij' ispitanica eksperimentalne skupine

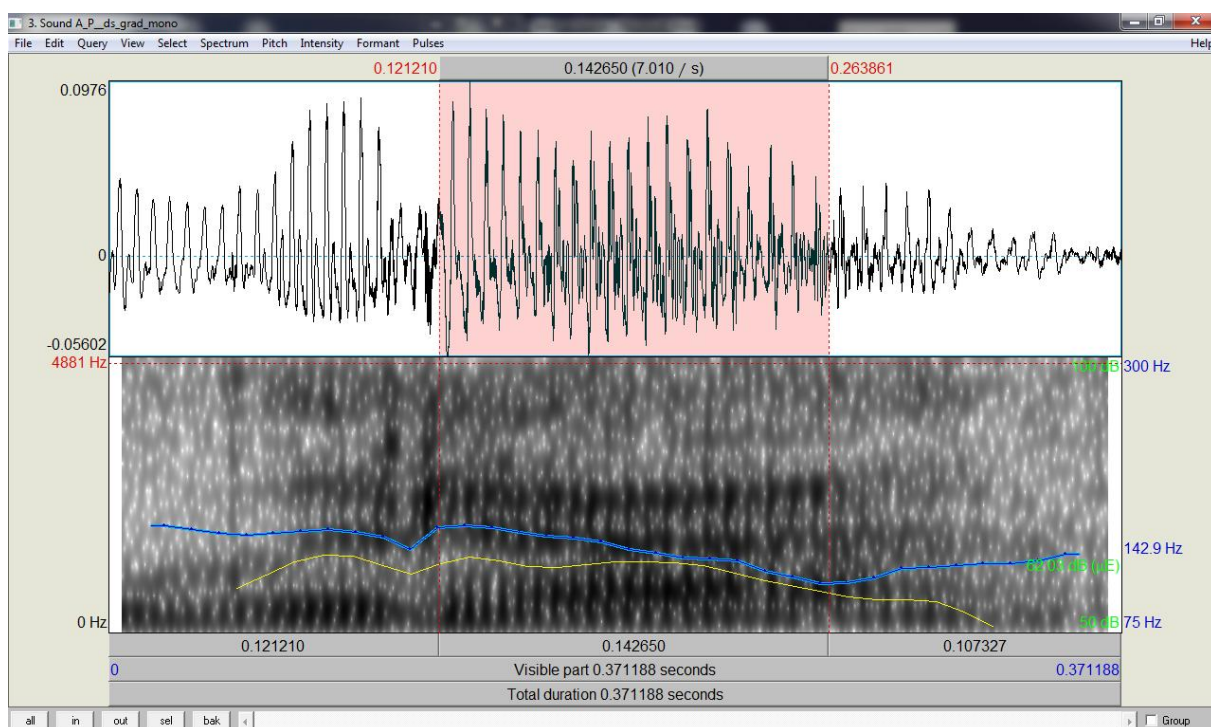

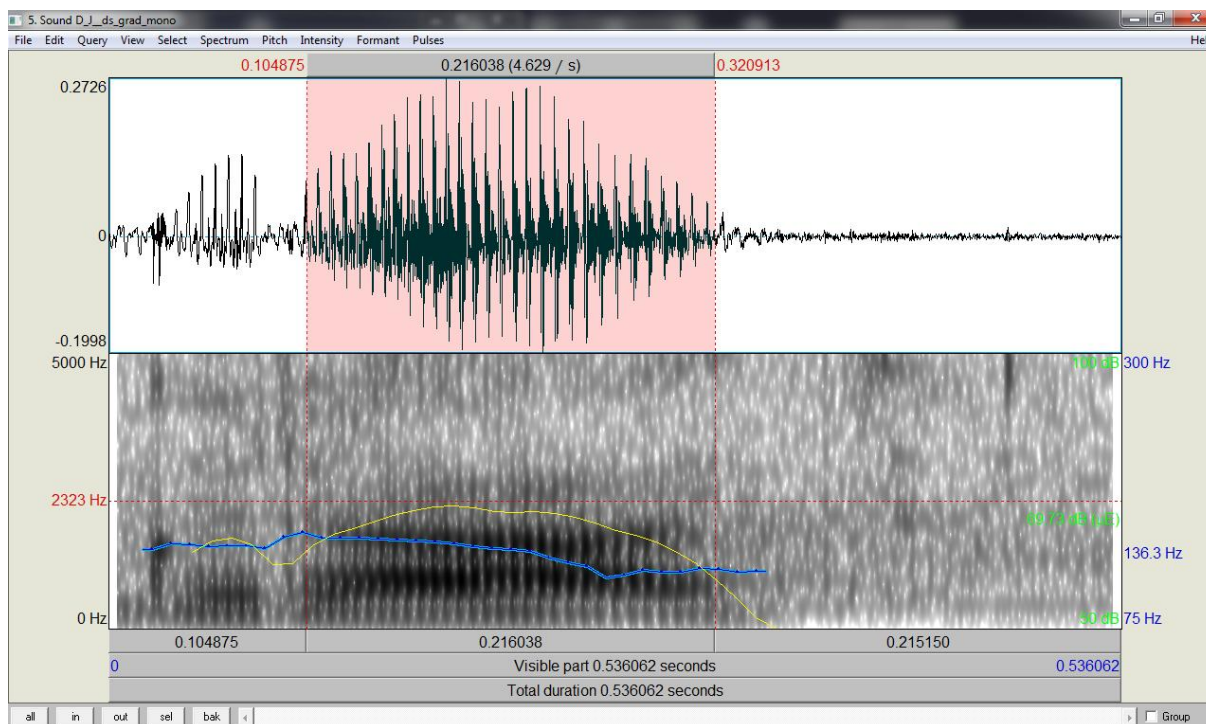
Prilog 11. Sonogrami vokala s kratkosilaznim naglasakom u riječi 'stekla' ispitanica A. P. i D. J.

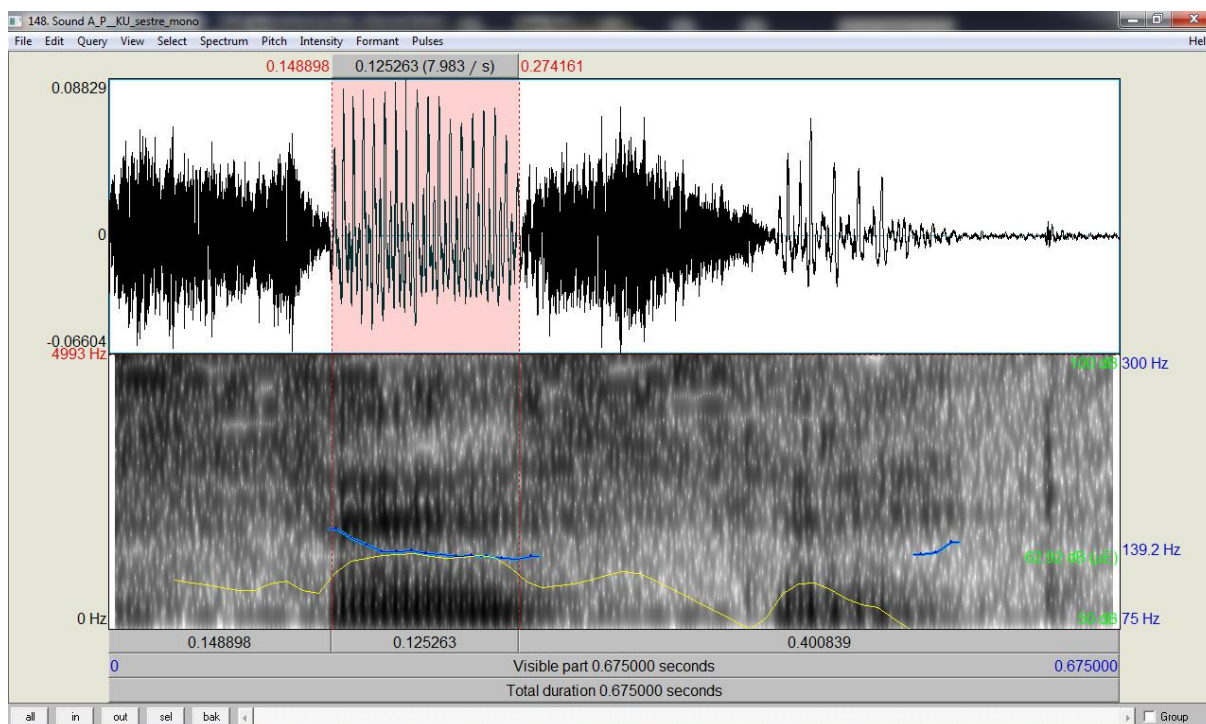

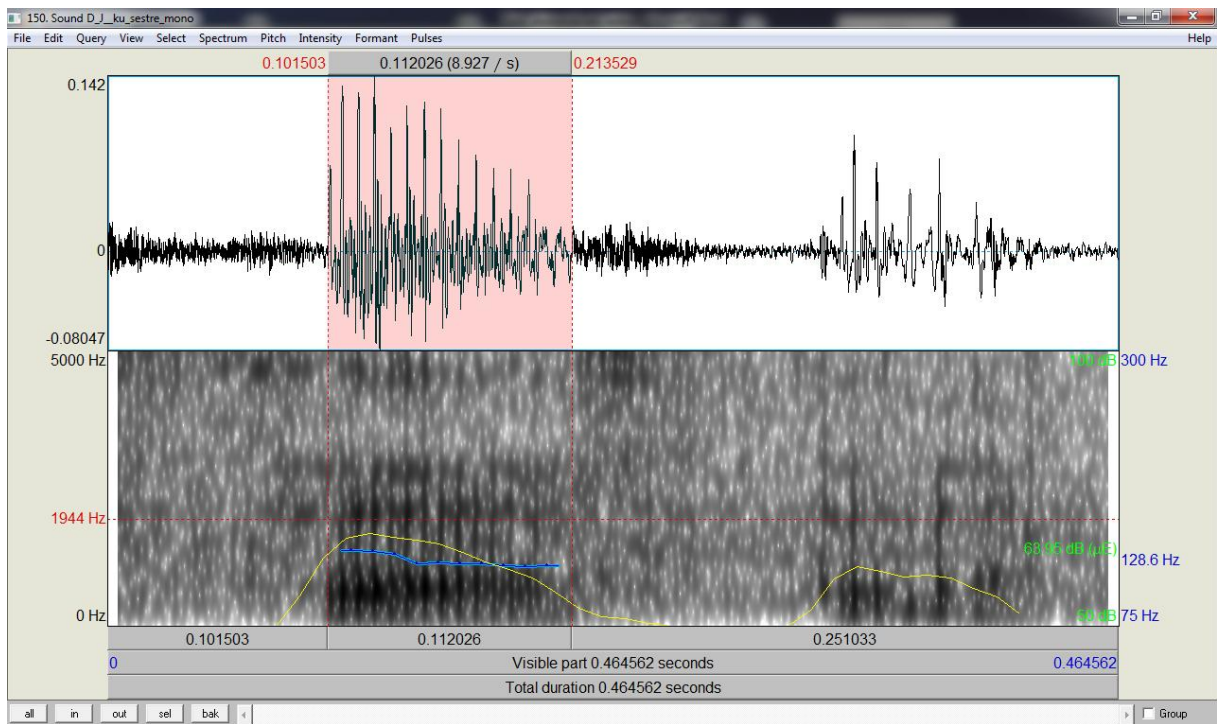
Prilog 12. Sonogrami vokala s dugosilaznim naglaskom u riječi 'grad' ispitanica A. P. i D. J.

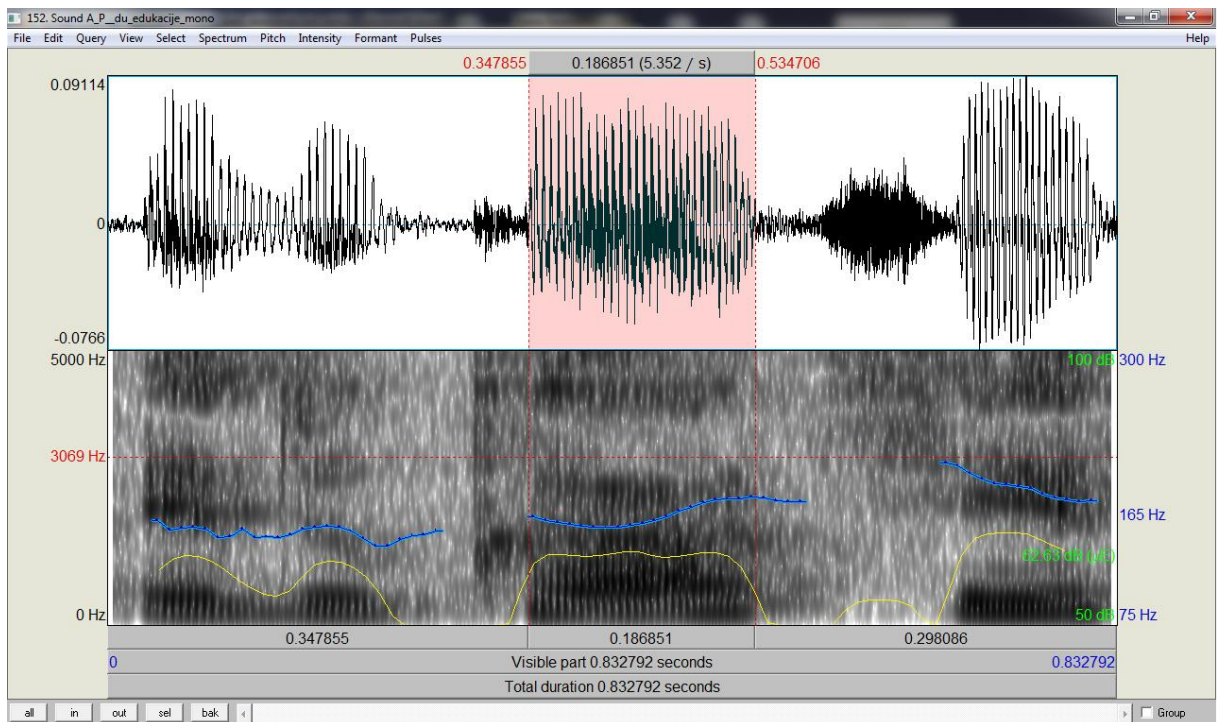

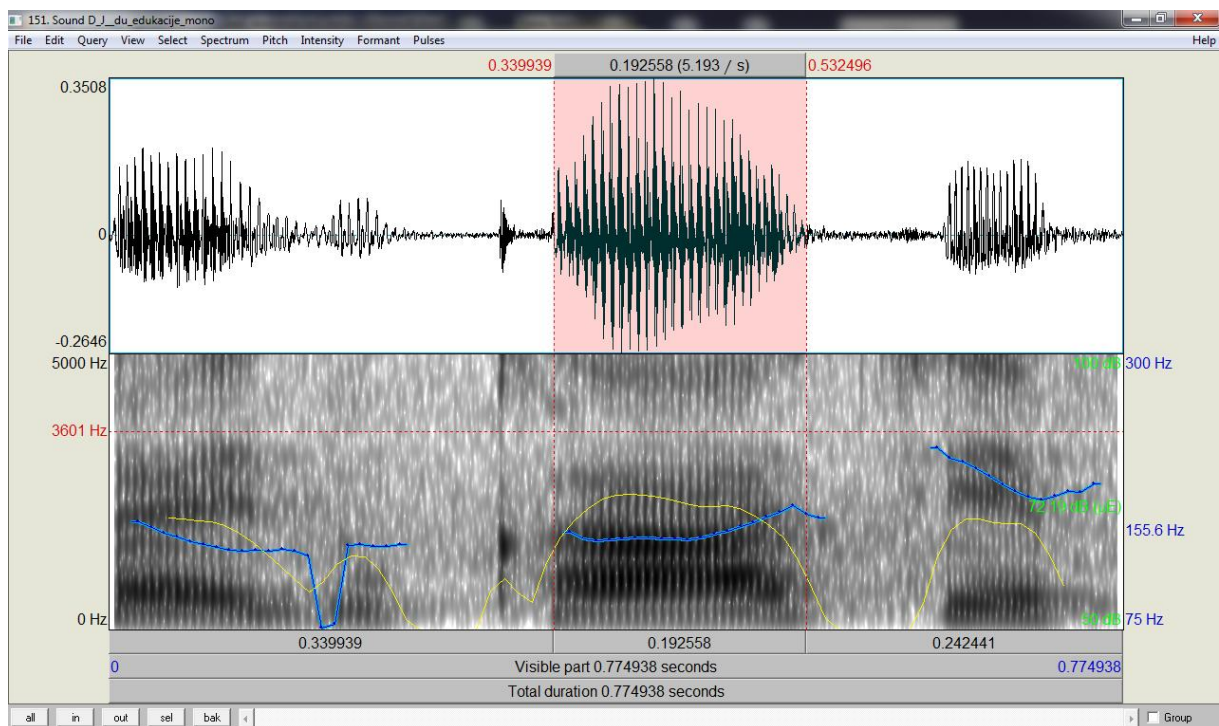
Prilog 13. Sonogrami vokala s kratkouzlaznim naglaskom u riječi 'sestre' ispitanica A.P. i D. J.

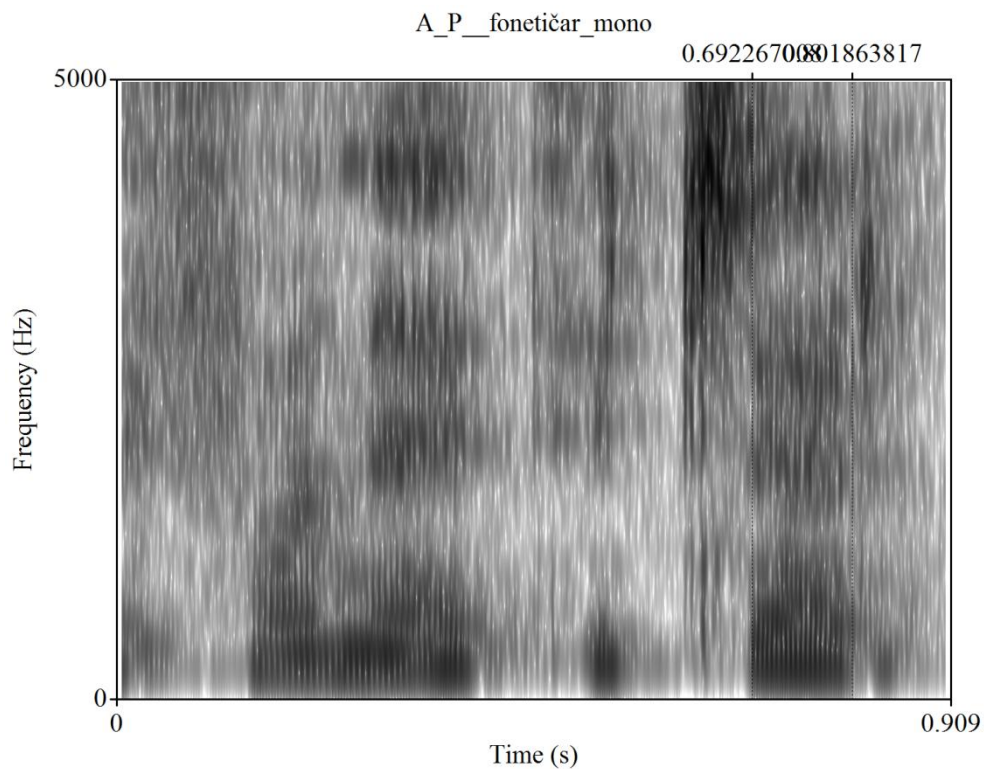

Prilog 14. Sonogrami vokala s dugouzlaznim naglaskom u riječi 'edukacije' ispitanica A. P. i D. J.

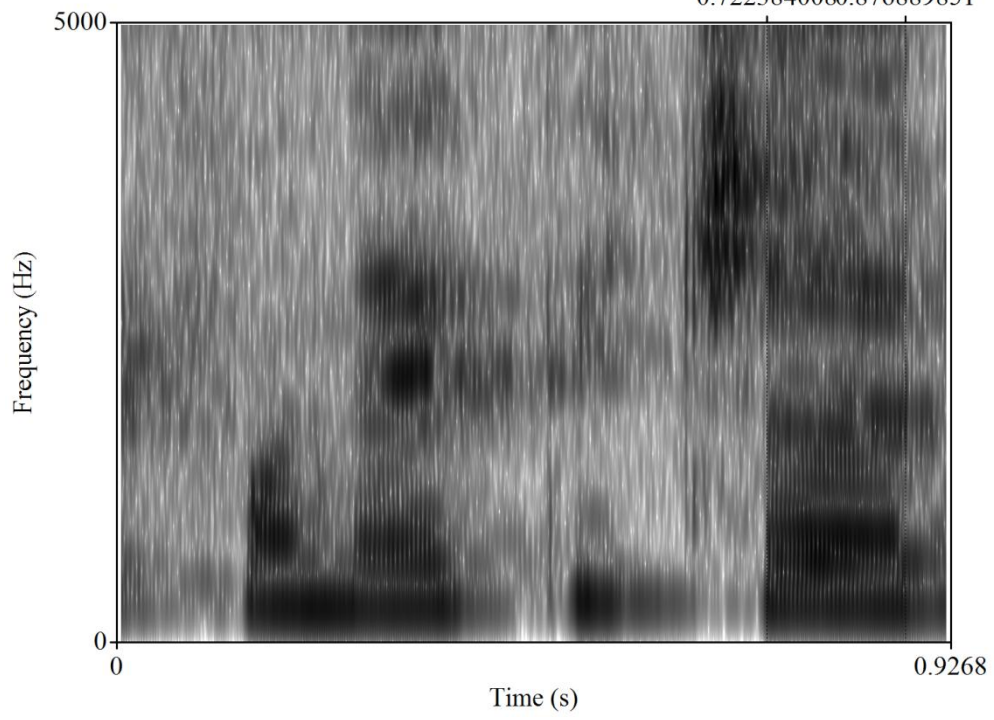

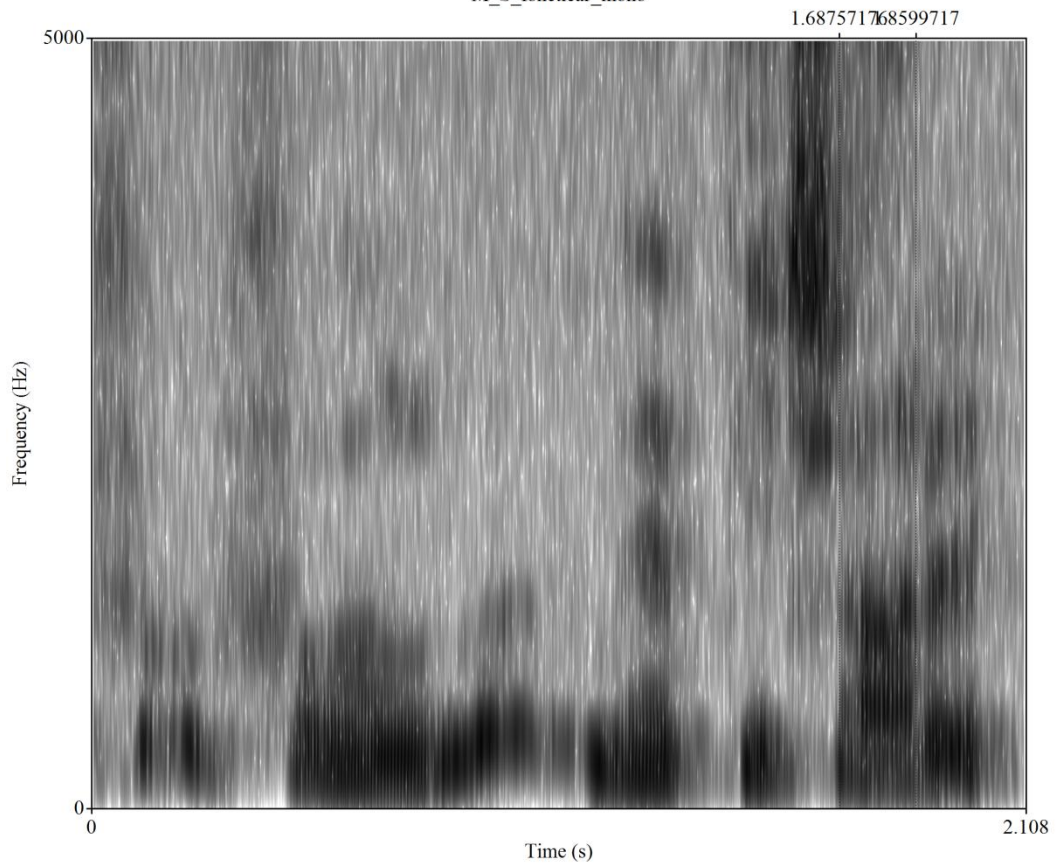
Prilog 15. Sonogrami vokala pod znanoglasnom dužinom u riječi fonetičar ispitanika eksperimentalne skupine (redosljedom: A.P., G. Š., M. Š., D. L. u nastavku rada)

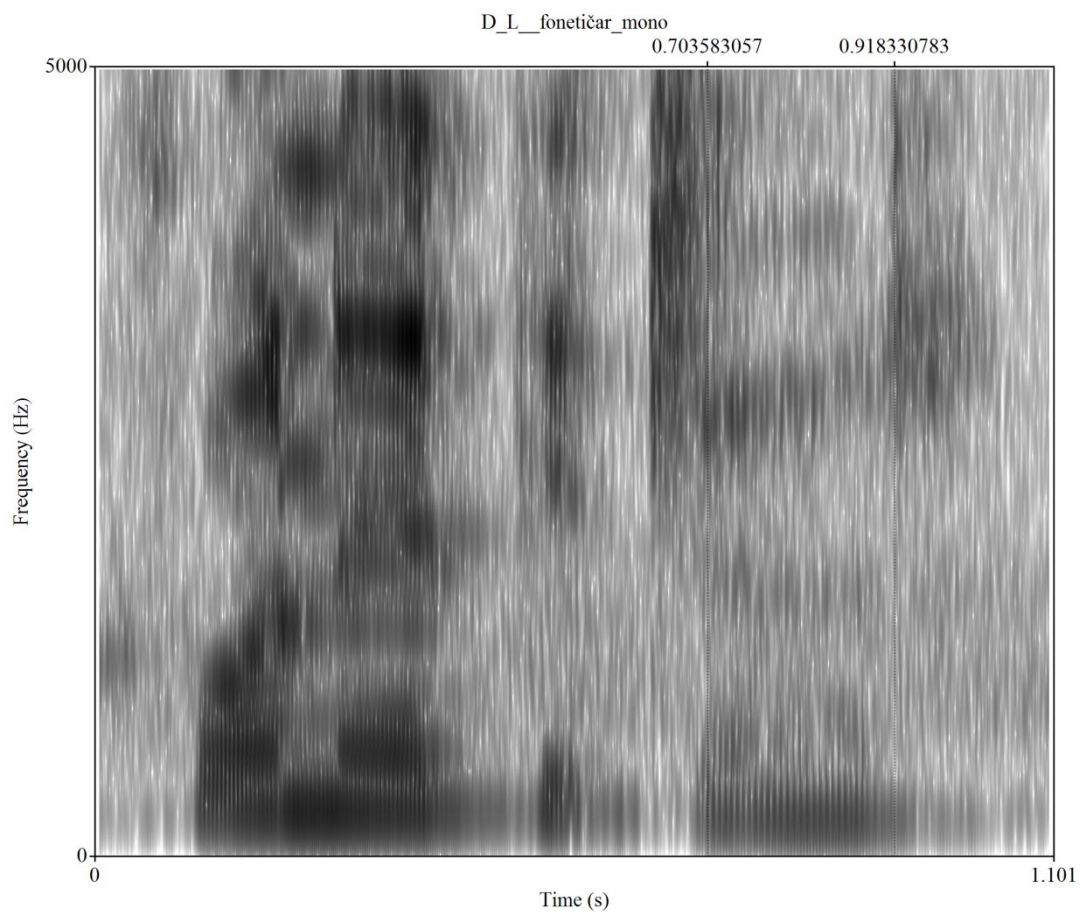

G_Š_fonetičar_mono

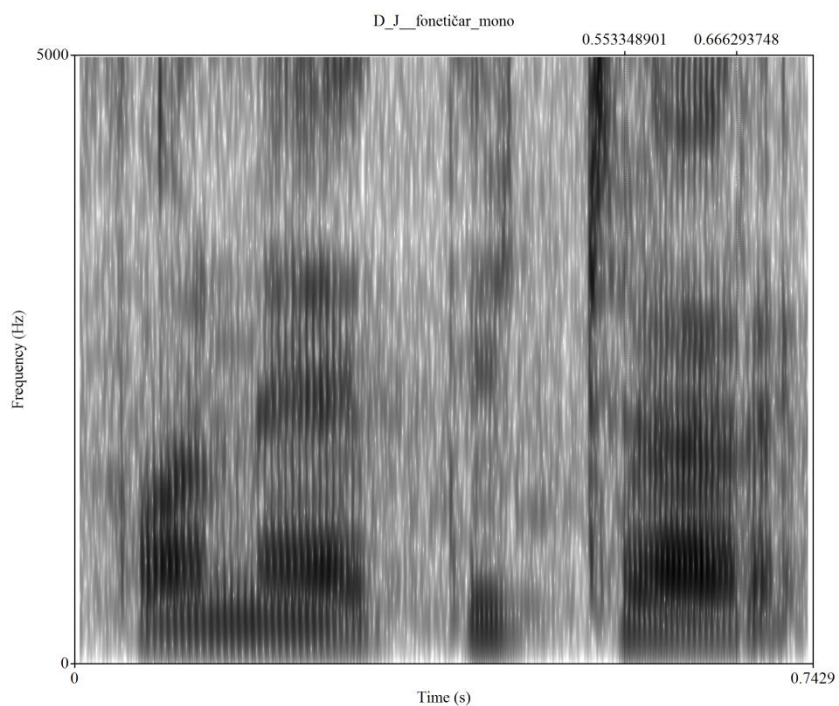

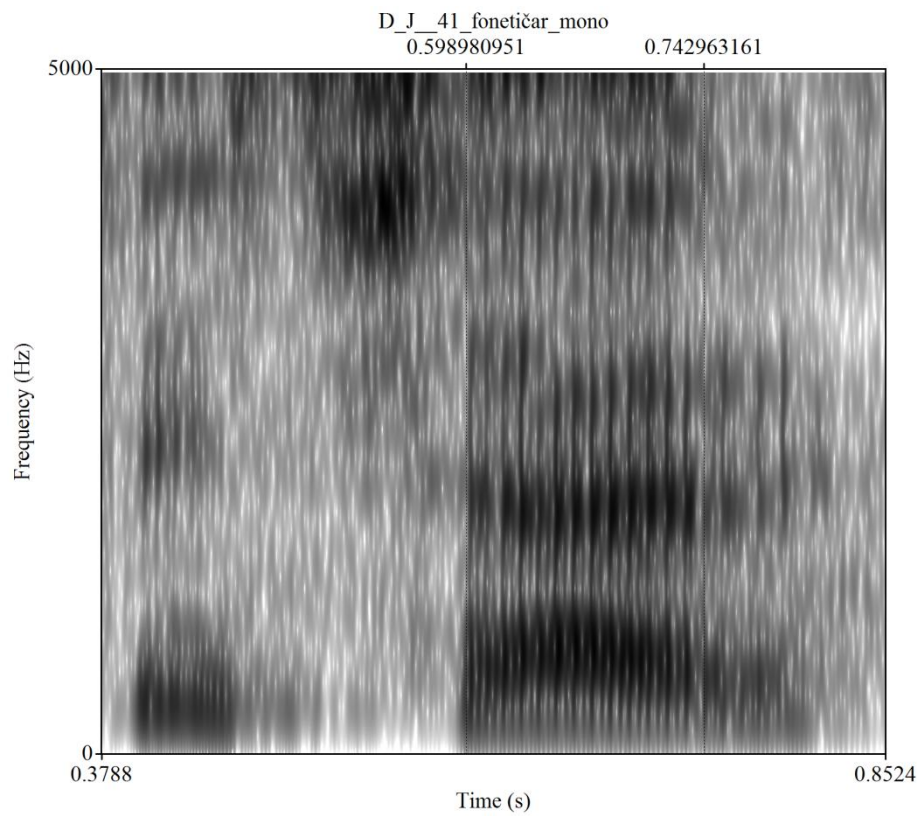
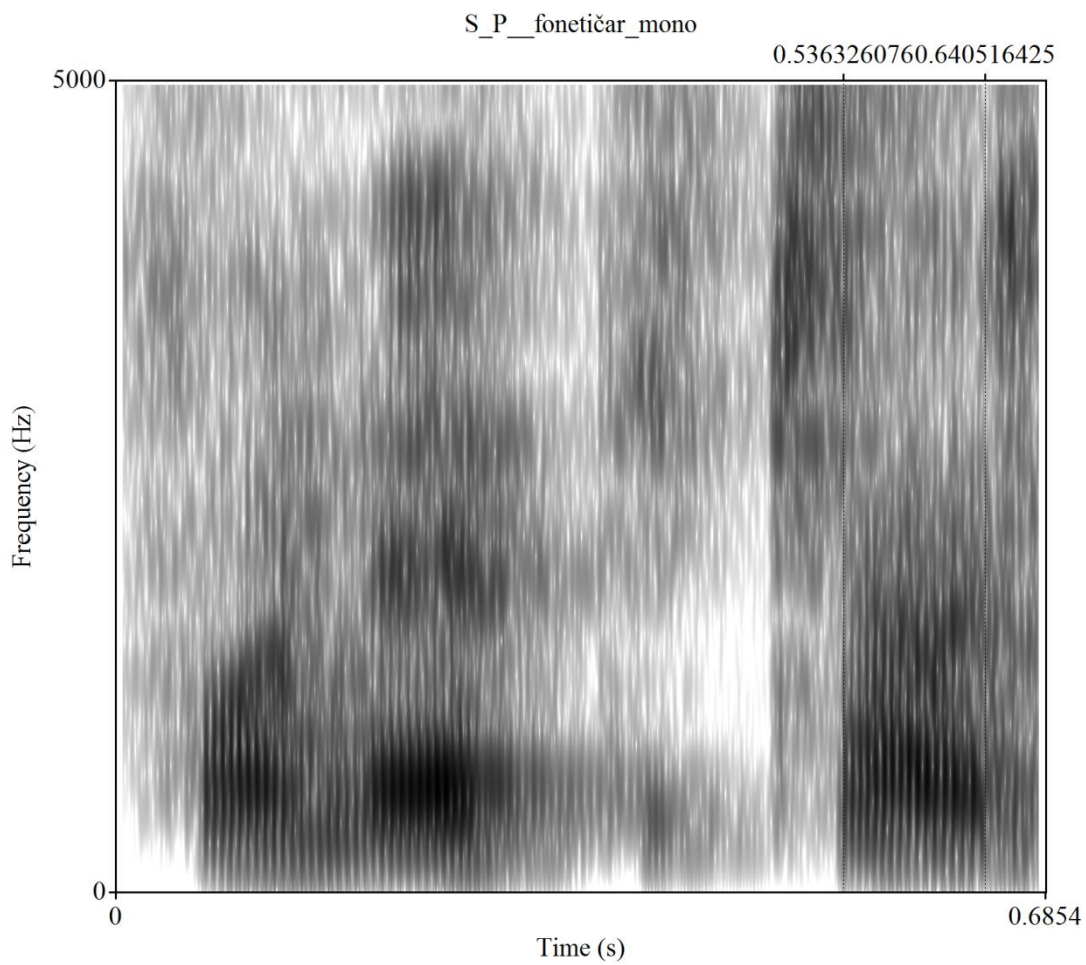
M_Š_fonetičar_mono

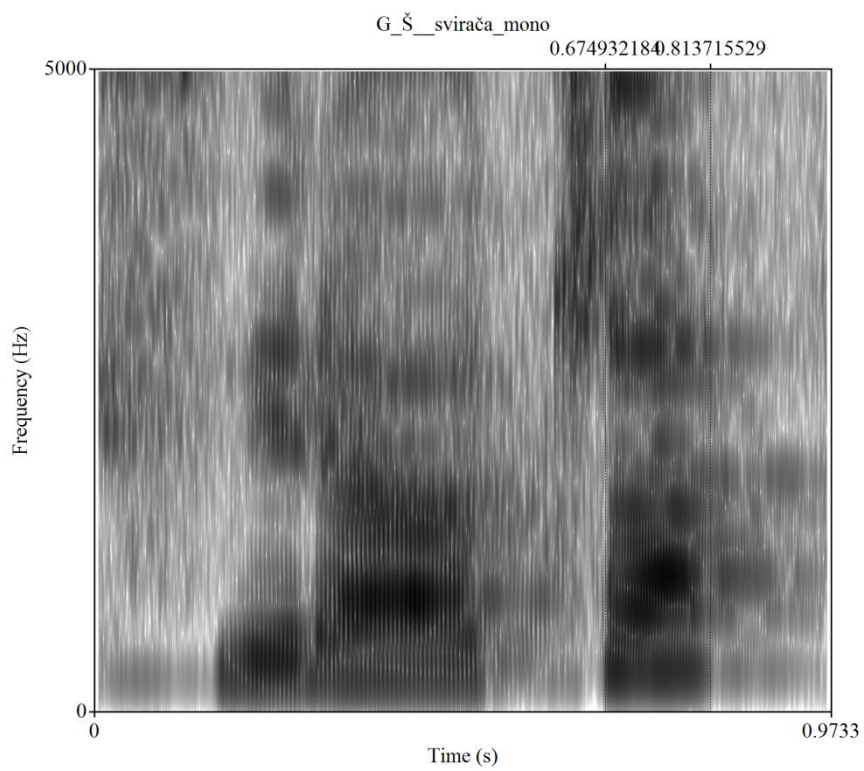
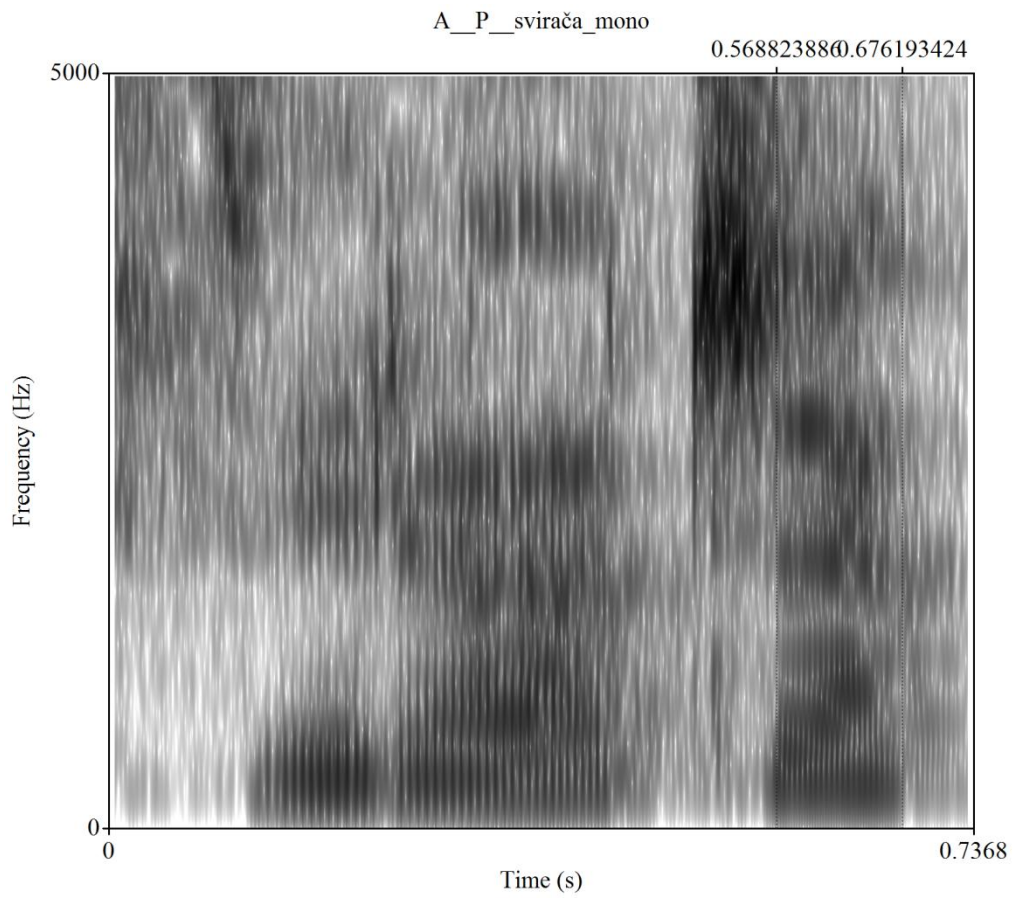

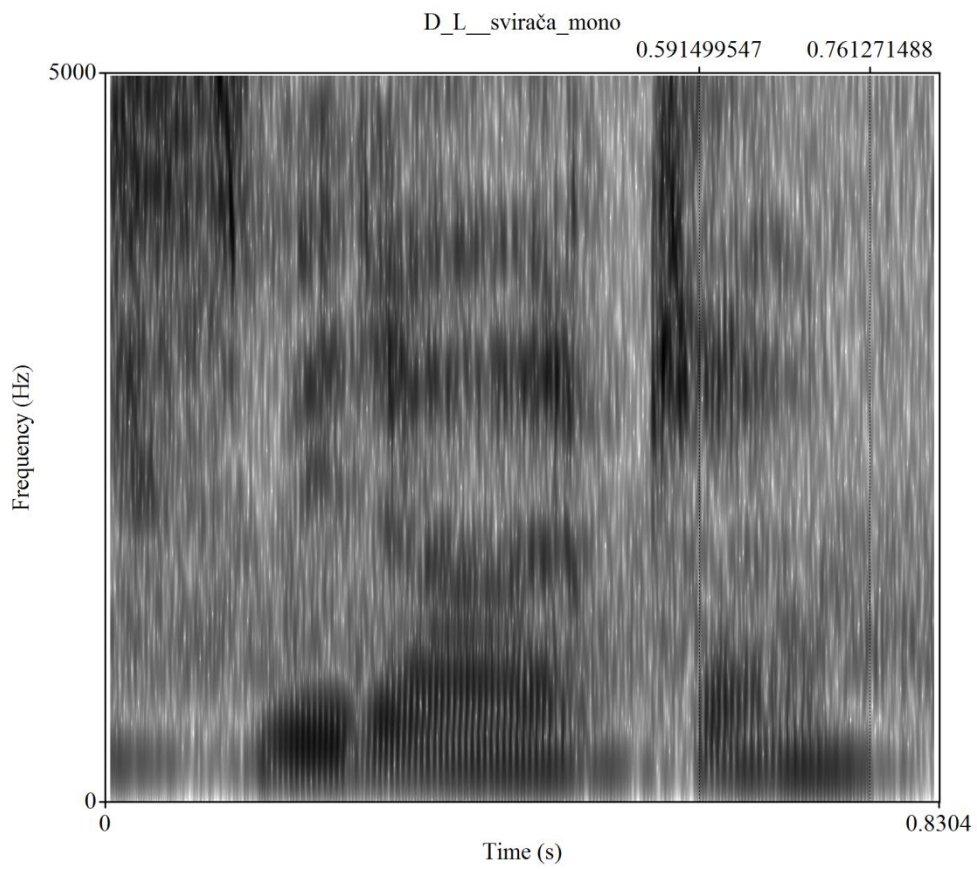
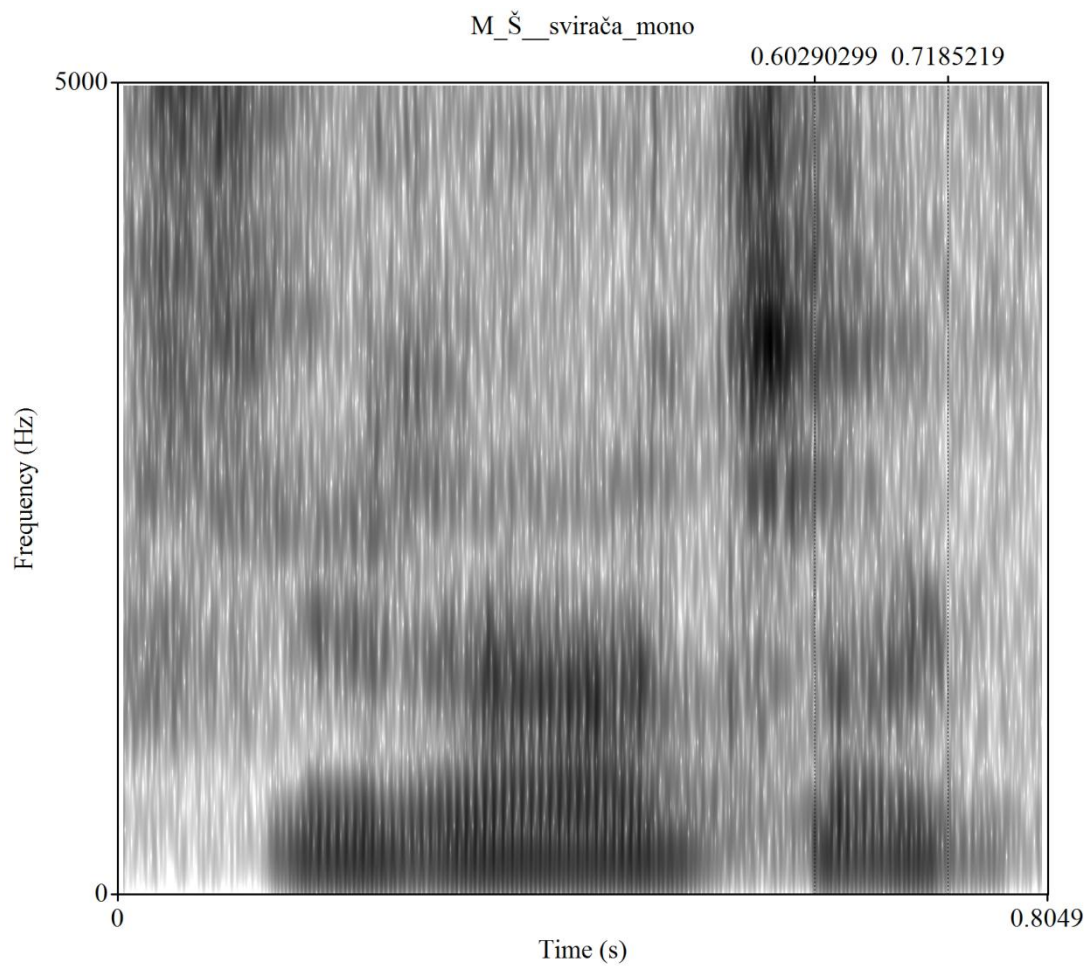
Prilog 16. Sonogrami vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi fonetičar ispitanica kontrolne skupine (redosljedom: D. J., S. P., D. J. u nastavku rada)

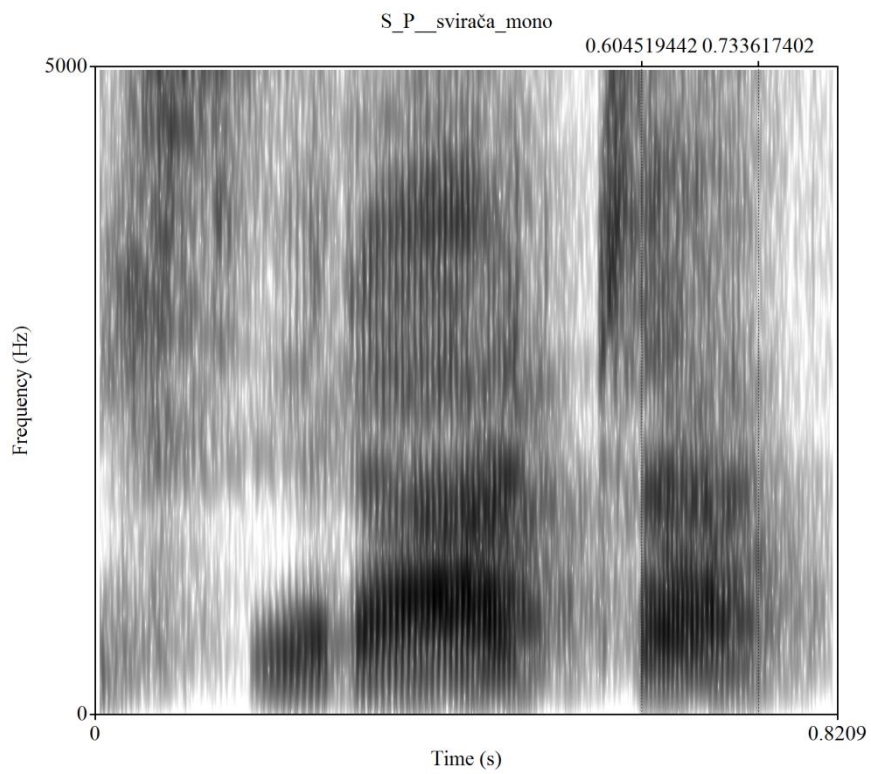
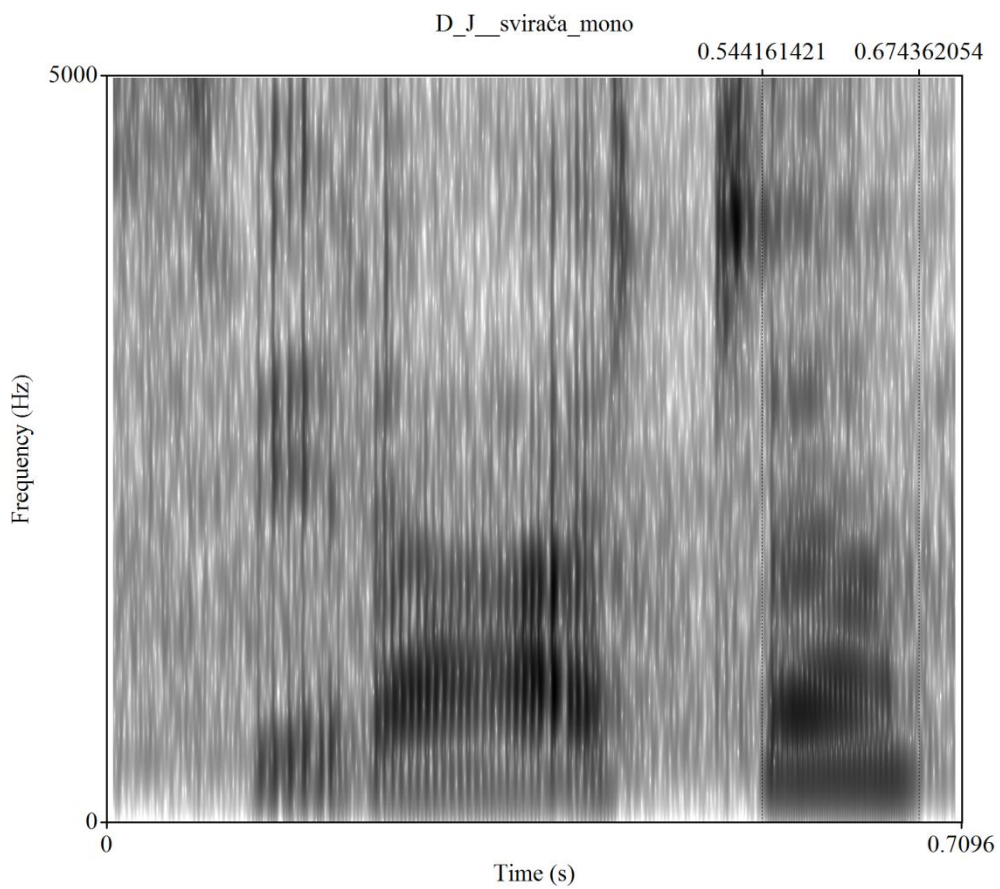

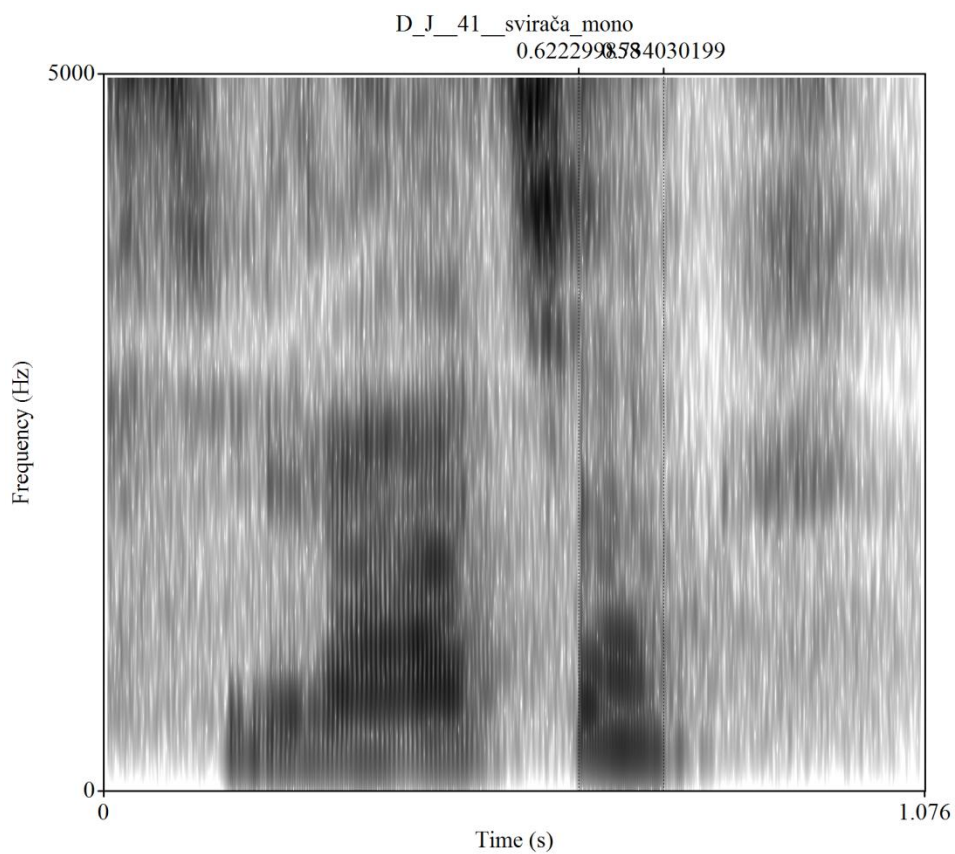
Prilog 17. Sonogrami vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi svirača ispitanika eksperimentalne skupine

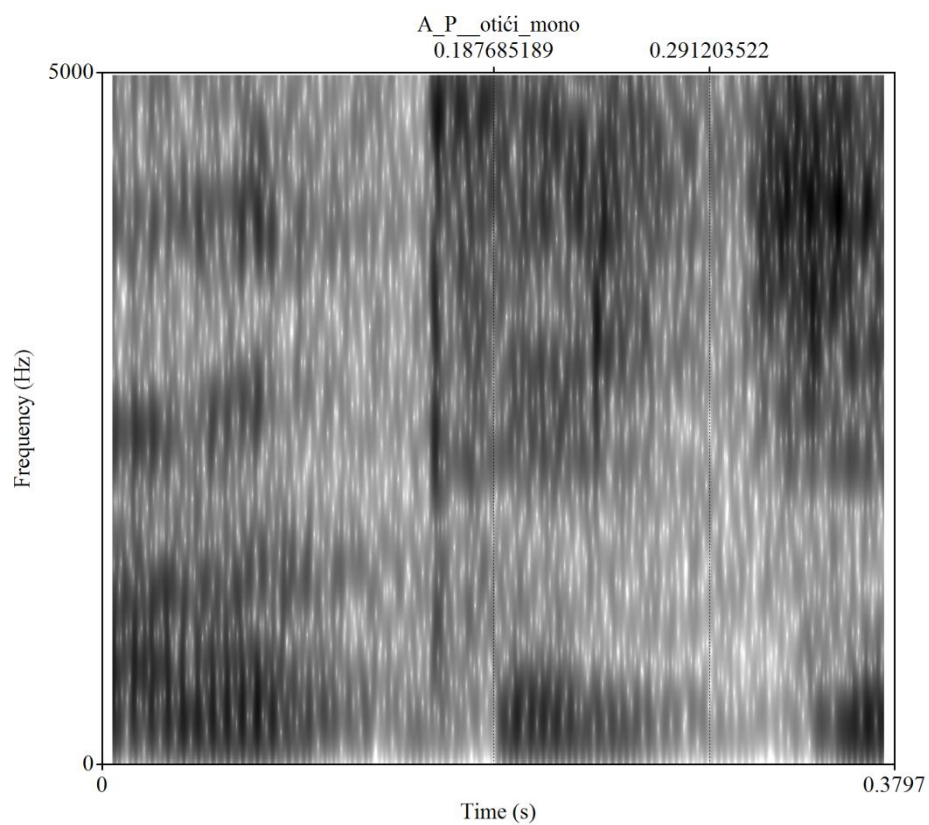

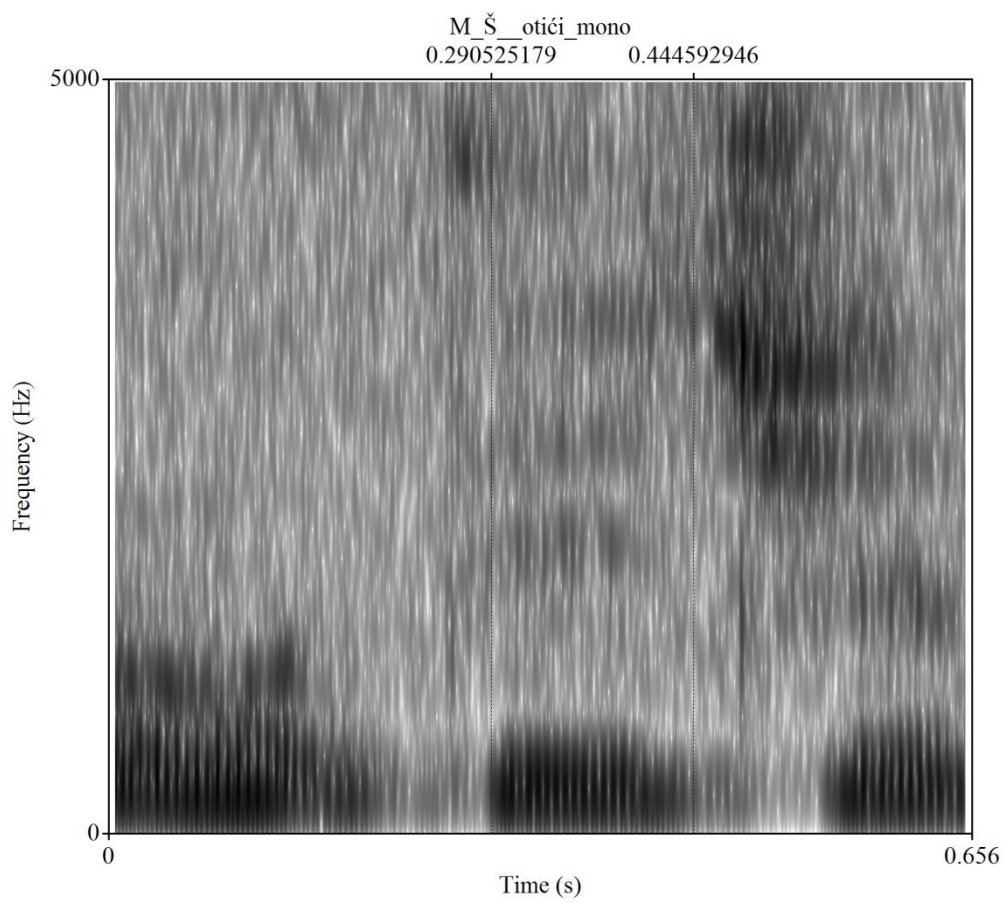
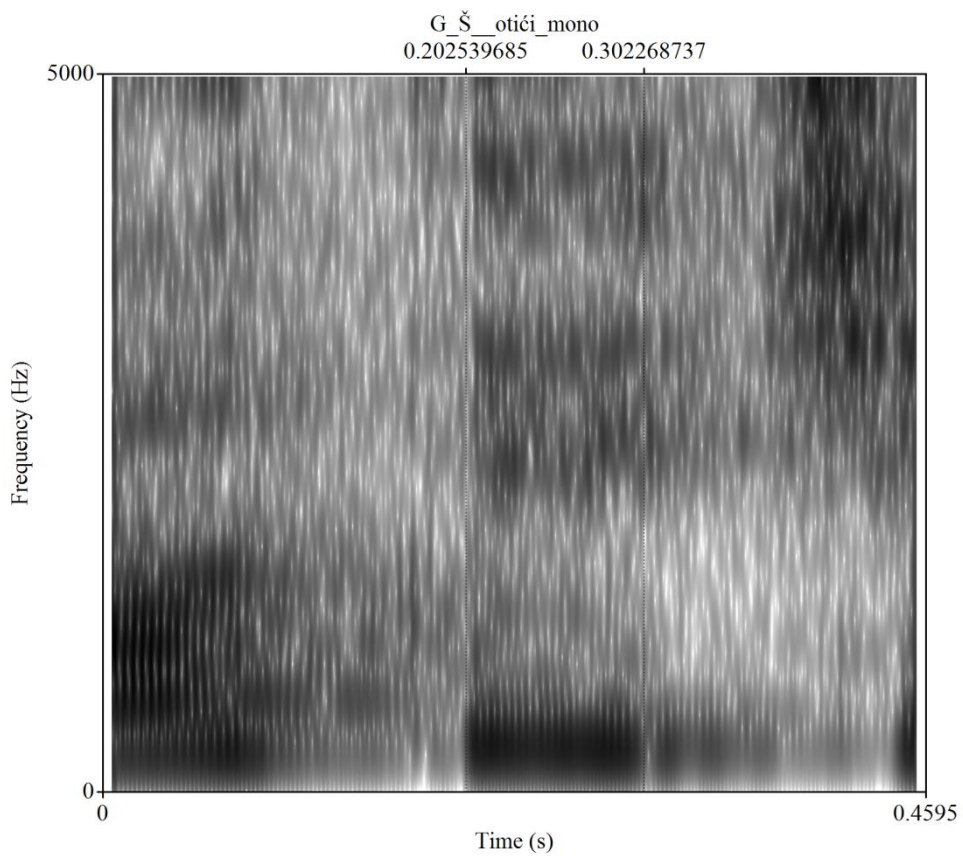
Prilog 18. Sonogrami vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi svirača ispitanica kontrolne skupine

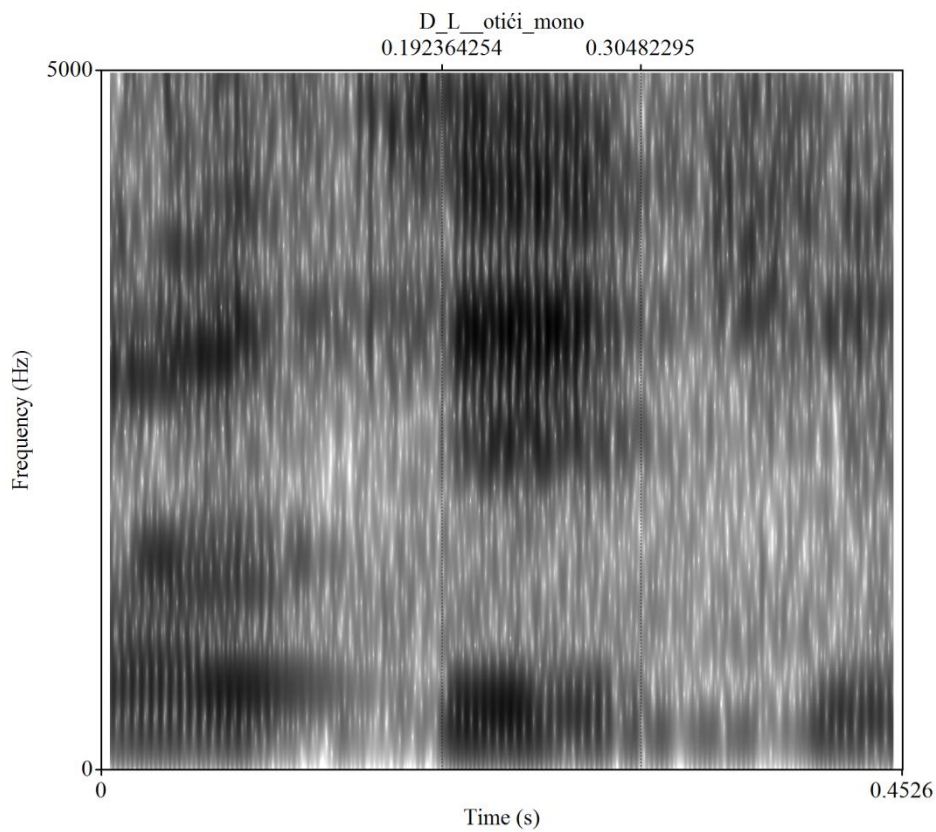

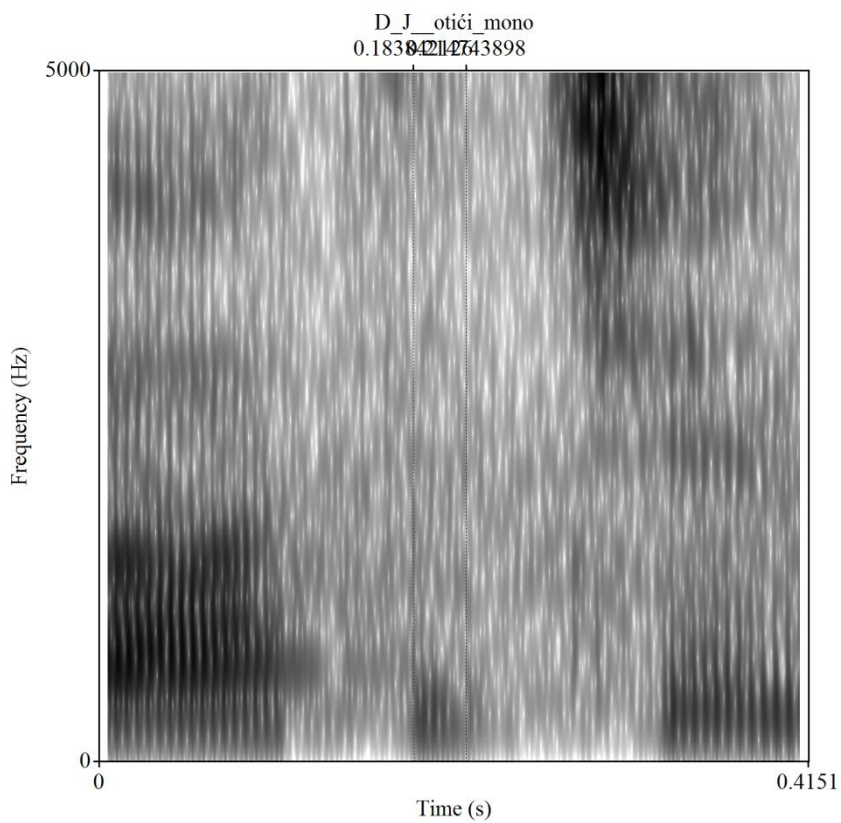
Prilog 19. Sonogrami vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi *otíci* ispitanika eksperimentalne skupine

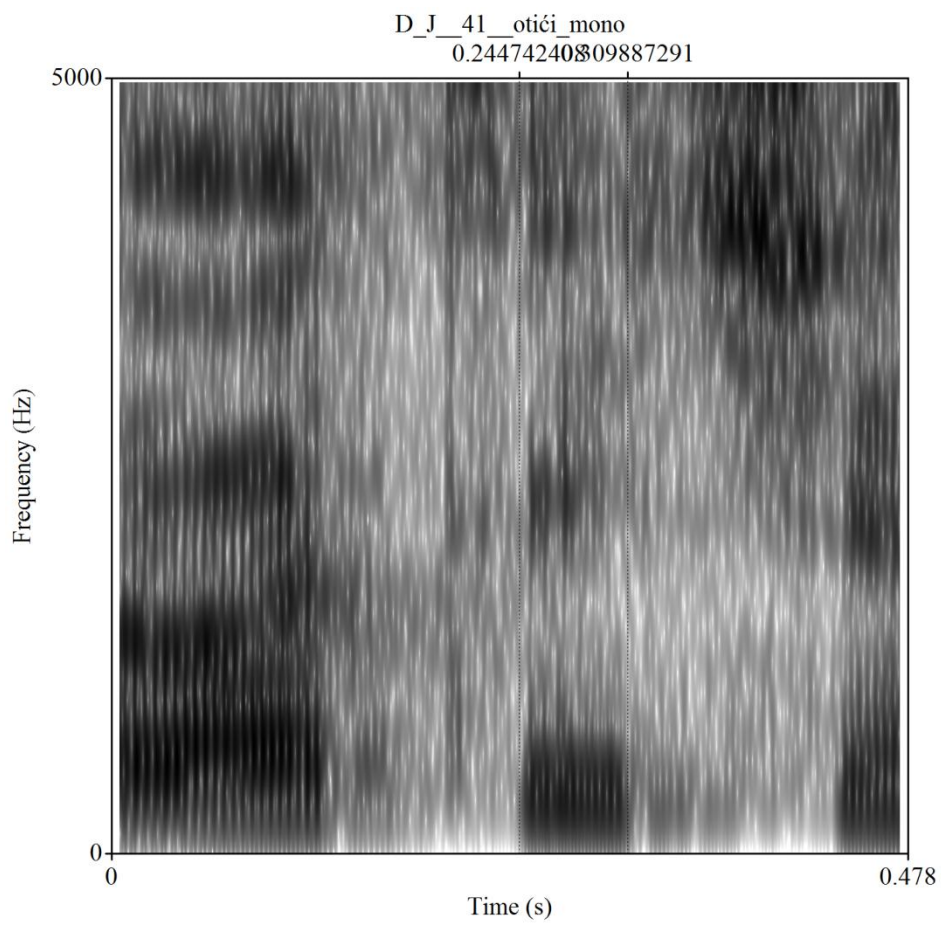
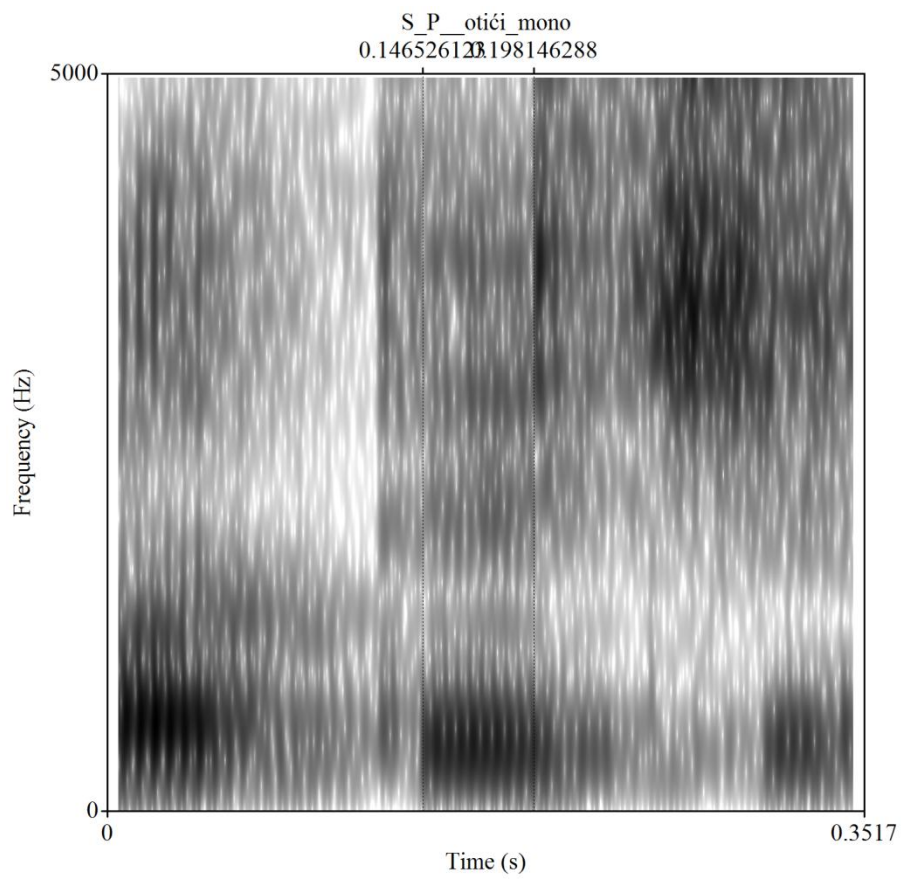

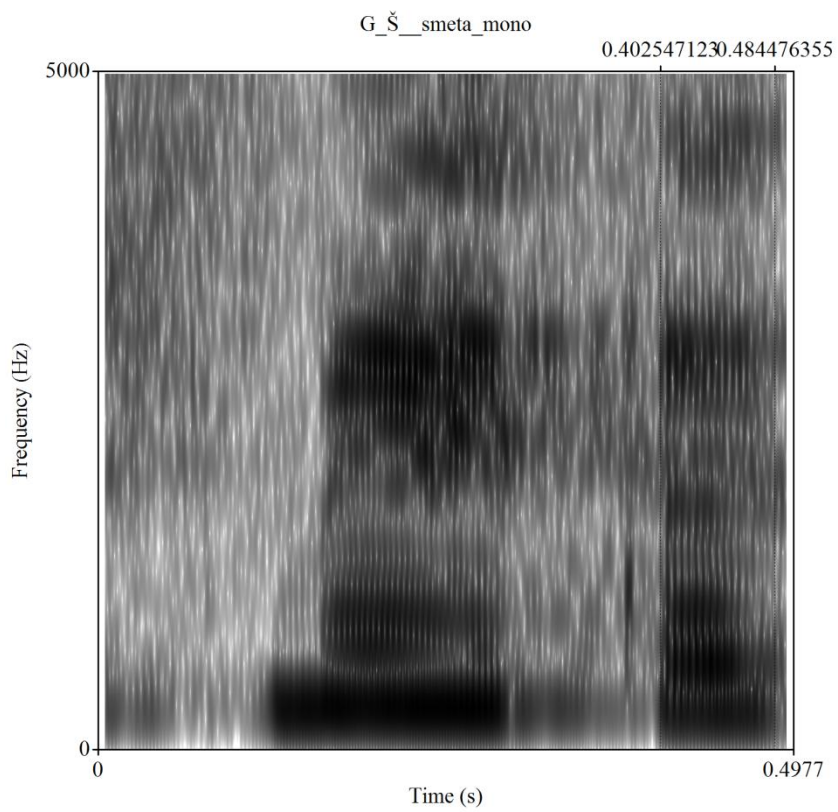
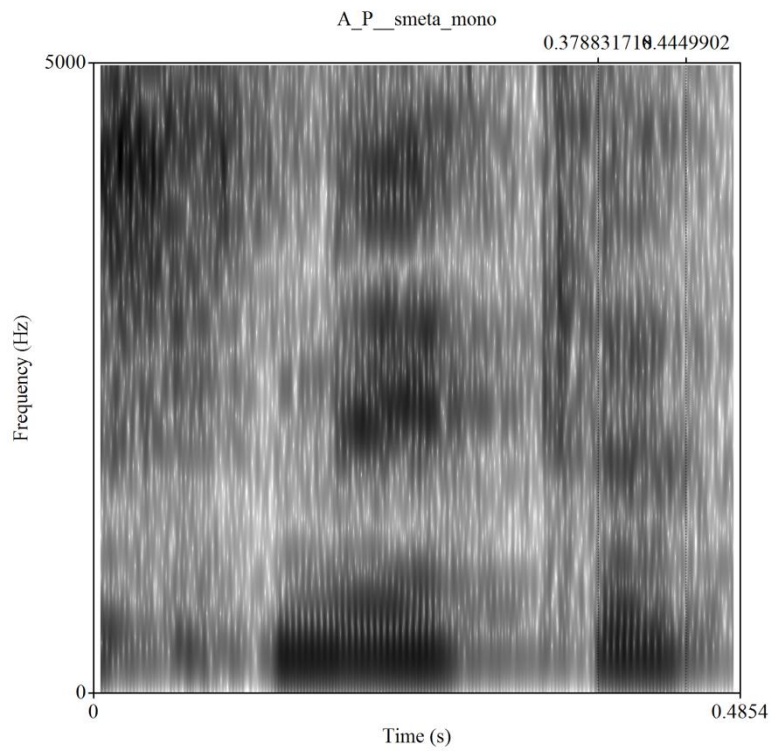

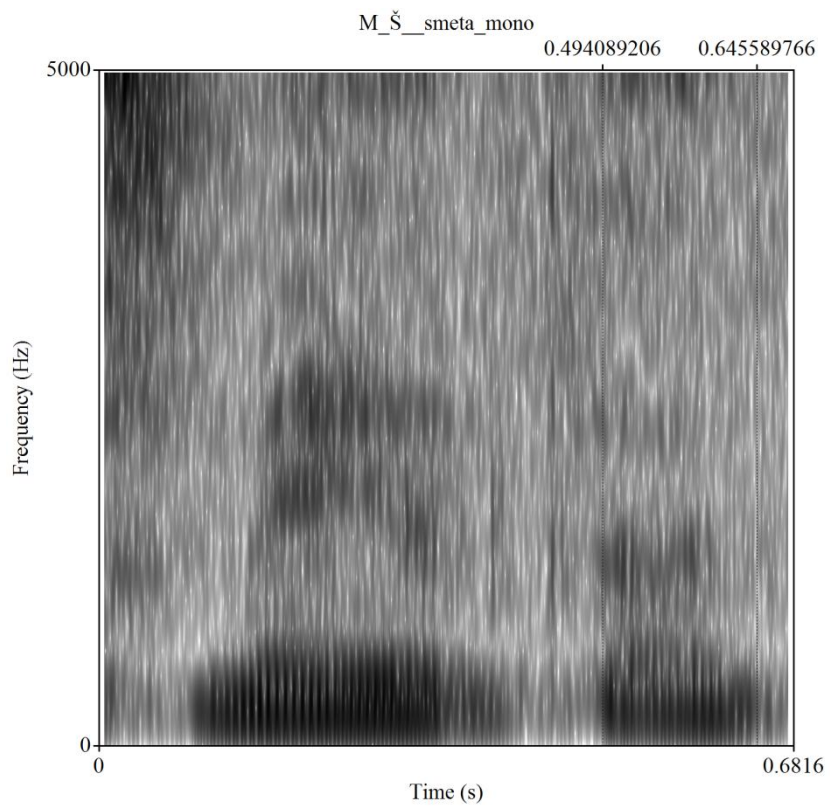
Prilog 20. Sonogrami vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi *otići* ispitanica kontrolne skupine

Prilog 21. Sonogrami vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi smētā ispitanika eksperimentalne skupine

Prilog 22. Sonogrami vokala pod zanaglasnom dužinom u riječi *smētā* ispitanica kontrolne skupine

